

Вісник

**Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

**Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія**

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 4 (55) 2022

Харків
«Право»
2022

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 3 від 17.11.2022)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. – Харків : Право, 2022. – № 4 (55). – 168 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **М. П. Трєбін** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ю. Ю. Каліновський** – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **члени редколегії за спеціальністю «Філософія»:** **О. С. Александрова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **Дієго Феліпе Арбелаз-Кампілло** – доктор філософії, професор (Університет Амазонії, Колумбія); **Магда Джулісса Рохас-Багамон** – доктор філософії, доцент (Університет Сурколумбіани, Колумбія); **Алекс Веліз Бургос** – доктор філософії (Університет Лос-Лагоса, Чилі); **Б. Б. Буяк** – доктор філософських наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна); **Мліга Венажиндене** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **Йоліта Гряблікайте** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **В. І. Доданова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **І. І. Коваленко** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. В. Куцупал** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа** – доктор філософії та літератури (Католицький університет Темуко, Чилі); **Бьярн Мелкевік** – доктор права, професор (Університет Лавалля, Канада); **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Едуардо Р. Сагієр** – доктор філософії (незалежний дослідник, Аргентина); **Вілла Тамулісне** – доктор філософії, доцент (Вільнюський технічний університет ім. Гедімінаса, Литва); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **члени редколегії за спеціальністю «Політологія»:** **Хорхе Ісус Вілламіл Еспіноса** – доктор політичних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук у галузі політології, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Аркадіш Жуковський** – габілітований доктор у галузі політології (Інститут політичних наук, Вармінсько-Мазурський університет, Польща); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна); **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна); **Ягіл Леві** – доктор наук у галузі політології, професор (Відкритий університет, Ізраїль); **Джейсон Ройс Ліндсі** – доктор наук у галузі політології, професор (Державний університет Сант Клауда, США); **Люціан Люстін** – доктор наук у галузі політології (Астонський університет, Велика Британія); **І. В. Мацішина** – кандидат політичних наук, доцент (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Т. Л. Нагорняк** – доктор політичних наук, професор (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Рейбер Парра** – доктор суспільних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Ніколай Петро** – доктор наук у галузі політології, професор (Род-Айлендський університет, США); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка, Україна); **Октаві Ф. Танрісієр** – доктор наук у галузі політології, професор (Близькосхідний технічний університет, Туреччина); **О. В. Шевчук** – доктор політичних наук, професор (Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна); **Штефан де Шнігелєйр** – доктор наук у галузі політології, головний науковий співробітник (Гаазький центр стратегічних досліджень, Нідерланди); **члени редколегії за спеціальністю «Соціологія»:** **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ентоні Гарі Дворкін** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Х'юстона, США); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Маріанна Ключко** – доктор наук у галузі соціології, професор (Державний університет Огайо, США); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна); **Мішель Маффесолі** – габілітований доктор у галузі соціології, професор (Університет Сорбонна, Франція); **В. В. Меньшиков** – доктор соціологічних наук, професор (Даугавпільський університет, Латвія); **К. Т. Михайльова** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна); **О. Ю. Панфілов** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. Л. Погрібіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. І. Подшивалкіна** – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна); **О. А. Філіппова** – кандидат соціологічних наук, доцент (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна); **Хабібул Хак Хондкер** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет ім. шейха Засда, ОАЕ)

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 3 от 17.11.2022)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: философия, философия права, политология, социология : сб. науч. тр. / редкол.: О. Г. Данильян (председатель) и др. – Харьков : Право, 2022. – № 4 (55). – 168 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

О. Г. Данильян – доктор философских наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **А. П. Дзевань** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Философия»:** **Е. С. Александрова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **Диего Фелипе Арбеласо-Кампило** – доктор философии, профессор (Университет Амазонии, Колумбия); **Магда Джулисса Рохас-Бахамон** – доктор философии, доцент (Университет Сурколумбианы, Колумбия); **Алекс Веллиз Бургос** – доктор философии (Университет Лос-Лагоса, Чили); **Б. Б. Буяк** – доктор философских наук, профессор (Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка, Украина); **Милита Венажидене** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **Йолита Грябликайте** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **В. И. Додонова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **И. И. Коваленко** – кандидат философских наук, доцент (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. В. Куцупал** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Хуан Гильермо Мансилья-Сенульведа** – доктор философии и литературы (Католический университет Темуко, Чили); **Бьярн Мелкевик** – доктор права, профессор (Университет Лавалья, Канада); **А. С. Полищук** – доктор философских наук, профессор (Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия, Украина); **Эдуардо Р. Сагнер** – доктор философии (независимый исследователь, Аргентина); **Вилма Тамулинен** – доктор философии, доцент (Вильнюсский технический университет Гедиминаса, Литва); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Политология»:** **Хорхе Инсус Вилласмил Эспиноса** – доктор политических наук, профессор (Университет Сули, Венесуэла); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук в области политологии, доцент (Университет Нортвестерн, США); **Аркадиуш Жуковский** – реабилитированный доктор в области политологии (Институт политических наук, Варминско-Мазурский университет, Польша); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара, Украина); **Г. М. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Украина); **Ягил Левин** – доктор наук в области политологии, профессор (Открытый университет, Израиль); **Джейсон Ройс Линдси** – доктор наук в области политологии, профессор (Государственный университет Сент-Клауда); **Люциан Люстини** – доктор наук в области политологии (Астонский университет, Великобритания); **И. В. Мацишина** – кандидат политических наук, доцент (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Т. Л. Нагорняк** – доктор политических наук, профессор (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Рейбер Парра** – доктор гуманитарных наук, профессор (Университет Сули, Венесуэла); **Николай Петро** – доктор наук в области политологии, профессор (Род-Айлендский университет, США); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины); **А. И. Романюк** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, Украина); **В. Ф. Смолянюк** – доктор политических наук, профессор (Военно-дипломатическая академия имени Евгения Березняка, Украина); **Октай Ф. Танрисвер** – доктор наук в области политологии, профессор (Ближневосточный технический университет, Турция); **А. В. Шевчук** – доктор политических наук, профессор (Черноморский национальный университет им. Петра Могилы, Украина); **Штефан де Шнигелейре** – доктор наук в области политологии, главный научный сотрудник (Гаагский центр стратегических исследований, Нидерланды); **члены редколлегии по специальности «Социология»:** **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Энтони Гарри Дворкин** – доктор наук в области социологии, профессор социологии (Университет Хьюстона, США); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Мариянна Ключко** – доктор наук в области социологии, профессор (Государственный университет Огайо, США); **Н. М. Лисина** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеца, Украина); **Мишель Маффесоли** – реабилитированный доктор в области социологии, профессор (Университет Сорбонна, Франция); **В. В. Меньшиков** – доктор социологических наук, профессор (Даугавпилсский университет, Латвия); **К. Г. Михайлева** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», Украина); **А. Ю. Панфилов** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **В. И. Подшивалкина** – доктор социологических наук, профессор (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина); **А. А. Филлипова** – кандидат социологических наук, доцент (Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, Украина); **Хабибул Хак Хондкер** – доктор наук в области социологии, профессор (Университет им. шейха Заеда, ОАЭ).

Сборник научных трудов ««Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого». Серия: философия, философия права, политология, социология» зарегистрирован как научное специализированное издание, категория «Б» (приказ Министерства образования и науки Украины от 02.07.2020 № 886).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и следующих международных наукометрических баз: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия), а также баз данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакции: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 3 of 17.11.2022)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, 2022. – Issue No. 4 (55). – 168 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Oleg Danilyan – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mykhailo Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Olexander Dzoban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Yuriy Kalinovsky** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Editorial Board members majoring in philosophy**: **Olena Aleksandrova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Diego Felipe Arbeláez-Campillo** – Doctor of Philosophy, Prof. (University of the Amazon, Colombia); **Magda Julissa Rojas-Bahamón** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Surcolombian University, Colombia); **Alex Véliz Burgos** – Doctor of Philosophy (University of Los Lagos, Chile); **Bogdan Buyak** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine); **Milita Vienažindienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Jolita Greblikaite** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Vira Dodonova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Inna Kovalenko** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Svitlana Kutsepai** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Juan Guillermo Mansilla-Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature (Temuco Catholic University, Chile); **Bjarne Melkevik** – Doctor of Law, Prof. (Laval University, Canada); **Olexander Polishchuk** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Khmelnitsky Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Eduardo R. Saguier** – Doctor of Philosophy (CONICET, Argentina); **Vilma Tamulienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Gediminas Vilnius Technical University, Lithuania); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Editorial Board members majoring in political science**: **Jorge Jesus Villasmil Espinoza** – Doctor of Political Science, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Jordan Gans-Morse** – Ph.D. in Political Science, Associate Prof. (Northwestern University, USA); **Arkadiusz Żukowski** – Dr. Habil. (Political Science), Full Professor (University of Warmia and Mazury, Poland); **Vitalii Kryvoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine); **Halyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine); **Yagil Levy** – Ph.D. in Political Science, Full Prof. (Open University of Israel, Israel); **Jason Royce Lindsey** – Ph.D. in Political Science, Prof. (St. Cloud State University, USA); **Lucian Leustean** – Ph.D. in Political Science (Aston University, United Kingdom); **Iryna Matsyshyna** – Ph.D. in Political Sciences, Associate Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Tetiana Nahorniak** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Reyber Parra** – Doctor of Humanities, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Nicolai Petro** – Ph.D. in Political Science, Prof. (University of Rhode Island, USA); **Ihor Polishchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Serhii Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine); **Oleksandr Romaniuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Yevheniy Bereznyak Military Diplomatic Academy, Ukraine); **Oktay F. Tansirsever** – Ph.D. in Political Science, Prof. (Middle East Technical University, Turkey); **Oleksandr Shevchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine); **Stephan De Spiegeleire** – Ph.D. in Political Science, principal scientist (The Hague Centre for Strategic Studies, Netherlands); **Editorial Board members majoring in sociology**: **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Anthony Gary Dworkin** – Ph.D. in Sociology, Prof. (University of Houston, USA); **Halyna Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Marianna Klochko** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Ohio State University, USA); **Nadiia Lysytsia** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociological Sciences), Prof. (Sorbonne, France); **Vladimirs Mensikovs** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Daugavpils University, Latvia); **Kateryna Mykhailova** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Ukraine); **Oleksandr Panfilov** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Viktoriia Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Valentyna Podshyvalkina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine); **Olha Filippova** – Ph.D. in Sociological Sciences, Associate Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine); **Habibul Haque Khondker** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Zayed University, Abu Dhabi, UAE).

Collection of scientific papers «“The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University”. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology» is registered as a scientific professional publication, category «B» (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany) as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometrics of Ukrainian Science» of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

<i>ВИСОЦЬКА О. Є.</i> Застосування методології дискурс-аналізу при дослідженні комунікативної політики держави в сучасному інформаційному просторі.....	11
<i>ГАБРІЕЛА ПОХОАТА</i> Можливий трансдисциплінарний підхід до сьогоденної технологічної експансії.....	23
<i>АРЕФ'ЄВА А. Ю.</i> «Острівна онтологія» хореографії в європейській культурі початку ХХ ст.....	33
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Особливості співіснування людини та держави у сфері кібербезпеки: єдність чи протилежність?	44
<i>ЛУГОВА М. С.</i> Екзистенційні наслідки переживання досвіду військових дій для дитини: філософський аналіз	60
<i>ТЮЛЬКІН О. В.</i> Актуалізація екзистенційних проблем свободи вибору в сучасному соціумі.....	72

Політологія

<i>ПОЛИЩУК І. О., ВІЛЬХІВСЬКИЙ В. В.</i> Міжнародна інтеграція: європейський контекст.....	84
<i>ЛЕСНЯК В. Ю.</i> Система справпраці між державними органами, місцевим самоврядуванням та громадськими організаціями в сучасній Польщі.....	100
<i>ФАБРИКА А. А.</i> Організація процесу етичного регулювання в законодавчому органі державної влади: досвід США.....	111

Соціологія

<i>ПОГРІБНА В. Л.</i> Формати світоустрою в умовах системної невизначеності: погляд соціолога.....	127
<i>ТРЕБІН М. П.</i> Звичайний рашизм: загальна характеристика	143
НАШІ АВТОРИ	158
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	159

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ» 160

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

<i>ВЫСОЦКАЯ О. Е.</i> Применение методологии дискурс-анализа при исследовании коммуникативной политики государства в современном информационном пространстве	11
<i>ГАБРИЭЛА ПОХОАТА</i> Возможность трансдисциплинарного подхода к сегодняшней технологической экспансии	23
<i>АРЕФЬЕВА А. Ю.</i> «Островная онтология» хореографии в европейской культуре начала XX в.	33
<i>ТРОФИМЕНКО В. А.</i> Особенности сосуществования человека и государства в сфере кибербезопасности: единство или противоположность?	44
<i>ЛУГОВАЯ М. С.</i> Экзистенциальные последствия переживания опыта военных действий для ребенка: философский анализ	60
<i>ТЮЛЬКИН А. В.</i> Актуализация экзистенциальных проблем свободы выбора в современном социуме	72

Политология

<i>ПОЛИЩУК И. А., ВИЛЬХИВСКИЙ В. В.</i> Международная интеграция: европейский контекст	84
<i>ЛЕСНЯК В. Ю.</i> Система взаимодействия между государственными органами, местным самоуправлением и общественными организациями в современной Польше	100
<i>ФАБРИКА А. А.</i> Организация процесса этического регулирования в законодательном органе государственной власти: опыт США	111

Социология

<i>ПОГРЕБНАЯ В. Л.</i> Форматы мироустройства в условиях системной неопределенности: взгляд социолога	127
<i>ТРЕБИН М. П.</i> Обычный рашизм: общая характеристика	143
НАШИ АВТОРЫ	158
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	159

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ НАУЧНЫХ ТРУДОВ «“ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ».....	160
---	-----

CONTENTS

Philosophy

<i>VYSOTSKA O. YE.</i> Application of the methodology of discourse analysis in the research of the communicative policy of the state in the modern information space	11
<i>GABRIELA POHOATA</i> A possible transdisciplinary approach of today's technological expansion.....	23
<i>AREFIEVA A. YU.</i> “Island ontology” of choreography in european culture at the beginning of the 20th century	33
<i>TROFYMENKO V. A.</i> Characteristics of interaction between man and state in the field of cyber security: unity or opposition?.....	44
<i>LUHOVA M. S.</i> Existential consequences of the experience of military actions for a child: a philosophical analysis.....	60
<i>TIULKIN O. V.</i> Actualization of existential problems of freedom of choice in modern society	72

Political Science

<i>POLISHCHUK I.O., VILKHIVSKYI V. V.</i> International integration: the european context.....	84
<i>LESNYAK V. YU.</i> System of cooperation between state bodies, local government and public organizations in modern Poland.....	100
<i>FABRYKA A. A.</i> Organising the ethics process in the organ of legislative power: the US experience	111

Sociology

<i>POHRIBNA V. L.</i> World order formats under systemic uncertainty: a sociologist's view	127
<i>TREBIN M. P.</i> Usual ruscism: general characteristics	143
OUR AUTHORS	158
AUTHOR INDEX	159

REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION
OF SCIENTIFIC PAPERS «“THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI
NATIONAL LAW UNIVERSITY”. SERIES: PHILOSOPHY,
PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY, SOCIOLOGY»..... 160

УДК 316.77

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.55.268527>

Висоцька Ольга Євгенівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, Україна
e-mail: vysolga@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1265-7582

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

У статті розкрито особливості застосування методології дискурс-аналізу при дослідженні комунікативної політики держави в сучасному інформаційному просторі. Доведено, що державно-політична реальність є багатовимірним феноменом, де політичний дискурс становить основу уявлень людини про ціннісні та культурно-історичні аспекти реалізації моделей владних відносин. Відзначено потенціал дискурсу стратегічних комунікацій у контексті вибудовування комунікативної політики держави.

Ключові слова: влада, дискурс, дискурс-аналіз, держава, комунікативна політика, текст, інформаційний простір.

Постановка проблеми. Методологія дискурс-аналізу набуває особливого значення в контексті протидії пропаганді в умовах інформаційної війни. Сьогодні ми переживаємо драматичні події, які, будучи спровоковані вторгненням та повномасштабною війною Росії проти України, одночасно спонукають до більшої кристалізації української нації та формуванню «активної» державності, вибудовуванню дійсної суб'єктності нашої держави на світовій арені. Велику роль при цьому відіграє символічна складова державної політики, характер її ретрансляції в інформаційному просторі. Інструментарій дискурс-аналізу може бути в нагоді при побудові стратегій комунікативної політики держави як важеля загальної візії розвитку її публічної сфери. Визначення

сильних та слабких рис комунікативної політики української держави за допомогою методології дискурс-аналізу дозволяє сформувавши більш чітку стратегію її реалізації. У широкому контексті аналіз як прозорих, так і прихованих структурних відносин домінування, влади та контролю, що присутні в сучасному політичному дискурсі, сприятиме подоланню наявних суперечностей у просторі суспільно-політичного буття людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологія дискурс-аналізу має міждисциплінарний характер, сформувавшись на перетині соціальної лінгвістики та лінгвістичної культурології, одночасно використовуючи інструментарій постструктуралізму, системної теорії, аналітичної філософії. Одними з перших дискурс-аналіз як засіб вивчення мовленнєвих практик був запропонований Р. Бартом, Ж. Лаканом, Р. Якобсоном. Застосований в якості ефективної методології дослідження владних відносин, а також побудови символічної тканини державної політики такими авторами, як Т. А. ван Дейк, Р. Водак, М. Едельман, М. Йоргенсен, Е. Лаклау, Ш. Муфф, Л. Дж. Філіпс, Н. Феркляф, А. Фетзер, Д. Ховардс. Символічний вимір феномену влади та державної політики розглянуто в роботах Р. Барта, Ю. Габермаса, Ж. Дельоза, М. Гваттари, Е. Кассіра, Г. Лассуела, В. Ліппмана, М. Міллера, М. Фуко, О. Баранова, В. Бебика, А. Єрмоленка, Г. Почепцова, С. Цоколова. Одночасно питання перенесення методології дискурс-аналізу на реалії сучасного інформаційного простору, особливо в контексті комунікативної політики держави, залишається недостатньо розробленим, що пов'язано з відсутністю системних досліджень у цій царині. Посилення впливу соціальних мереж на політичні процеси, а також створення та активне просування смарт-дипломатії (яке, зокрема, яскраво було продемонстроване в діяльності Президента України Володимира Зеленського під час російсько-української війни) свідчать про необхідність переосмислення ролі методології дискурс-аналізу при вивченні актуального стану державної політики та владних відносин у цілому.

Метою статті є розкриття особливостей застосування методології дискурс-аналізу при дослідженні комунікативної політики держави в сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. М. Йоргенсен та Л. Дж. Філіпс визначили дискурс як динамічну форму «соціальної практики, що будує соціальний світ, особистості та ідентичності» [8, с. 88]. Дискурс-аналіз можна вважати технологією осмислення текстів як набору дискурсів, образів, значень, контекстів, які формують символічний світ уявлень людини про дійсність, а також сутнісні та змістовні характеристики її бачення державно-політичних та соціально-культурних відносин. При цьому важливе значення має не лише семантична чи синтаксична структура текстів, але й соціокультурний контекст їх створення та функціонування.

Існують різні підходи до розуміння напрямків дискурс-аналізу. Зокрема, Т. А. ван Дейк зосереджується на соціокогнітивному підході вивчення взаємодії владного дискурсу, суспільства та когнітивних структур що існують [6], а в роботах Р. Водака основний наголос зроблено на дискурсивно-історичному підході до вивчення практик домінування та контролю з аналізом структурних компонентів текстових повідомлень [4; 23]. Своєю чергою, Н. Ферклаф сформулював критичну теорію дискурс-аналізу політичної реальності, яка включає такі етапи, як сприйняття тексту, аналіз текстуальної практики, а також вивчення соціальної практики, що з нею пов'язана [13]. Результатом такої методології є розгляд державно-політичної реальності як багатовимірного феномену, що має не тільки об'єктивні, але й суб'єктивні, символічно сконструйовані характеристики. При цьому критичний аналіз передбачає «спробу побачити взаємодію речей», уникаючи суперечностей в інтерпретації причинно-наслідкових зв'язків [13, р. 747].

На наш погляд, застосування критичної методології при аналізі дискурсу влади потребує дослідження соціально-політичних процесів та структур, усередині яких політичні суб'єкти створюють певні значення у процесі взаємодії з відповідними текстами. Також значущими є способи передання смислів, характер впливу дискурсів влади на різних соціально-політичних акторів, специфіка культурно-історичної ситуації в ході створення та інтерпретації текстів. Кожний текст містить як відкритий, так і прихований зміст. Тому при аналізі повідомлення велике значення має проміжок для його інтерпретації, історичний та культурний контексти. Одним з етапів критичного аналізу тексту, таким чином, буде розгляд інтертекстуальності як його співвіднесення з іншими дискурсивними практиками, розкриття синхроністичної та асинхроністичної його складових. Будь-який дискурс має певний просторово-часовий і символічний виміри, що передбачає вивчення не лише історичного, але й ідеологічного (символічного) контексту його формування та розвитку. Т. А. ван Дейк [6], Р. Водак [23], Н. Ферклаф [13], М. Йоргенсен [18], Е. Лаклау, Ш. Муфф [17], А. Фетцер, Г. Д. Лаурбах [14], Г. Д. Ховардс [11; 16] визначали в якості предметів дослідження дискурс-аналізу, власне, концепт влади, історії та ідеології конкретних політичних суб'єктів чи груп.

Політичний дискурс містить функції з виробництва, розподілу та регулювання владних відносин і проявляє себе в інституціональних (формальних) і повсякденних (неформальних) комунікативних практиках. Методологія дискурс-аналізу має важливе значення при описі комунікативної політики держави, її символічної основи як користування образами, що продукуються культурно-історичними та архетипними моделями владних відносин. Термін «символічна політика» введений М. Едельманом, який дослідив процес збільшення впливу засобів масової комунікації на громадську думку як інструмен-

тів формування уявлень громадян про державні інституції, а також легітимації державної політики [12]. Комунікативна політика держави здійснюється шляхом створення ціннісно-сміслових сенсів на основі мовленнєвої діяльності суб'єктів державної політики напряму або при посередництві медіа чи різних соціальних акторів. Вона може мати як односторонній, так і багатосторонній характер, причому наявність багатьох інформаційних каналів свідчить про складну консенсусну побудову комунікації держави та суспільства, що притаманно сучасним розвинутих демократіям [5].

Комунікативну політику держави спрямовано на системне та планомірне формування суспільної думки щодо стратегії її розвитку, змісту ідеологічної складової та ціннісних пріоритетів з використанням механізмів зворотного зв'язку. Ідеальна модель комунікативної політики держави передбачає створення та функціонування складної системи комунікації між державою та суспільством, що тяжіє до досягнення балансу між державно-політичними та соціально-гуманітарними інтересами обох сторін. Засоби масової комунікації в цьому випадку відіграють роль не тільки провідників, але й джерел публічної політики. В останні десятиліття відбулася суттєва технологізація політичної комунікації, а інформаційно-комунікативні технології дозволили підсилити символічний контекст процесу державного управління, сприяли створенню різноманітних дискурсів реалізації політики держави, що, зокрема, проявилось у розвитку політичного піару, публічної дипломатії, політичної іміджології тощо [22].

Символічний вимір дискурсу влади базується на загальнолюдських архетипах порядку та панування, а також виходить із природного прагнення людини до вибудовування образів. На цьому принципі засновано побудову уявних соціальних конструкцій, а також різні способи інтерпретації подій дискурсивними засобами. Феномен міфологізації влади, розкритий у роботах Д. Міда, Р. Касірера, Р. Барта, Ж. Бодріяра, М. Фуко та інших авторів, дозволяє вбачати в символізації владних практик ключовий інструмент їхньої легітимації. Проте сама наявність політичного дискурсу апріорі має характер «насильства над речами» [10, с. 156], коли певне тлумачення подій формує політично заангажовану та штучно створену «картину реальності», що нав'язується іншим соціальним акторам. Отже, політичний дискурс не тільки відтворює існуючі ціннісно-світоглядні та культурно-історичні патерни владних відносин, але й виступає основою для конструювання нових смислів щодо «світу» політичної діяльності суб'єктів, зокрема у сфері державної політики.

Символічна влада в політиці як специфічний вимір її реалізації особливо значення набуває з віртуалізацією суспільно-політичних відносин, коли важливою стає не стільки реальна монополія на насильство, скільки засоби та характер її репрезентації в інформаційному просторі. Тим самим реальність

влади в багатьох випадках визначається її віртуальною проєкцією. Саме з цим пов'язано намагання будь-якої влади встановлювати контроль над медіа шляхом підсилення впливу за допомогою шантажу, підкупу чи прямого втручання в їхню діяльність. Тому предметом вивчення владних відносин засобами дискурс-аналізу мають ставати не тільки повідомлення медіа, але й ступінь залежності їх від держави чи певних недержавних політичних груп чи осіб, а також форма їхнього викладу. Однак інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій диктує потребу аналізувати різні позиції повідомлень у співвідношенні одне до одного. Тому можна погодитися з думкою Р. Барта про те, що «будь-який текст є між-текстом по відношенню до якогось іншого тексту» [1, с. 417], тобто інтертекстуальність як модус існування будь-якого тексту має бути важливою складовою дискурс-аналізу владних практик.

У сучасному інформаційному просторі, на наш погляд, методологію дискурс-аналізу слід застосовувати не тільки до текстів, але й гіпертекстів як своєрідного рухливого способу існування повідомлень [9, с. 136]. Тобто до функції «де» міститься повідомлення, треба додавати функцію «як» і «коли» воно себе проявляє, тобто в якому інформаційному середовищі, додаючи до аналізу політичного дискурсу вивчення конкретних засобів ретрансляції повідомлень у соціальних мережах. Зокрема, характеристики просування політичного дискурсу у Facebook, Instagram, Telegram чи Tik Tok будуть мати свої особливості та структурні одиниці. У цілому інтернет як «нова форма публічності, де всі виявляються публікою один для одного» [2, с. 23], став сьогодні ключовим простором для конструювання символічної політики та політичних суб'єктів [3]. При цьому будь-який користувач соціальних мереж є «фігурою у новому типі політичних відносин, який не може існувати без лояльності учасників глобальної мережевої комунікації» [21, р. 78]. Визначимо головні особливості кожної з соціальних мереж як інформаційного середовища створення політичного дискурсу.

Facebook доволі давно використовується в політиці для впливу на громадську думку, особливо з точки зору «чорного» піару, однак можливість застосування «ботів» для просування певних повідомлень, а також замикання фейсбук-спільнот у відносно замкнуті інформаційні «бульбашки», робить його доволі обмеженим середовищем для політичної комунікації. Застосування методології дискурс-аналізу до повідомлень у Facebook дозволяє стверджувати про підсилену роль «мови ворожнечі» саме в цій соціальній мережі [15], незважаючи на існуючі обмеження на її використання, що пов'язано з розповсюдженням фейкових акаунтів, а також замкнутих навколо конкретних політичних лідерів груп, які створюють викривлені уявлення про ту чи іншу політичну ситуацію. Зокрема, меседж російської пропаганди про «клоунів» та «наркоманів» в українській владі, уявлення про її слабкість та нестійкість,

на наш погляд, було сформовано саме на подібній інтерпретації фейсбук-повідомлень певних політичних сил в Україні. Також слід вказати на суттєвий відтік молоді з Facebook останніми роками, яка більшою мірою знаходить себе в Telegram чи Tik Tok (меншою мірою – в Instagram як «вітринного» типу комунікації).

Якщо у Facebook містяться переважно персоналізовані текстові повідомлення, то в Telegram зосереджено анонімізовані та короткі тексти новинного чи аналітичного типу, які все більше витісняють класичну журналістику. Військові події в Україні показали, що саме Telegram не тільки перебрав на себе роль месенджера для особистих повідомлень, але й став основою для громадянської журналістики, а також різних способів активізму – від волонтерства до корегування дій ворога. Як можна побачити, класична журналістика все більше набуває вторинності, фактично повторюючи повідомлення, що передаються у Telegram-групах. Швидкість, інформаційна відкритість, простота у використанні робить Telegram провідним інструментом політичної комунікації на пострадянському інформаційному просторі. Одночасно можна побачити й спроби використання Telegram для дезінформації та пропаганди з боку російських сил, оскільки проблемною все ще залишається верифікація багатьох інформаційних повідомлень, тому небезпека певних інформаційних атак, особливо із застосуванням технології «білого шуму», залишається високою.

Tik Tok сьогодні також активно починає використовуватись у політичній комунікації, пропаганді і контрпропаганді. Головні його характеристики – гіпертекстовість, ємність та простота повідомлень. Tik Tok у певному сенсі став головними «очима» російсько-української війни, що дозволило доволі швидко просувати правду щодо різних її етапів. Можливість реконструкції подій, коментарі від її безпосередніх учасників роблять Tik Tok важливим інструментом політичного дискурсу. Tik Tok є відбитком ефекту «кліпового сприйняття» сучасної людини, що характеризується нетривалістю зосередження уваги на самому повідомленні, а також містить емоційно забарвлені образи, які мають бути донесені до споживача з можливістю постійного повторення їх у різних варіаціях при переході від одного «кліпу» до іншого. Дискурс-аналіз політичного сектору Tik Tok показує, що, по-перше, більшість аудиторії відноситься до молоді віком до 30 років, яка переживає політичні події крізь призму власної життєвої ситуації; по-друге, головним способом реалізації політичного дискурсу тут залишається політичний піар; по-третє, певна кількість політичної пропаганди та дезінформації від ворога подається від імені «звичайних пересічних громадян», що, однак, при можливості блокування, має тенденцію до зниження впливу.

Загалом завдяки соціальним мережам політичний дискурс зі сфери публічності перемістився всередину приватного буття сучасної людини, у результа-

ті чого сама сфера публічності суттєво розширилась [3, с. 23]. Світ владних відносин став тотально прозорим. Це, з одного боку, робить неможливим приховування порушень, до яких вдаються політичні суб'єкти, а з іншого — актуалізує проблему інформаційної війни як провідного стану сучасних регіональних та міжнародних конфліктів. Повномасштабна війна Росії проти України, яка ведеться практично в онлайн-форматі, дуже довго залишалася б чимось далеким і незрозумілим для більшості країн світу, якби не залучення потужних інформаційних інструментів з репрезентацією її жахів, що мають однозначне тлумачення. Потоки репортажів журналістів з деокупованих районів України та зйомки звичайними громадянами унеможлиблюють або принаймні послаблюють пропагандистський політичний дискурс Росії в її виправданні військової агресії. Дискурс-аналіз фактору впливу повідомлень про звірства в Бучі чи Маріуполі на політичні процеси в багатьох країнах демонструє прозорість інтерпретації ролі України як жертви, а Росії як агресора, що унеможливує будь-які спекуляції пропагандистського дискурсу останньої.

Слід зазначити, що соціальні мережі можуть бути не тільки носіями пропагандистських повідомлень, але й ставати важливим інструментом політичної комунікації, а також основою «стратегічних комунікацій» як «координованих дій, меседжів, зображень та інших форм сигналів або участі, що призначені інформувати, впливати чи переконувати цільові аудиторії в підтримці національних цілей» [20, р. 3]. Зокрема, щоденні звернення Президента України Володимира Зеленського під час повномасштабної війни виконують не тільки інформаційну, але й спонукальну, об'єднувальну та ціннісно-орієнтовальну функції, що дозволяє згуртовувати та мотивувати суспільство на спротив ворогу.

Відмінність дискурсу стратегічних комунікацій від дискурсу пропаганди полягає в тому, що останні мають характер цілковито штучних конструкцій, тоді як перші спираються «на реальність та «комунікування діями»» [7, с. 14]. Дискурс стратегічних комунікацій не використовує як інструмент впливу технологію дезінформації, а передбачає формування чітких меседжів щодо владних практик, зокрема діяльності органів державної влади і стратегій реалізації державної політики. Хочемо відзначити потенціал дискурсу стратегічних комунікацій з точки зору вибудовування комунікативної політики держави, особливо здійснення публічної дипломатії як «м'якої» сили у владних відносинах [19]. Артикуляція комунікативної політики держави на різних публічних майданчиках дозволяє як сформувати чіткий імідж країни на міжнародній арені, так і реалізувати стратегічні цілі будь-якої держави стосовно її громадян. Наприклад, проведення якоїсь реформи, політичної події завжди

має супроводжуватися комунікативною практикою доведення з боку держави через її агентів стратегічних завдань та стратегічного результату їх реалізації.

Аналізуючи дискурс стратегічних комунікацій, також слід урахувувати особливості аудиторії, на яку спрямовано вплив, способи передавання повідомлень, а також інтертекстуальні практики, контексти, що можуть бути отримані в ході інтерпретації повідомлень. Зокрема, передвиборча риторика політичних партій чи політичних лідерів не може повторюватися для різних аудиторій, соціальних груп і має свою специфіку в конкретних соціальних мережах. Якщо для Facebook доречні складні інтелектуальні конструкції, то Tik Tok дозволяє просування лише коротких мотивувальних гіпертекстових повідомлень.

Політичний дискурс як форма соціальної дії з точки зору методології дискурс-аналізу розкриває зміст не лише діяльності політичних акторів, але й особливості соціокультурного, історичного середовища, у якому вони перебувають. Звернення російської пропаганди до імперської міфології (зокрема інтерпретації захоплення території України як «повернення додому»), з одного боку, а також до квазірадянських міфологічних образів про «один народ», з іншого боку, спрямовано виключно на внутрішню російську аудиторію задля виправдання військової агресії і свідчить про експансіоністський тип комунікативної політики Росії.

Комунікативна політика України, своєю чергою, тривалий час залишалась недостатньо чітко артикульованою з точки зору визначення її ціннісно-світоглядних пріоритетів та стратегій розвитку. Знаходячись на стику європоцентричних та проросійських політичних практик, вона протягом десятиліть характеризувалася так званою «багатовекторністю» в державній політиці, що, однак, не сприяло формуванню її суб'єктності на міжнародній арені. Більш того, тривалий час Україна розглядалася зовнішніми спостерігачами як придатак Росії через спільну історію, а також культурну та мовну близькість. Незважаючи на намагання побудувати державну політику України на відмежуванні від Росії, що, зокрема, було зображено в дискурсивній моделі «Україна – не Росія», реальні трансформації в напрямку вибудовування власного політичного і культурного образу відбулися лише після 2014 р. У 2022 р. з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну можна говорити про екзистенційний характер політичного дискурсу російсько-української війни, коли йдеться не лише про виживання нашої держави та громадян, але й про новий стан існування української державності. Якщо комунікативна політика України раніше мала несамостійний характер, а сама держава посідала вторинну позицію в регіональній політиці, то зараз відбувається масштабний вплив України і українців на всі міжнародні політичні процеси. Велике значення при цьому має застосування Президентом України неklasичної моделі

публічної дипломатії, що побудована на прямій комунікації з політичними лідерами країн та їх народами, у тому числі за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (онлайн-звернення, «айфон-дипломатія», публічні ініціативи гуманітарного типу тощо). Крім вербального інструментарію, важливу роль тут відіграють невербальні засоби (наприклад, одяг Президента України та інших посадовців у стилі мілітарі формує образ єдності держави з армією й народом у боротьбі з окупантами).

Висновки. Застосування методології дискурс-аналізу в дослідженні владних практик у цілому і комунікативної політики держави зокрема в умовах сучасного інформаційного простору має великий евристичний потенціал. Воно дозволяє визначати актуальні тенденції у громадській думці щодо реалізації суспільно значущих потреб та політичних інтересів. Комунікативну політику будь-якої держави має бути спрямовано не тільки на просування певних суспільно значущих повідомлень, але й на породження нових смислів, завдяки яким громадяни починають ідентифікувати себе як певну цілісність (націю, народ, громадянське суспільство), а також відчувати єдність завдяки створенню стійкого консенсусу щодо стратегії розвитку своєї країни. Дискурс-аналіз у цьому плані може бути важливим інструментом оцінки зрозумілих і привабливих для громадян цілей, цінностей, традицій, культурних кодів, на основі чого будується дієва стратегія комунікативної політики держави, яка сприятиме також формуванню привабливого іміджу країни на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Миф сегодня / пер. с фр. Барт Р. *Мифологии*. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. С. 233–286.
2. Больц Н. Азбука медиа. Москва : Европа, 2011. 136 с.
3. Висоцька О. Є. Феномени публічності та приватності в контексті сучасних комунікативних процесів. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 2020. Т. 12, вип. 1 (25). С. 21–29.
4. Водак Р. Критическая лингвистика и критический анализ дискурса. *Политическая лингвистика*. 2011. №4 (38). С. 286–291.
5. Габермас Ю. Структури перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство» / пер. з нім. А. Нишко. Львів : Літопис, 2000. 317 с.
6. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
7. Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні комунікації*. 2016. №4 (41). С. 9–23.
8. Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод : пер. с англ. 2-е изд., испр. Харьков : Гуманитарный центр, 2008. 352 с.
9. Луман Н. Медиа коммуникации / пер. с нем. А. Глухова, О. Никифорова. Москва : Логос, 2005. 280 с.

10. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности : пер. с фр. Москва : Касталь, 1996. 448 с.
11. Discourse theory in European politics: identity, policy, and governance / edited by David Howarth and Jacob Torfing. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York : Palgrave Macmillan, 2005. xvii, 364 p.
12. Edelman M. The Symbolic Uses of Politics. Urbana, University of Illinois Press, 1964. 201 p.
13. Fairclough N. Technologisation of discourse. Texts and practices: readings in critical discourse analysis / edited by Carmen Rosa Caldas-Coulthard and Malcolm Coulthard. London; New York : Routledge, 1996. xii, 294 p.
14. Political discourse in the media: cross-cultural perspectives / edited by Anita Fetzer, Gerda Eva Lauerbach. Amsterdam ; Philadelphia : J. Benjamins Pub. Co., 2007. vi, 379 p.
15. Horwitz J. &, Seetharaman D. *Facebook Executives Shut Down Efforts to Make the Site Less Divisive. The social-media giant internally studied how it polarizes users, then largely shelved the research.* URL: <https://www.wsj.com/articles/facebook-knows-it-encourages-division-top-executives-nixed-solutions-11590507499> (дата звернення: 08.10.2022)
16. Howarth D. Discourse / David Howarth. Buckingham [England]; Philadelphia, PA : Open University Press, 2000. x, 166 p.
17. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics; translated by Winston Moore and Paul Cammack. London : Verso, 1985. 197 p.
18. Jorgenson M. Discourse analysis as theory and method / Marianne Jørgenson and Louise Phillips. London ; Thousand Oaks, Calif. : Sage Publications, 2002. viii, 229 p.
19. Nye J. S. Power in the global information age: from realism to globalization. London; New York : Routledge, 2005. 231 p.
20. Paul Christopher. Strategic Communication: origins, concept, and current debates. PRAEGER, 2011. 240 p.
21. Poster M. Information please: culture and politics in the age of digital machines. Duke University Press, 2006.
22. Vysotskyi O., Vysotska O. Technologies of Public Diplomacy: Methodological Principles and Practical Potential. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2020. 3 (1). P. 139–147.
23. Wodak R. (ed.). Language, Power, and Ideology. Amsterdam : Benjamins, 1989.

REFERENCES

1. Bart, R. (1996). Mif segodnya; per. s fr. Bart R. Mifologii. Moskva: Izd-vo im. Sabashnikoviyh [in Russian].
2. Bolts, N. (2011). Azbuka media. Moskva: Evropa [in Russian].
3. Vysotska, O. (2020). Fenomeny publichnosti ta pryvatnosti v konteksti suchasnykh komunikatyvnykh protsesiv. *Filosofii ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture, Vol. 12, issue 1(25), 21–29* [in Ukrainian].

4. Vodak, R. (2011). Kriticheskaya lingvistika i kriticheskiy analiz diskursa. *Politicheskaya lingvistika – Political linguistics*, 4 (38), 286–291 [in Russian].
5. Habermas, Yu. (2000). Struktury peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo; per. z nim. A. Nyshko. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
6. Deyk van, T. A. (1989). Yazyik. Poznanie. Kommunikatsiya; per. s angl. Moskva: Progress [in Russian].
7. Dubov, D. V. (2016). Stratehichni komunikatsii: problemy kontseptualizatsii ta praktychnoi realizatsii. *Stratehichni komunikatsii – Strategic communications*, 4 (41), 9–23 [in Ukrainian].
8. Yorgensen, M. V., Fillips, L. Dzh. (2008). Diskurs-analiz. Teoriya i metod; per. s angl. 2-e izd., ispr. Kharkov: Gumanitarnyyi tsentr [in Russian].
9. Luman, N. (2005). Media komunikatsii; per. s nem. A. Gluhova, O. Nikiforova. Moskva: Logos [in Russian].
10. Fuko, M. (1996). Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti. / Per. s frants. Moskva: Kastal [in Russian].
11. Discourse theory in European politics: identity, policy, and governance (2005). / edited by David Howarth and Jacob Torfing. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.
12. Edelman, M. (1964). The Symbolic Uses of Politics. Urbana, University of Illinois Press.
13. Fairclough, N. (1996). Technologisation of discourse. Texts and practices readings in critical discourse analysis / edited by Carmen Rosa Caldas-Coulthard and Malcolm Coulthard. London; New York: Routledge.
14. Political discourse in the media: cross-cultural perspectives (2007). edited by Anita Fetzer, Gerda Eva Lauerbach. Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Pub. Co.
15. Horwitz, J. & Seetharaman, D. *Facebook Executives Shut Down Efforts to Make the Site Less Divisive. The social-media giant internally studied how it polarizes users, then largely shelved the research.* URL: <https://www.wsj.com/articles/facebook-knows-it-encourages-division-top-executives-nixed-solutions-11590507499>
16. Howarth, D. (2000). Discourse / David Howarth. Buckingham [England]; Philadelphia, PA: Open University Press.
17. Laclau, E., Mouffe, Ch. (1985). Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics; translated by Winston Moore and Paul Cammack. London: Verso.
18. Jorgenson, M. (2002). Discourse analysis as theory and method / Marianne Jørgenson and Louise Phillips. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
19. Nye, J. S. (2005). Power in the global information age: from realism to globalization. London; New York: Routledge.
20. Paul, Christopher (2011). Strategic Communication: origins, concept, and current debates. PRAEGER.
21. Poster, M. (2006). Information please: culture and politics in the age of digital machines. Duke University Press.
22. Vysotskyi, O., Vysotska, O. (2020). Technologies of Public Diplomacy: Methodological Principles and Practical Potential. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 3 (1), 139–147.
23. Wodak, R. (ed.). (1989). Language, Power, and Ideology. Amsterdam: Benjamins.

Высоцкая Ольга Евгеньевна, доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой философии, Коммунальное заведение высшего образования ««Днепровская академия непрерывного образования»» Днепропетровского областного совета», г. Днепр, Украина

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ДИСКУРС-АНАЛИЗА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье раскрыты особенности применения методологии дискурс-анализа при изучении коммуникативной политики государства в современном информационном пространстве. Доказано, что государственно-политическая реальность является многомерным феноменом, где политический дискурс составляет основу представлений человека о ценностных и культурно-исторических аспектах реализации моделей властных отношений. Отмечен потенциал дискурса стратегических коммуникаций в контексте выстраивания коммуникативной политики государства.

Ключевые слова: власть, дискурс, дискурс-анализ, государство, коммуникативная политика, текст, информационное пространство.

Ysotska Olha Yevhenivna, D. Sc. in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy, Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, Dnipro, Ukraine

APPLICATION OF THE METHODOLOGY OF DISCOURSE ANALYSIS IN THE RESEARCH OF THE COMMUNICATIVE POLICY OF THE STATE IN THE MODERN INFORMATION SPACE

The article reveals the features of applying the methodology of discourse analysis in the study of the communicative policy of the state in the modern information space. It is proved that state-political reality is a multidimensional phenomenon, where political discourse will establish the basis of human ideas about the value and cultural-historical aspects of the implementation of models of power relations. The potential of strategic communications discourse in the context of building a state's communication policy is noted.

Keywords: power, discourse, discourse analysis, state, communicative policy, text, information space.

Габріела Похоата, доктор філософії, професор,
факультет судових та адміністративних наук,
Християнський університет «Димитрій Кантемир», м. Бухарест, Румунія
e-mail: gabriela_pohoata@yahoo.com

МОЖЛИВИЙ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО СЬОГОДНІШНЬОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ¹

Нещастя нашої епохи полягає в надлишку науки
та в забутті існування й потаємності.

Сорен К'єркегор [1]

Дослідження спрямовано на аналіз взаємозв'язку між інтелектуальним розвитком людини і вдосконаленням сучасних технологій, з метою визначення межі їх взаємного впливу. Вихідною передумовою визнається, що трансдисциплінарний підхід, вдаючись до фундаментальних основ, здатен сформулювати уявлення як про поточну технологічну реальність, так і про її перспективи. Звернення до філософії заради розуміння симбіозу людини й технологій зумовлене необхідністю пошуку підґрунтя інтелектуального прогресу людини, що не застрахований від непереборних труднощів і небажаних наслідків.

Ключові слова: *технологія, розум, свідомість, філософія, інтуїція, сучасна людина, наука.*

Постановка проблеми. Філософський аналіз сучасної технологічної реальності не може уникнути проблематизації ставлення людини до знань у межах власної свідомості, власного розуму. Людське мислення у своєму підйомі до істини завжди породжує обмеження, подолання яких неминуче призводить до рішень в апоретичному ключі. Справжнє знання передбачає перенаправлення науки й переорієнтацію інтелектуальної перспективи з «технічних» на «нетехнічні» проблеми, так що в певний момент, після миті раптового просвітлення (як каже Платон у Листі VII), повністю пробуджений розум буде здатний охопити єдиними обіймами всю реальність [2, р. 76]. Роль трансдисциплінарності полягає в тому, щоб забезпечити одночасну наявність у сучасної людини суб'єктивної об'єктивності науки та об'єктивної суб'єктивності досвіду [3, р. 143] та поставити людину на перехрестя наукової

¹ Цей текст спочатку було опубліковано англійською мовою як редакційну статтю. *Cogito : Multidisciplinary Research Journal*, 2022, Vol. 14, Issue 2.

чесності й пафосу традиції. Аналізуючи принцип об'єктивації, характерний для сучасної науки, Шредінгер зауважив: «Науковий світ об'єктивувався настільки одіозно, що це усунуло його духовність та безпосередні відчуття і що сучасна наука, заснована на об'єктивації, втратила можливість адекватного розуміння предмета знання» [4, р. 149]. Найвидатніші вчені дотримуються тези про те, що «поступове віддалення від зовнішнього світу – це ціна, сплачена за те, щоб дізнатися щось про цей світ». До того ж самого тематичного реєстру належить твердження Шредінгера, згідно з яким «витіснення суб'єкта пізнання з образу об'єктивного світу – це висока ціна, яку ми заплатили за те, щоб образ був цілком задовільний» [4, р. 149]. Давній заклик філософії «Пізнай себе!», здається, вже не має сенсу зараз, коли нейронаука навчає тому, що люди насправді не мають власного *Я*. Це красномовно доводять експерименти, проведені на мозку, доводячи, що кожен з нас є сукупністю психічних і нервових феноменів, які виростили на фізіологічному ґрунті. Коротше кажучи, ми – «щось», яке вважає себе «кимось». «Ми є самодостатніми, природними системами обробки інформації, що виникли у процесі біологічної еволюції на цій планеті. Я – це інструмент, який еволюціонував заради контролю та прогнозування власної поведінки та розуміння поведінки інших. Кожен з нас живе своїм свідомим життям у своєму власному тунелі *Ego*, не безпосередньо контактуючи із зовнішньою реальністю, але володіючи внутрішньою перспективою першої особи» [5].

Сучасна епістемологія та новітні технології. Сучасна філософія Англії і Франції, як у ній і зазначено, починається з проблеми методу [6]. У Новий час домінантною філософією була гносеологія, або філософія науки. У цьому сенсі науковий і філософський внесок Рене Декарта має вирішальне значення для подальшого розвитку сучасної науки. Розвиваючи свій метод, Декарт хотів створити процедуру, здатну забезпечити шукача істини чітким і ясним знанням, яке було б цілком істинним та безсумнівним [7, р. 122]. Для Декарта «чіткі та ясні частини» присутні в усьому, і це дає право відносити певну річ до галузі чистої математики [8, р. 20]. Декарт – той, хто запровадив систематичне та рівномірне використання символів у математиці та природничих науках. Використовувані сьогодні математичні та фізичні позначення є декартовими.

Йому наслідували вчені XVII–XVIII ст., з яких варто пригадати Галілео Галілея, а також Ісаака Ньютона з його програмою математизації (рівняння) законів природи. Проте лейбніцівський проєкт розроблення універсальної символічної мови виявився найбільш послідовним і був продовжений наприкінці XIX ст. в межах *ідеографії* Фреге, а пізніше – у другій половині XX ст. з появою інформатики та електронних обчислювальних машин. Дійсно, сучасна інформатика бере свій початок у теоретичних проєктах і практичних

досягненнях Лейбніца. Іон Везеану стверджує: «Лейбніц є засновником інформатики» [9, р. 381–419]. Саме він відкриває абсолютно необхідне для роботи комп'ютерів двійкове числення (0.1) разом із китайським рукописом, довіреним ченцем-сзуїтом, а зовсім не Жорж Буль, як стверджує офіційна історіографія [10, р. 279–280]. Таке обчислення здавалося вченим того часу нерозбірливим, але Лейбніцу вдалося довести, що це арифметичне обчислення в бінарній нумерації; ба, більше, він отримує теоретичне обґрунтування та практичне його застосування, відповідно до проєкту *універсальної лінгвістичної характеристики*. Використовуючи універсальну формальну мову, Лейбніц ставить перед собою дві мети: формалізувати філософську та наукову мову так, щоб ми могли «усунути неоднозначність природних мов і обчислити сенс за допомогою понять» [11, р. 278, 574]. Таким чином, наукові дискурси стали б «сліпими, ефективними, визначеними та загальнодоступними». Ідеться про ідею «сліпого мислення, пов'язаного з науковим мисленням», яку передбачав Лейбніц.

Дійсно, мислення в точних науках, обчислювальне, алгоритмічне мислення, яке використовує повторювані формули, є сліпим, тому що ми можемо ефективно використовувати його, насправді не розуміючи, як воно працює. Звідси і побудова деяких обчислювальних машин¹. Отже, ми можемо спостерігати, як у моделях алгебраїчних обчислень за допомогою рекурентних формул можна отримати точні, визначені результати. Це те, що відбувається в наші дні, коли кожен може використовувати комп'ютер для отримання видатних результатів, не маючи уявлення про комп'ютерне програмування чи електроніку. Ідея Лейбніца полягала в тому, що в такий спосіб ми можемо скористатися дуже потужними інструментами, не обов'язково знаючи, як вони працюють всередині. Завдяки науковому «сліпому мисленню» ми досягаємо надзвичайної технічної ефективності. Це можливо завдяки символічній формалізації мови. Проєкт Лейбніца набув також практичного застосування; він був реалізований у багатьох технічних і наукових галузях. Те, що визнавалося можливим на формальному рівні, було оновлено і втілено на технічному рівні: теорія та практика [12, р. 55]. Як показує дослідження роботи Лейбніца, його філософія обертається навколо двох тісно пов'язаних концепцій, а саме: концепції універсального *символізму* та концепції *розрахунку* розуму. Сьогоднішні математичні назви та сучасна символічна логіка походять від цього. Раціональне числення Лейбніца містить зародки логічної машини, машини расонатрікс, так само як арифметичні обчислення поетапно використовували засоби від таблиці й обчислювальної машини до сучасних надшвидких інформаційних технологій [13, р. 459–460].

¹ Обчислювальна машина Лейбніца була описана в 1710 р. в *Miscellanea Beronilenesia ad Incrementum Scientiarum*, 1710–1743: машина зберігається в Ганноверській бібліотеці.

З часів дисертації Лейбніца про комбінаторне мистецтво (*Dissertatio de arte combinatoria, 1666*) його пошуки *scientia generalis* перепліталися з пошуками *mathesis universalis*, заради досягнення особливого підходу до здобуття знань за допомогою загальних правил та універсальної «символічної мови», правильно дібраної для будь-якої галузі, проблематики або концепції. Розвитком логічного обчислення і «універсальної функції» зумовлені побоювання автора з приводу їх застосування; красномовним прикладом є калькулятор (перший, електричний або автоматичний калькулятор, але не електронний). Є свідчення, що Лейбніц подарував китайському імператору Кансі (з династії Цин) таку машину (яку, на жаль, так і не було знайдено!), в її основі лежав принцип роботи, що ґрунтувався на «китайських концепціях», вигравіруваних латинськими літерами [14, р. 244, 246]. Це означало, що «такі машини не обов'язково мали вироблятися в Європі; вони могли б бути побудовані в Китаї, але в будь-якому випадку за європейською моделлю» [14, р. 247]. Однак це не має нічого спільного з ідеєю «*ars invendiendi*», загалом з проектом «універсальний розрахунок», який включає «концептуальний аналіз», що поєднує комбінаторику з інноваціями: «якщо метою *ars invendiendi* є лише розрахунок, то загальною рисою *ars demonstrandi* є аналіз та синтез для логіки та математики» [15, р. 63]. Насправді мрія Лейбніца про «приведення теоретичних і практичних проблем до неподільної систематизованої єдності» передбачає розуміння науки в подвійному аспекті, а саме як теорії та практики, що відповідає його девізу «*Theoria cum Praxis*», а також типовому лейбніцевському методу об'єднання теорії та практики [16, р. 129–130]. Існують кілька аргументів, які дають нам право вважати, що Лейбніц, безсумнівно, є засновником інформатики, його теоретична концепція мовчазно сприймається сучасними вченими в галузі інформатики.

Людський розум між наукою та технологією. Перший крок в аналізі цього взаємозв'язку передбачає визнання відмінності між *розумінням* як ментальною якістю й *обчислюваністю*, а також тим, що не є і не може бути обчислено взагалі. Усе, що можуть зробити калькулятори, – це обчислити (саме так їх було запрограмовано). Навіть коли б ми розглянули ідеалізований калькулятор, який називається машиною Тьюринга (відрізняється від звичайного електронного калькулятора тим, що має необмежений простір для зберігання інформації і може запускати процес обчислення нескінченно, не роблячи помилок і не зношуючись), та дали б йому завдання, наприклад, знайти непарне число, яке є сумою двох парних чисел, то воно буде обчислюватися нескінченно. Комп'ютер не має розуміння, яке не може бути просто питанням обчислення. Розуміння передбачає певний тип свідомості. *Штучний інтелект, на відміну від природного інтелекту, не має емоцій і свідомості.* Інакше кажучи, звичайне виконання алгоритму, навіть якщо його виконано успішно,

саме по собі не означає, що відбулося розуміння будь-якого роду. Свідоме розуміння виконує те, що не може бути виконане жодною обчислювальною системою, проте, природно, поведінка мозку значною мірою є випадковою. Як почуття, пов'язані зі свідомістю (щастя, біль, любов, воля, розуміння тощо), можуть бути частиною обчислювальної картини? Роджер Пенроуз стверджує, що незліченні аспекти свідомості можуть бути дещо пов'язаними з квантовою механікою, а фізичний світ знаходить своє відображення в світі математики Платона [17, р. 78]. Таким чином, ми приходимо до платонічної точки зору, де математичні поняття та істини існують у власному світі, без часу та без фізичного простору [18, р. 217]. Отже, розуміння відбувається за допомогою необчислювальної діяльності розуму і мозку. Автор книги «Тіні розуму» Пенроуз стверджує, що розумові здібності повинні бути вище того, що є обчислювальним. Відштовхуючись від теорем Геделя, Пенроуз показує, що в свідомому мисленні існує необчислювальна активність, діяльність, яка суперечить тому факту, ніби будь-який стан свідомості, будь-яким чином викликаний діяльністю мозку, є результатом дії обчислення. З цієї точки зору, математичне розуміння не може бути зведено до сліпого обчислення. «Усе, що ми робимо з нашим мозком або нашою свідомістю, коли ми розуміємо математику, відрізняється від усього, що ми можемо отримати за допомогою калькулятора» [17, р. 78–92]. Таким чином, у математиці ми знаходимо найяскравіші докази того, що є щось, що не може бути зведено до обчислення.

Теореми Геделя доводять: те, що доступно математикам – і насправді всім, хто може логічно мислити з розумінням та уявою, – перебуває десь вище за все і може бути формалізовано як набір правил. Правила іноді можуть частково замінити розуміння, але вони ніколи не зможуть замінити його повністю. Ми аналізуємо менш поширений аргумент стосовно того, що в математиці спосіб дістатися істини є неалгоритмічним, що передбачає як інтуїцію, так і розуміння, адже наш процес мислення не може мати повністю алгоритмічний характер. Інакше кажучи, ми можемо мати доступ до істини, але не мати можливості її довести. «Поняття математичної істини виходить за межі всієї концепції формалізму. Математична істина має абсолютний і даний Богом характер» [19, р. 127]. Аргументи Пенроуза, який наслідує Геделю, ведуть до спостереження, що істотним компонентом у розумінні математичної істини є сама людська свідомість, яка фактично є арбітром ідей. Крім того, не можна говорити про повний переклад інтуїції на будь-яку мову. «Формалізація без осаду досконалої інтуїції в певний момент стає неможливою» [20].

Насправді, «текстура реальності» повинна сприйматися згідно з ідеєю, що математична інтуїція – це та, яка відкриває вікно в основи світу. Розум має доступ до нематеріальних реалій, і ми змушені визнати, що цим він відрізняється від мозку (про це свідчить їх характер доказів), однак до цього дискур-

су про взаємозв'язок «розум – мозок» слід підходити з логіко-математичної точки зору. Інакше кажучи, те, що відбувається в нашій свідомості, ніколи не можна пояснити фізикалістською мовою. Можна сказати, що на шляху стандартизації людського мислення існує своєрідний «трансцендентний бар'єр»¹, який змушує нас визнати, що завжди щось вислизає від нашого знання, яким би досконалим воно не було. Штучний інтелект не є здатним вловити сенс існування, що міститься всередині людини, чим зумовлена потреба людини в метафізиці, прагнення її до досконалості, а Абсолют, своєю чергою, не може бути запрограмований навіть найпотужнішим комп'ютером у світі.

Абсолютизація сучасних технологій і втрата людської свободи. Ми живемо в надінформаційному суспільстві. Представники віденської школи підтримують ідею про те, що технологія – це інструмент щодо людини, а не навпаки. Технологією необхідно керувати в тому сенсі, що вона приносить додаткову цінність, підвищує комфорт, але, якщо межі відданості технологіям перевищено, людські можливості зводяться нанівець. Можна також стверджувати, що технології відточують наші навички, поки ті не атрофуються. Пам'ять людини ослабла, так само, як і увага та ін. Сьогодні мислення людини, і особливо мислення молоді, піддається глибокому впливу як свідомих, так і не-свідомих маніпуляцій, оскільки переробляє безліч інформації, яка не має нічого спільного з істиною та об'єктивністю в науці. Психіка молодих людей схильна до тривоги, депресії, навіть деяких форм аутизму. Шкоди завдає не сама технологія, а те, як вона використовується, перетворюючись із засобу на мету.

Через залежність від сучасних технологій, свобода людини пригнічується, що впливає на її звичайну операційну етику. Сучасна людина рухається швидше, ніж передбачено природою, і хоче знайти Абсолют не через процес «діалектичного сходження» [21], а у прагматичний, швидкий, технічний спосіб, перед комп'ютером, здійснюючи найбільшу плутанину й екзистенційну помилку. Ми живемо у прогресивному й демократичному світі, який, однак, перебуває в залежності від свого роду технологічної диктатури. Усе засновано на технологіях. Ви не можете розвиватися в будь-якій галузі, не оволодівши деякими мінімальними навичками роботи з комп'ютером, айпадом, мобільним телефоном тощо. Життя сучасної людини триває в саду комп'ютерних наук. Але звідси до абсолютизації технології величезна відстань. Сучасні технології є необхідними, адже інакше науковий прогрес не можна було б пояснити, проте вони повинні залишатися лише засобом по-

¹ Синтагма з'являється в роботі Лучіана Благі (найвидатнішого румунського філософа міжвоєнного періоду), коли він пояснює у праці «Підйом острова», що людина не може пізнати Абсолют, оскільки Великий Анонім (його можна ототожнити з Богом) нав'язує трансцендентний бар'єр для людини, проте не на шляху знання взагалі, а лише на шляху Абсолютного знання.

легшення і модернізації людської діяльності. Абсолютизація сучасної технології може означати, що вона являє сенс самого існування, що було б жалюгідною помилкою. Надмірне використання технологій, посилення їхньої ролі для сучасної людини і для того, якою буде «людина майбутнього», призвели до, можливо, найбільшого «дефіциту буття» [22, р. 15] в історії людства. Сьогоднішня людина живе в «забутті буття» [23], вона віддалилася від себе і тих, хто її оточує.

Парадоксально, але, хоча в сучасної людини є найскладніші засоби спілкування, вона більш самотня, ніж будь-коли. Коли Фрідріх Ніцше писав: «Бог мертвий» [24], він не заперечував існування Бога, але попереджав про дефіцит буття, що вже характеризував час, у який він жив, і якимось чином передбачав пророчими видіннями нинішній світ, позбавлений раціональності, мудрості й моралі. Але філософи не вбивали Бога. Їхня робота була набагато тоншою: вони його концептуалізували. Дефіцит буття, що домінує в сучасному світі, який так сильно піддався спокусі передових технологій, насправді є природним дефіцитом людства в умовах дефіциту сенсу, богів, Логосу, істини та любові [22]. З цієї точки зору, сьогоднішня людина самотня і змушена йти на моральний та антропологічний ризик, до якого вона причетна через найбільшу помилку свого часу, у неї більше немає терпіння.

Замість висновків. Безсумнівно, науково-технічний прогрес сягнув неймовірних висот, що свідчить про розвиток мислення і творчих здібностей сучасної людини. Ніхто не може заперечувати дивовижні прояви людського інтелекту. Але ці показники піддаються кількісній оцінці з матеріальної точки зору, коли мова заходить про технологічний прогрес. Ми не можемо однаковою мірою говорити про моральний, духовний прогрес сучасної людини, для якої матеріальні цінності – понад усе, на шкоду духовним. Сьогоднішній світ абсолютно меркантилізований, заснований на матеріальних вигодах, швидко одержуваних завдяки технологіям, чи то комп'ютерним іграм, чи то простим маркетинговим прийомам, які не вимагають глибоких знань і вищої освіти. Кажуть, що для самореалізації достатньо лише технічних навичок та функціональної сторони інтелекту, і немає необхідності систематизовано проходити всі етапи наукового пізнання. Таке маніпулювання інтелектом молодих людей позбавлено будь-якої етики турботи, що в перспективі має призвести майбутні покоління до глухого пайдевичного кута.

Аналізуючи взаємозумовленість еволюції технологій і дефіциту моралі, що існують у сучасному світі, ми вводимо в дискурс економічну концепцію *альтернативних витрат*, що стосується не грошової вартості, але реальної, і виражає «виграш через втрату». У цьому випадку виграш забезпечується дивовижною продуктивністю технологій, які роблять наше життя простішим, але не обов'язково щасливішим, адже поки ми залежимо від мобільних

телефонів, соціальних мереж, айпаду, комп'ютера та ін., наша свобода є ілюзією. У нас складається враження, що ми вільні та щасливі через те, що не усвідомлюємо довгострокових негативних наслідків для нашого фізичного і особливо психічного здоров'я. Ми є свідками величезного стрибка людини в інтелектуальному розвитку, що має особливу значущість для сучасного суспільства гіперспоживання. Техніка та технології надали і продовжують надавати людині екзистенційну підтримку, особливо в стані «онтологічної нестабільності», породженої пандемією, що має планетарний ефект.

Є сумніви стосовно того, що людина майбутнього буде щасливішою, ніж вона є сьогодні. Так, аргументи, висунуті в тексті, дають можливість стверджувати, що внаслідок бажаного, але невідконтрольного технологічного розширення, людський розум нічим не може бути замінений, оскільки, незважаючи на прогрес наукових та філософських досліджень, він усе ще залишається загадкою. Невипадково Карл Ясперс зазначав: «Поки люди існують, вони ніколи не перестануть перемагати самих себе» [25]. Таке твердження покликане попередити нас про те, що найбільшим завоюванням людини залишається завоювання самої себе. Іншими словами, «антропологічні знання залишаються єдиним способом пізнання Всесвіту, тому що божественні таємниці приховано тільки в самовідчутті людини, в її самосвідомості... в свідомості людини полягає таємниця світу» [26, р. 68].

REFERENCES

1. Kierkegaard, S. (1999). *Philosophical Bits and Pieces*. Timișoara: Amarcord Publishing House.
2. Cornea, A. (1986). *Interpretation to Plato's Republic. Works. Vol. V*. Bucharest: The Scientific and Encyclopaedic Publishing House.
3. Nicolescu, B. (2002). *We, the Particle and the World / translated by V. Sporic*. Iași: Polirom Publishing House.
4. Schrodinger, E. (1980). *What is life? Spirit and Matter / translated by V. Efimov*. Bucharest: The Political Publishing House.
5. Metzinger, Th. (2015). *The Ego Tunnel. The Science of the Mind and the Myth of the Self*. Bucharest: Humanitas.
6. Negulescu, P. P. (1965). *The Problem of Knowledge. Selected Works. vol. I*. Bucharest: The Romanian Publishing House.
7. Descartes, R. (1990). *Discourse on the Method of Rightly Conducting One's Reason and of Seeking Truth in the Sciences / translated by Daniela Roventă-Frumușani and Alex. Boboc*. Bucharest: The Romanian Academy Publishing House.

8. Descartes, R. (1993). *Meditations on the First Philosophy in which the existence of God and the real difference between man's soul and body are demonstrated* / translated by Ion Papuc. Bucharest: Crater Publishing House.
9. Vezeanu, I. (2016). G. W. Leibniz – 300 years after his death. Leibniz – Communication, Knowledge, Language. *The Philosophy Journal LXIII*. Bucharest: The Romanian Academy Publishing House, 381–419.
10. Leibniz G. W. *De Progressione Dyadica*, Mars 15. Gerhardt Publishing House, 1679; *Mathematische Schriften*. III, B, 2–3. Couturat Publishing House, 1903. P. 228–234 [in English].
11. Leibniz G. W. (1903). *Lingua Universalis*, in *Philosophische Schriften*, VII, B, III, 4. Gerhardt Publishing House. *Opuscules et fragments inedits de Leibniz*. Couturat Publishing House.
12. Pohoată, G. (2017). *Metaphysics and Science in Leibniz's Work*. Bucharest: Prouniversitaria.
13. Timm, A. (1966). Leibniz im Vorfeld der Kybernetik. *Leibniz. Sein Leben-Sein Wirken-Sein Welt* / hrsg. von W. Totok und C. Haase, Hannover: Verlag fur Literatur und Zeitgeschehen.
14. Hsiung, W. (1988). Leibniz und Kong-His (Cam-hy). *Leibniz. Tradition und Aktualitat: V Internatonaler Leibniz-Kongress*. Vortrage II.
15. Benis-Sinaceur, H. (1988). L'Arts invendiendi aujourd'hui. *Leibniz. Tradition und Aktualitat: V Internationaler Leibniz-Kongress*. Vortrage II.
16. Cabanas, L. (1988). «L'ars invendiendi» chez Leibniz: une perfection vers la modernité. *Leibniz. Tradition und Aktualitat: V Internationaler Leibniz-Kongress*. Vortrage II [in French].
17. Penrose, R. (1999). *The Shadows of the Mind* / translated by Dana Jalobeanu. Bucharest: The Tehnical Publishing House.
18. Răileanu, D. (2010). *The Perspective of Philosophy. Transcendental Reality. A Fusion of Horizons of Theology, Philosophy*. Bucharest: Curtea veche Publishing House.
19. Penrose R. *The everyday human mind. The Shadows of the Mind* / translated by Dana Jalobeanu. Bucharest: The Tehnical Publishing House. 1999 [in English].
20. Hao, W. (1979). *Studies of Mathematical Logic* / translated by Sorin Vieru și Morgestein.
21. Platon, (1986). *The Republic. Book VII, The Myth of the Cave, Opere*. Vol. V. Bucharest: The Scientific and Encyclopaedic Publishing House.
22. Mitră, C. (2007). *The Offended Man*. Bucharest: Parallel 45 Publishing House.
23. Heidegger, M. (1982). *Letter On Humanism in The Origin of the Work of Art*. Bucharest: Univers Publishing House.
24. Nietzsche, Fr. (2006). *The Gay Science*. Bucharest: Humanitas Publishing House.
25. Jaspers, K. (1986). *Philosophical Texts*. Bucharest: The Political Publishing House.
26. Berdiaev, N. (1994). *Man Microcosm and Macrocosm. The Sense of Creation*. Bucharest: Humanitas Publishing House.
27. Leibniz, G. W. (1995). *Discours de metaphysique suivi de Monadologie* / preface, presentations et notes de L. Bouquiaux. Paris: Galimard.
28. Couturat, L. (1903). *Opuscules et fragments inedits de Leibniz*. Paris: Alcan.

Gabriela Pohoata, Professor PhD. Hab., the Faculty of Judicial and Administrative Sciences,
«Dimitrie Cantemir» Christian University, Bucharest, Romania

A POSSIBLE TRANSDISCIPLINARY APPROACH OF TODAY'S TECHNOLOGICAL EXPANSION

The current research work aims at analyzing the relationship between the intellectual development of the human being and the advancement of current technology, trying to identify the limits of this relationship. We start from the premise that the transdisciplinary approach, by making use of fundamentals, can provide an insight both into the current technological reality and its future perspectives. The recourse to philosophy to understand what is happening today with man in relation to technology is conferred by the need to seek the basis of this progress of human thought that is not immune to insurmountable difficulties and undesirable effects.

Keywords: technology, mind, consciousness, philosophy, intuition, modern man, science.

Габриэла Похоата, доктор философии, профессор,
факультет судебных и административных наук,
Христианский университет «Димитрий Кантемир», г. Бухарест, Румыния

ВОЗМОЖНОСТЬ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА К СЕГОДНЯШНЕЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПАНСИИ

Данное исследование направлено на анализ взаимосвязи между интеллектуальным развитием человека и усовершенствованием современных технологий, в целях определения перспективы их взаимного влияния. Исходной установкой признается, что трансдисциплинарный подход, исходя из фундаментальных основ, способен сформировать представление как о текущей технологической реальности, так и о ее развитии. Обращение к философии ради понимания симбиоза человека и технологий обусловлено также необходимостью поиска основ интеллектуального прогресса человека, который не застрахован от неустранимых трудностей и нежелательных последствий.

Ключевые слова: технология, разум, сознание, философия, интуиция, современный человек, наука.

Ареф'єва Анна Юрїївна, кандидат філософських наук, докторант кафедри етики та естетики, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
e-mail: anna.arefieva@i.ua,
ORCID ID: 0000-0003-4619-9281

«ОСТРІВНА ОНТОЛОГІЯ» ХОРЕОГРАФІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Презентовано проблему онтологічних імплікацій сценічного синтезу в європейській культурі початку ХХ ст., епіцентром якого були Дягилєвські сезони в Парижі. Мета статті – визначити феномен маргіналізації класичної культури в контексті еволюції хореографії ХХ ст. Методологію дослідження становить системний, компаративний підхід, метод культурно-історичної реконструкції, що дають можливість здійснити аналіз авторських моделей хореографії, які реалізували інтенції традиціоналізму та опіру деструкції класичної мови балету. Наукова новизна статті полягає в тому, що визначено диспозитив класики і неокласики як певного у-топосу, острівної онтології класичного та неокласичного танку, що зберігає культурно-історичний потенціал хореографічної культури ХХ ст. Охарактеризовано творчість провідних хореографів, які зберігали та реконструювали традиційні народні, фольклорні, міфологічні мотиви танку. Ексцентрика їх хореографічної поетики походить від кінематографу, від Чарлі Чапліна, що свідчить про наскрізну реальність синтезу неокласики в мистецтві.

Ключові слова: хореографія, сценічний образ, острівна онтологія, маргінальні практики культури, диспозитив.

Постановка проблеми. Ми використали поняття «острівна онтологія», цей термін належить Едгару Морену [6], де буття є локально винесеним за межі будь-яких територій, а в нашому випадку – тої стихії, яку було певною мірою зазначено в рамках сценізму музики Ігоря Стравінського та ін.

Леонід М'ясін і Георгій Баланчин – це два антиподи, два антагоністи і два дуже споріднених хореографи. Що ж їх розводить і що їх поєднує? Розводить їх підхід до хореографії. Якщо у М'ясіна його локально визначено як ретро-архаїзуючий неоромантизм, то у Баланчина – це неокласицизм абстрактного зразка, який, по суті, є метафізичним. Якщо більш глибоко входить в тканину і долю цих цікавих, оригінальних і, будемо казати, мультикультурних акторів, або метакультурних акторів хореографії, то і той, і інший мають цікаву долю,

прожили велике життя, написали книги, і все це зараз певною мірою потребує теж своєрідної метафізичної оптики, щоб осмислити їх вчинок.

Колись Леонід М'ясін мріяв купити архіпелаг Лі Галлі, острів, на якому нічого не росте, і зрештою купив, побудував там власний дім, там пройшли останні п'ятьдесят років його життя, де він міг відірватися від суєти складного і насиченого буття хореографа, здійснити задуми, зробити свої проекти. Цей факт в його житті надзвичайно важливий саме тому, що він показує, що від самого початку він був окремим, локальним, занесеним у світ сценічної суєти та ін. Це був острів у бутті світової хореографічної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему синтезу мистецтв у сценічному просторі досліджувалася в роботах Б. Галєєва, Р. Ингардена, Ю. Легенького та ін. [3–5]. Хореографічні образи в європейській культурі ХХ ст. стають предметом уваги Є. Ареф'євої, В. Гасвського, І. Стравінського та ін. [1; 2; 6]. О. Зав'ялова, М. Калашник, Г. Савченко, Г. Стахевич, І. Смирнова піднімають сценізму «відкритого твору» [9; 10]. Однак ще мало визначена естетико-філософська реальність діалогу класичних та посткласичних настанов у хореографічній культурі.

Мета дослідження – визначити феномен острівної онтології в хореографії початку ХХ ст. як діалог творчих систем провідних хореографів доби.

Виклад основного матеріалу. Цікаво побачити долю і вдачу М'ясіна і Баланчина в контексті тієї диспозиції, що вже виходить за межі сезонів Дягілєва і входить у простір ХХ ст. як діалог-антитеза, своєрідна контрпозиція двох поетик, двох систем, двох синтезуючих граматик. Так, можна вважати, що Л. М'ясін увійшов у світову культуру більш синтетично – приймає участь у багатьох фільмах з хореографічної підосною. Зокрема фільм «Червоні черевички» формується на підставі хореографічного образу «Паризького весілля». «Неаполітанська карусель» з Софі Лорен, «Казки Гофмана» – це сценічні версії, які він створював на екрані як відомий, широко зазнаний балетмейстер. Більш того, він ставив надзвичайно багато вистав у різних театрах, завдяки тому, що мав записані на плівку версії, які давав помічникам, які фактично і ставили за цими версіями вистави, маестро лише займався аранжуванням.

Баланчин у його роботі «Сто одна промова про великий балет» більш стриманий. Він говорить більше про поетику, про систему балету в цілому, тоді як М'ясін орієнтований на той свій, на того патрона, який створив його відомою людиною. І власне, так написав свій опус і Серж Лифар. Однак важливо показати, наскільки вони різні, наскільки взагалі кожен із них є унікальною й індивідуальною постаттю. Узагалі ми бачимо дуже скудне меню характеристик систем хореографії в культурі ХХ ст. Це більше мистецтвознавчі описи характерології епістолярного жанру. Ми теж не намагаємося зробити

якусь наукову класифікації, важливо визначити сутність тих антитез, синтез, що виникали.

Якщо кубізм у хореографії В. Ніжинського та Б. Ніжинської був своєрідним родинним витвором, а неотрадиціоналізм у хореографії Фокіна був теж своєрідною острівною онтологією, перенесеною з Санкт-Петербурга, лише вдосконаленою в Парижі, то острівна хореографія Л. М'ясіна та Д. Баланчина народилася як занурення і вивчення культурних практик танцю. Особливо М'ясіну вдавалася етнореконструкція іспанського танцю. Він і сам виглядав, як іспанець, з великими очима, смуглий, невисокого зросту, динамічний. Фактично та контрреальність класиці, яку він формував, усім подобалася, відкривала простір етнокультури, народної стихії танцю. Так, і виникла своєрідна онтологія танку, яку М'ясін зазначив, як своєрідний похід у різні культури. Але цей похід В. Гаєвський визначає як неоромантизм. Під романтизмом якраз і розуміється семантика ретроархаїзуючого зразка.

Майже всі майстри хореографії Дягілевських сезонів увійшли в світ неоплатонізму ХХ ст., за О. Лосевим. Один – у простір творчого польоту (В. Ніжинський), інший – у простір свого, купленого ним, острова (Л. М'ясін), інший – у простір відкритих систем танку (Д. Баланчин). Отже, квінтесенція невідповідності місця як образу дії та онтології співбуття на сцені відбилася в його душі, як своєрідна «казка». Це люди-самітники, які знаходилися кожен у своєму світі, адже раптом знаходили медіа, буфер, простір, що їх поєднував: велике мистецтво, живопис, архітектура, і звичайно – хореографію.

Так, коли М'ясін із запалом казав, наскільки йому подобається Париж, наскільки він красивий, то на це йому відповів Бакст, що він теж, власне, одній дівчинці, з якою прогулювався по чудовому парку, у розмові сказав: «Який красивий Париж!». Проте дівчина йому відповіла: «Так, це прекрасне місце – для самогубства». На цьому все обривається. Це і є той рефрен, який стає інваріантним для всіх хронік, або пасторалей, спогадів, які вже в похилому віці продукував М'ясін. У цьому спогади М'ясіна і спогади Лифаря є подібними. Їх роботи буквально хронографують, особливо у Лифаря, острівну онтологію знаходження в акватичному просторі, будь то Венеція, будь то оці мрії-сни Стравінського, де кожен з них був островом, якого обмивала вода. Самогубство – це метафора тої любові, яку давав Дягілев, і всього того, що робило їх великими, геніальними акторами культури.

Тобто те, що кожен був егоцентричним. М'ясін розпочав з авангардних творів, «Парад», що був здійснений на музику французького композитора Еріка Саті, сценаристом виступав Жан Кокто, а оформлював Пікассо, був надзвичайно цікавою, епатуючою і водночас пародійно-динамічною авангардною хореографією. Тут був і Кінь, такий метафізичний прасимвол, який танцював, складений з двох людей, були інші персонажі, які більше нагадували

картини Пікассо, була вся та поетика, власне, теж егоцентричного, сконцентрованого на своїй творчості іспанця. Усе це було близьке темпераменту М'ясіна, у ньому жило щось іспанське. Недарма він так тяжів до іспанської культури, особливо до народних танців.

Хореографія М'ясіна – це і був той, знайдений ним романтизм, який був ретроархаїзуючим. Звичайно, це рефлекс «Світу мистецтв», але до нього М'ясін не мав ніякого стосунку. Він був московського походження, московська культура була далекою від тої північної томної краси й еросу світу мистецтв. Подія розгортається таким чином, що ми бачимо своєрідну, теж дивну онтологію любові, коли мельник і його дружина, які живуть душа в душу, починають вступати в світ, який стає екстравагантним напруженим. Коло дружини залицяється губернатор, і ми бачимо трикутник, який виникає несподівано, як народна фольклорна драма. М'ясін довго вивчав танці Іспанії, і тоді, коли він уже почав ставити свою «Трикутку», він уже був достатньо обізнаним і автентичним хореографом.

З 1917 по 1927 рр. Л. М'ясін поставив сім балетів. 1917-й – «Парад» на музику Еріка Саті, лібрето Жана Кокто, художник Пабло Пікассо. 1917-й – «Жінки в хорошому настрої», на музику Доменіко Скарлатті, лібрето і оформлення Лева Бакста. 1919-й – «Чаклунська лавка», на музику Джоакіно Россіні, лібрето Андре Дерена, оформлення Андре Дерена і Лева Бакста. 1919-й – «Трьохкутка», на музику Мануела де Фальї, художник Пабло Пікассо. 1920-й – «Пісня солов'я» на музику Ігоря Стравінського, лібрето за казкою Андерсена і оформлення Анрі Матісса. 1920-й – «Пульчінелла», на музику Ігоря Стравінського, лібрето Леоніда М'ясіна, оформлення Пабло Пікассо. І 1927-й – «Сталевий скок», на музику Сергія Прокоф'єва, лібрето і оформлення Георгія Якулова.

Кожен твір є особливим. Вони не пов'язані ніякою стилістичною лінією. Кожен презентує абсолютно різну реальність: авангардну, наприклад, як «Парад» або «Сталевий скок», а також ретроархаїзуючу, реконструктивну, яку можна побачити в тому ж «Пульчінелло»; «Трьохкутка» орієнтована на драму етнографічного типу. Усе це спонукає говорити про те, що М'ясін жив кожен раз в окремому світі, і цей окремий світ був, власне, його світом-островом.

В. Гаєвський намагається знайти різницю між системами двох видатних хореографів і пише: «М'ясін ставить програмні симфонії, реалізує запропоновану композитором програму, або ж пропонує свою програму, свої, як правило, алегоричні сюжети, тоді як Баланчин виходить зі структури симфонії, із її стилістики, із її оформлених якостей. Було б точніше використати поняття, прийняті в новішому живописі, а частково і в скульптурі: балети М'ясіна фігуративні, балети Баланчина абстрактні. Фігуративними є м'ясінські балети у прямому сенсі (і навіть у подвійному) і тому, що там багато харак-

терних персонажів, фігур, тому що балетмейстер тяжів до фігурної пластики, фігурного рисунку, фігурної мізансцени. А Баланчин обожає лінію, працює абрисами, контурами, силуетами. Силует танцюристки для нього визначає більше, ніж характер дійової особи. Силует поглинає персонаж, нівелює характер, і за цими суто формальними відмінностями є ті відмінності в традиції, які обидва суперники уособлюють» [2, с. 95].

Так, якщо М'ясину інкримінується пластичний тип формоутворення, то Баланчину – архітектонічний. Якщо перший більше працював із простором, то другий – з часом. Таким чином, ми бачимо статичну і динамічну конфігурацію, або одна тяжіє до синхронних альянсів, а інша до діахронії. Адже легко побачити, що така формалізація, яку здійснив В. Гаєвський, походить від позитивістських містифікацій, зокрема від Генріха Вельфліна, який усі стилі міг описати, як лінійні і як пластичні. Тобто – це певний рецидив намагання зробити історію мистецтв, або історію хореографії, без авторів. Тут легко можна міняти імена і легко, таким чином, здійснювати ту чи іншу класифікацію.

Баланчин пройшов інший шлях, ніж Ніжинський, М'ясін і Лифар. Він народився в сім'ї грузинського композитора Мелітона Баланчивадзе. Мати його була співачка, і, власне, вона прищепила йому любов до балету. Утім вся проблема полягала в тому, що Баланчивадзе не міг знайти в контексті маріїнської трупи, куди він потрапив, можливостей розкриття своїх здібностей. Тим паче після жовтневого перевороту він не міг вписатися у простір тоталітаризму і вже в 1924 р. залишає Росію назавжди. І тут його доля спіткнула с Сергієм Дягілєвим, з яким він зустрівся майже випадково. Після перших дебютів і недовгого перебування в кордебалеті, Баланчин стає балетмейстером. І те, що він вже був сформований як хореограф, вписує його діяльність у контекст хореографічних синтезів, які відбувалися в дягілєвських сезонах.

Баланчин тяжів завжди до завершеної класичної форми, але ця завершеність не була статуарно-пластичною, навпаки, була динамічною, архітектонічною, розгорнутою по горизонталі. Він походив від музики, музика завжди була тим *alter ego*, яка не обов'язково мала ілюструвати подію, і небалетна музика була для нього пріоритетною. Хореограф вважав, що сюжет у балеті не є важливим, домінантними є ритм, композиція, яка формується як сценічний синтез – це і декорації, і світло, і пластика, що і утворює єдність мистецтв. Власне, Баланчин створив той тип балету, який можна зазначити як полісценічне видовище, де декорації, костюми, хореографія живуть разом, а зовсім не підкоряються хореографічній ролі. Тобто образ танку, або танцю, стилістично є ритмічно-музичним за епіцентром формоутворення. Тобто музичність, яка походить від батька, фактично і здійснила всю його техніку і всі його реалії як хореографа.

Якщо перераховувати роботи, то це, звичайно, «Пісня солов'я», 1925 р., за музикою Стравінського, костюми і декорації Анрі Матісса; це «Чортик з табакерки», музика Еріка Саті, художник Андре Дерен; це такі роботи, як «Тріумф Нептуна», музика Лорда Бернерса, декорації Шервашидзе; «Кішка», музика Анрі Соге, сценографія Наума Габо і Антуана Певзнера; «Аполлон Мусагет», музика Ігоря Стравінського, сценографія Андре Бошана; «Боги-жебраки» на музику Г. Генделя, сценографія Л. Бакста; «Бал», музика Вітторіо Ріеті, сценографія Джорджа де Кіріко; «Блудний син», музика С. Прокоф'єва, сценографія Жоржа Руо. І далі вже йдуть роботи, які виконано поза сценою Дягільєва.

У США, отримавши можливість працювати з американським джазовим оркестром, а також з авторами, Баланчин знаходить найбільш європейський зразок синтезу джазу і сучасної академічної музики. Виникає несподівана хореографічна реальність гротескного типу. Хореограф поєднував академізм з імпровізацією, і це певною мірою й утворювало пунктирний, лінійний характер його хореографічних імпрез як певну сповідь. Сповідальні інтонації ритму і джазова естетика в Баланчина були інтелектуальними, не мали нічого спільного з комерційними, навіть шоу-продюсерськими конфігураціями творчості, які можна побачити в творчості Л. М'ясіна.

Отже, кінематографічний ефект, а також спонтанність, монтажність, джазові ідіоми, класичний інструментарій, експресія і водночас своєрідна непередбачуваність візерунковості хореографічних побудов свідчили про надзвичайно своєрідний образ, який був своєрідною локальною острівною онтологією, яку здійснював Баланчин. Але нею не можна все описати так, як острів, закинутий в інший, будемо казати, якийсь простір культури. Якщо у М'ясіна острівна онтологія належала йому як своєрідний праґрунт, як уходження в метафізичні глибини, то в Баланчина – це в більшості була певна метаметафізика танку. Він усі ці глибини ритмодії робив самоцінними, естетичними реаліями сьогодення. Це сподобалося в Америці, це, фактично, приваблювало американців, які з самого початку бачили в ньому сучасного хореографа і сучасного естета, який естетизував поезику Бродвею, головної вулиці, як дихання неокласики.

Звернімося до диспозиції поетик М'ясіна і Баланчина в редакції В. Гаєвського: «Переносячи в класику експресіоністські прийоми, руйнуючи округлий порт де бра і загостривши жест, розбудовуючи окремі кордебалетні мізансцени, як частокіл направлених угору жестів, М'ясін поєднує в одній метафорі відразу декілька сенсів, які значущі для нього: повеління і мольбу, застереження і молитву. І всій кордебалетній агресії протистоїть постійний мотив: самотній жест самотньої людини.

А Баланчин абсолютно інший. Хоча він і достатньо замкнена людина, але завжди оточений учнями, соратниками, відданими друзями. У Петербурзі він,

двадцятирічний, створює «Молодий балет», у Нью-Йорку, ледь при звичаїв- шися до середовища, створює балетну школу. За своїм психологічним типом і за характером це, звичайно, вождь, лідер, але й будівник ансамблю. Ан- самбль – його улюблена форма. З незвичного ансамблю все і почалося: прем'єр і три танцюристи в «Аполлоні», класичний, але своєрідний па де катр, перша робота Баланчина, що принесла йому світову відомість; незвичайні ансамблі розбудовувалися протягом усього життя. Найскладніші – «Чотири темпера- менти», дванадцять варіацій заявленої теми, а найзахопливіший той, що па- морочить голову – «Симфонія до мажор» («Кришталевий палац»), де послі- довно розбудовуються чотири ансамблі – у кожній із чотирьох частин юнаць- кої симфонії Бізе, а потім створюється певний надансамбль з усіх чотирьох частин, за участю чотирьох балерин, чотирьох солістів, чотирьох пар кори- феєк і чотирьох груп кордебалету. Нічого подібного балетний світ ще не знав. Це справді свято, бенефіс ансамблю» [2, с. 99].

Отже, ми бачимо цікаву ідею. Якщо у першого – експресія, мольба, тобто інтенсивна метрика, вертикалізм ритмодії, що межує зі своєрідною синхро- нією, тобто бачення вже завершеного, конструктивного рушення в інше (м'ясінська постановка сама тяжіла до цього вертикалізму, який визначається як своєрідні мізансцени, тобто акорди, або співзвуччя пластичних актів), то у Баланчина – це розгорнута пластика як архітектонічний ансамбль, що має, власне, своїми вихідними засадами надструктури, які чітко моделюються. Це і створює той паралелізм, ту синтагматику, яка говорить про те, що самодос- татність кожного елемента і є – і її не існує, вона розгортається, як паралель- ний, паритетний простір пластичної, візуальної, віртуальної взаємодії сценіч- них артефактів.

Можна сказати, що неокласицизм Баланчина був полівалентним. Йому було все одно, яку культуру брати як класичний взірець варіювання. Тобто йдеться про те, що і Бах, і Моцарт, і Чайковський, і Бізе, і навіть уся авангард- на музика, ті ж самі Стравінський, Веберн, Хіндеміт, усі потрапляли в ситу- ацію вчування в ритм музики і своєрідну паралельну, будемо говорити, реаль- ність створення пластичного візаві, яке він розумів, як певну пунктирну конфігурацію. Можна сказати, що ці характеристики є достатньо схематич- ними, але треба знайти відмінності цих двох надзвичайно цікавих продуцен- тів, які й утворили тип діалогу культур.

Отже, можна говорити, що в такому амбівалентному самовизначенні Ба- ланчина по відношенню до М'ясіна і Лифаря він піднімається, як колос. Він виріс в іншому просторі, прийшов на чотири роки і пішов. І в іншому про- сторі, уже в Америці, зробив свою школу і своє ім'я. І М'ясін, і Лифар зали- шилися усе ж таки зліпками, здійсненими Дягілевым маріонетками, які були йому надзвичайно віддані і, кожен по-своєму, несли його ім'я і його пам'ять

у своєму серці. Це теж синтез, і це теж цікаво як ефект одної дягілевської сцени, яка мала так багато суперечностей.

Ми бачимо теплу атмосферу, сповнену дружби, великого ренесансного мистецтва, і того акватизму, де вода як нескінченний потік слів, образів, бачимо острів – кожен із них був островом. Це люди-самітники, які знаходилися кожен у своєму світі, адже раптом знаходили медіа, буфер, простір, що їх поєднував: мистецтво, живопис, архітектура і, звичайно, хореографія. Тобто те, що кожен був егоцентричним, – це однозначно. Менш егоцентричним був Лифар, який буквально став тінню Дягілева. Адже у власній творчості він був надзвичайно експресивним, хоча це важко назвати егоцентризмом. Ніжинський був явним егоцентристом, М'ясін – теж.

Цікава навіть і екзистенційна агіографічна канва їх відносин. Баланчин надзвичайно толерантний, ввічливий, позбавлений будь-якого нарцисизму, певною мірою недолюблював швидких зростань молодих хореографів, яких швидко просував на перші ролі Дягілев. Тому певні ревності там існували. Ми не хочемо інтерпретувати з чужих рук усі ці відносини. Але було те, що коли Баланчин захворів і йому видалили одну з легень, перед цим його запросили в один із театрів, де він мав зробити виставу, але так вийшло, що він не зміг, і тому віддав цю можливість у Гранд-Опера зробити Лифарю, з надією, що той підготує ґрунт, і потім він, може, все ж таки впорається з цією проблемою. Але вийшло так: коли він повернувся, балет було завершено, поставлено, про Баланчина ніхто не згадував.

Юнак-циган, якого звали Фелікс Фернандес і якого дягілевці знайшли в Іспанії, був блискучим танцюристом і допомагав ставити і освоювати рухи. Він не поїхав з дягілевською трупю в Лондон, але вона настільки перейнялася рухом поетики танцю, що втягла в своє коло юнака. Фернандес був абсолютно необізнаний у класичному танку, але вимушений був працювати, і певною мірою намагався увійти у простір тих чудових екзерсисів, які здійснював М'ясін. Фернандес залишився на другому плані, у кордебалеті. Власне, М'ясін згадує, що Фернандес міг вивчати партії вдома, бо не було місця. Зрештою, його побачили, що о півночі він танцює в безумно релігійному екстазі перед вітварем собору святого Мартина, у полях на Трафальгарській площі. Юнак втратив розум.

Фактично, ми бачимо, що безум переслідує трупу. Можна лише запитати: може, дягілевський *Gesamtkunstwerk* і був метафізикою шаленства? Звичайно, що так. Просто треба знайти якусь метафору. Шаленство стає «реалізованою метафорою», стає метафорою долі. Важко сказати, що Дягілев не був шаленим – з його настирливим романтизмом, з його ренесансним антропоцентризмом, харизмою панотця, який знаходиться в центрі світу, який до себе наближує талановитих танцюристів і тут же розкида-

ється ними, як непотрібними речами, замінює одного іншим або вони його кидають.

Це шаленство могло існувати лише тоді, на межі століть, коли все знаходилося біля вулкану або буквально в його кратері. Приходили люди, абсолютно виснажені, абсолютно позбавлені імунітету боротьби за життя, такі як Ніжинський, Лифар, і приходили люди з холодним, якщо не цинічним, розумом, які вдало вміли й робили кар'єру. Власне, такий образ приписується Л. М'ясіну. Але важко сказати, наскільки це так.

Висновки. Хореографія завжди тяжіла до автократії і до авторитаризму. І якщо ми говоримо, що не може бути двох однаково геніальних постатей на театральній сцені, то це зовсім не так. У Дягілєва їх було багато. І в цьому унікальність дягілєвської поетики. У цьому і полягає його вміння не зіштовхувати лобами, не підкорятися якомусь одному стилю, одному напряму, а ускладнювати, змінювати парадигми. До цих перманентних змін звикли, як і до всезагальної мінливості, трансформації образів і поетики, які склали світ європейської хореографії початку ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ареф'єва Є. Ю. Поетика як хорєа та аретєа: синкретизм музики І. Стравінського. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку* : зб. наук. пр. Вип. 27. Рівне : РДГУ, 2018. С. 106–111.
2. Гаевский В. М. Хореографические портреты. Москва : Артист. Режиссер. Театр, 2008. 490 с.
3. Галеев Б. М. Человек, искусство, техника. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. 364 с.
4. Ингарден Р. Исследования по эстетике. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. 572 с.
5. Легенький Ю. Г. Культурология изображения (опыт композиционного синтеза). Киев : ГАЛПУ, 1995. 412 с.
6. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека. Киев : Кармэ-Синто, 1995. 240 с.
7. Стравинский И. Ф. Диалоги. URL: <http://files.mail.ru/T54DA0> (дата звернення: 09.08.2022).
8. Стравинский И. Хроника. Поэтика. Москва ; Санкт-Петербург : Центр гуманит. инициатив, 2012. 368 с.
9. From a Work to an «Open» Work: Research Experience / Zavialova O. K., Kalashnyk M. P., Savchenko H. S., Stakhevych H. A., Smirnova I. V. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. №9. P. 2938–2943.
10. Digital art: Audio-visual component in an animated video production / Kalashnyk M. P., Sukhorukova L. A., Savchenko H. S. et cet. *Asia Life Sciences*, 2020, Supp 22 (2), P. 215–228.

REFERENCES

1. Arefieva, YE. YU. (2018). Poetyka yak khoreya ta areteya: synkretyzm muzyky I. Stravinskoho. Ukrayinska kultura: mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 27. Rivne: RDHU. P. 106–111 [In Ukrainian].
 2. Haevskyy, V. M. (2008). Khoreohrafycheskiye portrety. Moskva: Artyst. Rezhysser. Teatr. 490 p. [In Russian].
 3. Haleev B. M. (1987). Chelovek, yskusstvo, tekhnika. Kazan : Yzd-vo kazan. un-ta. 364 p. [in Russian].
 4. Íngarden, R. (1962). Issledovaniya po estetike. oskva : Izd-vo inostr. lit. 572 s. [in Russian].
 5. Lehenkyy YU. H. (1995). Kulturolohyya yzobrazhenyya (opyt kompozytsonnoho synteza). Kiev : HALPU. 412 p. [in Ukrainian].
 6. Moren É. (1995). Utrachennaya paradyhma : pryroda cheloveka. Kyiv: Karmé-Synto. 240 p. [in Russian].
 7. Stravynskyy Y. F. Dyalohy (2022). URL: <http://files.mail.ru/T54DA0> (Data zvernennya – 09.08.2022) [in Russian].
 8. Stravinskiy, I. (2012). Khronika. Poetika. Moskva; Sankt-Peterburg: Tsentrum humanitarnykh initsiativ [in Russian].
 9. Zavialova O. K., Kalashnyk M. P., Savchenko H. S., Stakhevych H. A., Smirnova I. V. (2020) From a Work to an «Open» Work: Research Experience. International Journal of Criminology and Sociology. №9. P. 2938–2943.
- Kalashnyk, M P., Sukhorukova, L. A., Savchenko, H. S., Genkin, A O, Smirnova, I. V. (2020). Digital art: Audio-visual component in an animated video production. Asia Life Sciences. Supp 22 (2). P. 215–228.

Арефьева А. Ю., кандидат философских наук, докторант кафедры этики и эстетики, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова.

«ОСТРОВНАЯ ОНТОЛОГИЯ» ХОРЕОГРАФИИ В ЕВРОПЕЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ НАЧАЛА XX В.

Представлена проблема онтологических импликаций сценического синтеза в европейской культуре начала XX в., эпицентром которого были Дягилевские сезоны в Париже. Цель статьи – определить феномен маргинализации классической культуры в контексте эволюции хореографии XX в. Методологию исследования составляет системный, компаративный подход, метод культурно-исторической реконструкции, позволяющий осуществить анализ авторских моделей хореографии, реализовавших интенции традиционализма и критики деструкции классического языка балета. Научная новизна статьи состоит в том, что определен диспозитив

классики и неоклассики как определенного у-топоса, островной онтологии классического и неоклассического танца, сохраняющего культурно-исторический потенциал хореографической культуры XX в. Охарактеризовано творчество ведущих хореографов, хранивших и реконструировавших традиционные народные, фольклорные, мифологические мотивы танца. Экцентрика их хореографической поэтики происходит от кинематографа, от Чарли Чаплина, что свидетельствует о сквозной реальности синтеза неоклассики в искусстве.

Ключевые слова: хореография, сценический образ, островная онтология, маргинальные практики культуры, диспозитив.

Arefieva A. Yu. Candidate of Philosophical Sciences, PhD student of the Department of Ethics and Aesthetics of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov.

«ISLAND ONTOLOGY» OF CHOREOGRAPHY IN EUROPEAN CULTURE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The problem of the ontological implications of stage synthesis in the European culture of the beginning of the 20th century, the epicenter of which was the Diaghilev seasons in Paris, is presented. The purpose of the article is to determine the phenomenon of the marginalization of classical culture in the context of the evolution of choreography of the 20th century. The methodology of the study is a systematic, comparative approach, a method of cultural-historical reconstruction, which makes it possible to analyze the author's models of choreography, which realized the intentions of traditionalism and resistance to the destruction of the classical language of the ballet. The scientific novelty of the article is that the dispositif of classics and neoclassics is defined as a certain y-topos, an island ontology of the classical and neoclassical dance, which preserves the cultural-historical potential of the choreographic culture of the 20th century. The work of leading choreographers who preserved and reconstructed traditional folk, folklore, and mythological motifs of the dance is characterized. If we talk about the counterposition, or the The eccentricity of their choreographic poetics comes from the cinema, from Charlie Chaplin, which testifies to the through-and-through reality of the synthesis of neoclassicism in art.

Keywords: choreography, stage image, island ontology, marginal practices of culture, dispositive.

Трофименко Володимир Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
v.a.trofyenko@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-2240-3727

ОСОБЛИВОСТІ СПІВІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ТА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ: ЄДНІСТЬ ЧИ ПРОТИЛЕЖНІСТЬ?

Публікацію присвячено з'ясуванню питання місця держави та громадянина-користувача в кіберпросторі. Розглядаються два протилежних підходи, кожен з яких базується на позиціях первинності держави або людини в питаннях кібербезпеки. Наводяться аргументи прихильників обох підходів і робиться висновок про ефективність їхньої діалектичної взаємодії з метою покращання ефективності кібербезпечових заходів.

Ключові слова: кіберпростір, кібербезпека, кіберзлочинність, держава, людина, кіберсуверенітет, користувач.

Постановка проблеми. Кіберпростір усе більше розширюється та поглинає нові сфери суспільного життя. Якщо раніше до кіберпростору входили переважно суто технічні та інші вузькі і специфічні сфери, то сьогодні це розширення торкнулося таких сфер, які мають украй важливе та критичне значення для життєдіяльності суспільства і життя кожної людини. Серед таких сфер можна побачити ті, захист яких держава самостійно вже неспроможна ефективно здійснити, а в деяких випадках і не повинна. Таким чином, постає питання залучення приватного сектору до реалізації цілей кіберзахисту. Кожна людина, за необхідності, має докласти певних зусиль, щоб захистити себе та коло своїх близьких. Але чи здатний на це сучасний «споживач»? Що він повинен знати? На кого повинен перетворитись цей «споживач» кіберпростору, щоб ефективно співпрацювати з державою з метою реалізації ефективних заходів з кіберзахисту? Яким є співвідношення участі держави та людини у сфері кіберзахисту? Відповідь на ці запитання дозволить створити більш спроможну систему кіберзахисту, яка буде ефективно діяти в усіх напрямках кіберпростору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертаючись до аналізу наукових праць іноземних науковців, варто відмітити відсутність єдиної позиції

у визначенні позицій держави та громадянина у сфері кібербезпеки. Узагалі існує два полярних погляди на цю проблему.

Представники першого напрямку прямо заперечують можливості людини у сфері кібербезпеки. Свою позицію про людину у сфері кібербезпеки висловлює британський дослідник Дж. да Силва [1]. Спираючись на опитування та інтерв'ю керівників структур інформаційної безпеки великих приватних підприємств, він робить висновок, що приватний сектор не в змозі повною мірою протистояти кіберзагрозам. Людина без допомоги великого загального механізму не здатна створити повноцінну систему захисту. Згадуючи «Левіафан» та інші твори Томаса Гоббса, дослідник вважає, що таким механізмом повинна бути держава. Лише вона здатна дати ефективні практики з кібербезпеки. Обмеженість ролі людини у безпековій частині кіберпростору висловлюють індійські вчені М. Кхарі, Дж. Шривастава, С. Гупта та Р. Гупта [2]. Підкреслюючи надважливість кібербезпеки в цілому, вони зазначають, що в комп'ютерній безпеці чи інформаційній безпеці відношення до людини в основному пов'язано з її обов'язком (-ами) у процесі безпеки. У кібербезпеці цей фактор має додатковий вимір, відносячи людей до мішеней для кібератак або навіть стаючи частиною кібератак неусвідомлено. Таким чином, на основі вищенаведеного можна зробити висновок, що лише загальна структура – держава – здатна протистояти кіберзагрозам. Але не всі науковці стоять на подібній позиції.

Другий – протилежний попередньому – напрямок, навпаки, стверджує, що лише за участі людини можливий ефективний кіберзахист. І перше, про що необхідно подбати – поінформованість людини про кібербезпеку. Цієї думки дотримуються сербські вчені А. Ковачевич, Н. Путнік та О. Тошкович [3]. Теоретичний та емпіричний аналіз, зазначають вони, показує, що поінформованість про кібербезпеку становить особливий інтерес для кібербезпеки. Люди є центральними фігурами в кібербезпеці, і спосіб знизити ризик у кіберпросторі полягає в тому, щоб зробити людей більш обізнаними з безпекою. Досліджуючи різні аспекти поінформованості про кібербезпеку, дослідники відмічають, що вони суперечливі і залежать від середовища. Потрібно проводити глибокий аналіз поінформованості про кібербезпеку та спробувати з'ясувати, як різні фактори, такі як соціально-демографічні фактори, сприйняття кібербезпеки, попередні порушення кібербезпеки, використання ІТ та знання, можуть окремо або разом впливати на кібербезпеку та безпекову поведінку. Як приклад, науковці провели дослідження серед студентів, оскільки вони є найбільш технологічно активною частиною суспільства. Було виявлено, що знання виявилися домінуючим фактором поінформованості про кібербезпеку, і хоча учні є цифровими аборигенами, вони не почуваються в безпеці в кіберсередовищі; вони поведуться небезпечно і не мають достат-

ніх знань, щоб захистити себе в кіберпросторі. Тому поінформованість про кібербезпеку повинна бути системною.

Більше уваги приділяти людині пропонує і американський вчений В. Даттон [4]. Експерти з кібербезпеки, зазначає він, визнали необхідність приділяти більше уваги поглядам, переконанням і практикам кінцевих користувачів. На жаль, замість того, щоб стимулювати соціологічні дослідження стосовно користувачів, це усвідомлення частіше призводило до їхнього звинувачення у створенні проблем безпеки та спонсорства, заснованих на страху кампаній, спрямованих на кінцевих користувачів. Автор наполягає на вихованні «думки про безпеку». Замість того, щоб просто визначити безпечні практики, пише дослідник, це допоможе сформувати мислення, яке вбудовує міркування кібербезпеки в повсякденний вибір користувачів. Це, у свою чергу, дозволить опрацювати концепцію «менталітету» безпеки та її соціальне значення. На подібних позиціях стоїть і канадський вчений Дж. Плетсіс [5]. Розглядаючи перехресний спектр проблем, на які кібердомен впливає при прийнятті рішень людиною, він стверджує, що технічних зусиль і рішень недостатньо. Поки особиста обізнаність про кіберсферу не покращиться, зазначає він, ми не наблизимося до вирішення цієї великої проблеми нашого часу.

Таким чином, можна констатувати наявність двох напрямків, які пропонують різні підходи до встановлення провідного суб'єкта у сфері кібербезпеки та кіберзахисту.

Формулювання цілей. Основною метою цієї публікації є спроба дати відповідь на питання: хто ж є первинним суб'єктом у сфері кібербезпеки: держава чи людина?

Виклад основного матеріалу. Питання первинності суб'єкта у сфері кібербезпеки є головним, але не єдиним. На його невирішеність, на думку автора, впливає ще одна проблема, що існує в науці. На неї звернули увагу американські вчені Р. Рамірез та Н. Чукрі [6], і це низький рівень міждисциплінарної співпраці. Незважаючи на багато зусиль, вважають вони, міждисциплінарна співпраця у сфері комп'ютерної безпеки все ще недостатня. Дослідники стверджують, що ці обмеження здебільшого зумовлені відсутністю міждисциплінарної співпраці, необхідної для вирішення проблеми, яка є явно багатогранною. Також науковці визначають потребу в подальшому вдосконаленні стандартної термінології кібербезпеки для сприяння міждисциплінарній співпраці та пропонують вказівки для глобальної спільноти багатьох зацікавлених сторін в інтернеті, які слід враховувати під час розроблення таких стандартів. Окремо американські вчені пропонують створити єдиний жаргон у галузі кібербезпеки для широкого вжитку. Таким чином, як можна побачити, велика кількість якісно різних суб'єктів у кібербезпеці приводить до їхнього певного непорозуміння, і в термінології зокрема. Схожа позиція

і в австралійського вченого С. Парсера [7]. Стандартизація процесів і процедур, пише він, має важливе значення для досягнення ефективного співробітництва в транскордонному та міжгромадському середовищі. Кількість організацій, що розробляють стандарти, і кількість опублікованих стандартів інформаційної безпеки зростає в останні роки, створюючи значні проблеми. Країни використовують стандарти для досягнення різноманітних цілей, у деяких випадках нав'язуючи стандарти, які є конкуруючими та суперечливими або надмірно обмежувальними та несумісними. Інші стандарти віддають перевагу компаніям, які вже домінують у своїй галузі. З цього він робить висновок, що розроблення та використання стандартів є необхідним, своєчасним та вимагає залучення суб'єктів державного та приватного секторів, які працюють у тандемі.

Повертаючися до основного питання, перш за все необхідно зрозуміти аргументи прихильників першого підходу, які орієнтуються на первинність держави в питаннях кібербезпеки. Вони стверджують, що фактично наявна правова термінологія може бути накладена на сферу кібербезпеки. Прикладом може слугувати дослідження китайського дослідника К. Венхонга [8], який на перше місце ставить проблему кіберсуверенітету держави. З розвитком інтернету, пише вчений, він поступово став незамінною інфраструктурою для всіх країн світу. Останнім часом у різних країнах виникають проблеми кібербезпеки, і країни по всьому світу починають створювати власні системи кібербезпеки. Походження всієї діяльності з кібербезпеки походить від «кіберсуверенітету». «Суверенітет» означає найвищу та виключну владу управління справами в межах певної юрисдикції. «Кіберсуверенітет», на думку науковця, є природним продовженням національного суверенітету в кіберпросторі. Щодо побудови кібербезпеки, зазначає автор, є різні думки. Коли значення «свободи інтернету» є важливим, вважається, що слова «кіберсуверенітет» є першим і головним у побудові системи кібербезпеки. А сам кіберсуверенітет є основою всієї відповідної діяльності. Теоретично кіберпростір не має кордонів, але юридично він не є поза межами закону. Зараз кібернетичний суверенітет стикається з багатьма проблемами. Щоб відповідати їм, необхідно вивчити майбутній кіберсуверенітет (безпеку) за участю країн, що розвиваються. Жодна країна, зазначає К. Венхонг, не може отримати абсолютну безпеку. Зазвичай велика держава пропагує свободу, тоді як інші наголошують на правилах гри. Підкреслення ролі кіберсуверенітету в розбудові кібербезпеки не означає закриття кібернетики та відокремлення країни від зовнішнього світу. Міжнародне співтовариство, вважає китайський вчений, має створити новий порядок кіберуправління, заснований на взаємній повазі до кіберсуверенітету та суверенної рівності. Спільне управління має стати майбутнім кіберсуверенітету.

На центральному місці політики та політичних ініціатив, а значить, і держави, у сфері кібербезпеки наполягає німецька вчена Л. Фіхтнер [9]. Коли політика або ініціатива обираються політиками, пише вона, аналіз основного підходу покращує наше розуміння того, як це формує відносини між учасниками, а також сприяє усвідомленню цінностей, які вписано у відповідні технології.

Рушійною силою у сфері кібербезпеки називають політику і швейцарські вчені М. Кавелті та А. Венгер [10]. Такий підхід, на їхню думку, дозволяє спрогнозувати розвиток цієї сфери на майбутнє. Варто також відмітити, що швейцарські вчені також відмічають важливість існування міждисциплінарного підходу до розуміння процесів у сфері кібербезпеки. Важливість політики у сфері кібербезпеки на міжнародному рівні, де суб'єктом є держава, підкреслює індонезійський дослідник Ф. Тімар [11]. За останні десятиліття, відмічає він, інформаційні технології так сильно вплинули на глобальну політику, що експерти з оборони та безпеки стверджують про початок нової ери у війні. Багато іноземних країн почали визначати кіберзагрозу як визначальний фактор у просторі міжнародної безпеки, що також підтверджує важливість кібербезпеки в зовнішній політиці, зазначає вчений.

На централізованому підході у сфері кібербезпеки з державою на чолі наполягають індійські вчені Д. Шрінівас, А. Дас та Н. Кумар [12]. Звертаючи увагу на велику кількість та різноманітність кіберзагроз (віруси, фішинг, троянські коні, хробаки, атаки на відмову в обслуговуванні (DoS), незаконний доступ (наприклад, викрадення інтелектуальної власності чи конфіденційної інформації), атаки на системи керування тощо), вони наполягають на важливості створення різних стандартів у кіберзахисті та побудови архітектури системи кібербезпеки. Вчені впевнені в необхідності розроблення та прийняття державою національної стратегії кібербезпеки для захисту кіберпростору, а також різних урядових політик щодо захисту кібербезпеки. Мексиканські вчені П. Ороссо та Г. Алехандро [13] взагалі пропонують створити загальну платформу з метою порівняння моделей та стратегій кібербезпеки держав для виділення найбільш вдалих їхніх елементів та побудови комплексної ефективної моделі чи стратегії.

Зважаючи на небезпеку кіберзагроз для держави та суспільства, фінські дослідники Л. Лімнел та М. Лехто [14] вважають за необхідне існування стратегічного лідерства у сфері кібербезпеки. Кібербезпека, пишуть вони, стала одним із найбільших пріоритетів для компаній і урядів. Оптимізація та зміцнення стратегічного лідерства є ключовими аспектами забезпечення реалізації бачення кібербезпеки. Стратегічне лідерство в кібербезпеці, на їхню думку, передбачає визначення та встановлення цілей на основі захисту цифрового операційного середовища. Крім того, це передбачає координацію дій

і готовність, а також управління значними збоями. З точки зору ефективного стратегічного керівництва кібербезпекою життєво важливо визначити структури, які можуть відповідати оперативним вимогам середовища. В якості основи для національного розвитку та готовності необхідно мати чітку модель керівництва на рівні стратегії та усвідомлення ситуації, що підтримує управління. Вони також необхідні для управління серйозними, масштабними збоями як у звичайних, так і в надзвичайних умовах кіберопераційного середовища. Проблеми управління кібербезпекою, зазначають науковці, є особливо помітними на рівні стратегічного керівництва. Щоб забезпечити кібербезпеку та досягти поставлених стратегічних цілей, суспільство має мати можливість залучати різних суб'єктів та якомога ефективніше узгоджувати використання різноманітних ресурсів та напрямки дій. Кіберспроможність, роблять висновок дослідники, має розвиватися в усьому суспільстві, що вимагає стратегічної координації, управління та виконавчої спроможності.

Ще одним аргументом на користь держави як первинного суб'єкта вважається можливість створення стратегій з регулювання питань у сфері кібербезпеки. На це звертають увагу і з цим погоджуються дослідники з різних країн [15–17].

Отже, головними є такі аргументи на користь держави:

1. Можливість використовувати вже наявну термінологічну базу з урахуванням особливостей сфери кібербезпеки.
2. Спроба використовувати політичну систему держави для створення єдиної системи цінностей у сфері кібербезпеки.
3. Вступати в міжнародні відносини в питаннях кібербезпеки.
4. Бути стратегічним лідером у досліджуваній сфері.
5. Розробляти і приймати єдині для всієї держави нормативні акти з питань кібербезпеки та кіберзахисту.

Звернімося до прихильників первинності людини у сфері кібербезпеки. Чим вони аргументують свою позицію? Варто відмітити, що людський фактор у кібербезпеці здатний мати і позитивний, і негативний окрас. Про останній пишуть італійські вчені І. Коррадіні та Е. Нарделлі [18]. Дивлячись на поточний сценарій XXI ст., пишуть вони, люди революціонізували своє повсякденне життя та діяльність за допомогою інтернету та цифровізації. Оскільки цифрова ера просувається вперед і стає все більш технологічною, кіберпростір часто стає об'єктом неетичних атак з метою незаконної вигоди. Раптовий сплеск кібератак призвів до створення кіберправил і норм. Хитрість і ефективна атака зловмисників роблять майже неможливим відстеження зловмисника. Спираючись на думку італійських науковців, можна дійти висновку, що наука повинна допомагати не тільки створювати ефективні правила та норми поведінки в кіберпросторі, а й вивчати особу кіберзлочинця, його мотивацію,

можливості, звички та навички з метою ефективного протистояння йому, тому що людина-злочинець може дуже просто прорахувати недоліки та слабкі сторони людини-потерпілого.

На уразливість людини від кібератак звертають увагу і португальські вчені Ф. Бреда, Х. Барбоса та Т. Моріс [19]. Оскільки цифрова ера розвивається, відзначають вони, кібербезпека розширюється, та вразливість програмного забезпечення зменшується, однак люди як окремі особи сьогодні більше вразливі, ніж будь-коли раніше. В даний час одними з найбільш практикуваних і ефективних атак проникнення є соціальні, а не технічні, настільки ефективні, що ці експлойти відіграють вирішальну роль у підтримці більшості кібератак. У цьому аспекті вони звертають увагу на те, що кіберзлочинність використовує соціальну інженерію. Соціальна інженерія – це мистецтво використання людських недоліків для досягнення зловмисної мети. У контексті інформаційної безпеки фахівці-практики порушують захист, щоб отримати доступ до конфіденційних даних, зловживаючи, зокрема, людською схильністю до довіри. Кіберзлочинці, твердять дослідники, спонукають своїх жертв порушувати протокол безпеки, втрачати конфіденційну інформацію, сприятливу для більш цілеспрямованої атаки. На жаль, у багатьох випадках вони маніпулюють потребами користувачів, щоб мимовільно «заразити» та саботувати систему.

Що наука пропонує для протистояння кіберзлочинності? Перш за все констатується складність вирішення цієї проблеми і важливість людини для її вирішення. На це звертають увагу індійські вчені К. Такар, Р. Джоші і А. Добарія [20]. У кіберсфері, яка постійно розвивається та прогресує, потреба в кібербезпеці зростає, звертають увагу вони. Роль кожного індивідуума дуже важлива в забезпеченні кібербезпеки. Вчені розглядають це як додатковий вимір, а також зосереджують увагу на потенційній меті кіберзлочину. Враховуючи це, дискусія про кібербезпеку стає важливою, і вона має важливе значення, оскільки вона зосереджується на етичній сфері суспільства. Вирішити цю проблему нелегко, оскільки вона стосується широкого спектра проблем – від кіберзлочинності до переслідувань в інтернеті та шахрайства в інтернеті.

Розглядаючи людину як суб'єкта кібербезпеки, пропонується в боротьбі з кіберзлочинністю використовувати елементи її поведінки. Стверджується, що в кіберпросторі людина не зможе швидко та повністю створити нові поведінкові системи, тому потрібно використовувати наявні, які вже склалися. Такої думки дотримуються нідерландські вчені Ю. Хізер, Т. ван Вліет, Дж. Ван де Вен, С. Джоль та К. Брокмен [21]. Людський фактор, зазначають вони, значною мірою відсутній у широкому діалозі про кібербезпеку, і його сфера часто обмежена. Вчені пропонують розглядати кібербезпеку як стан системи. Зміна системи викликана поведінкою суб'єкта. Втручання – це спосіб зміни поведінки суб'єктів для запобігання небажаній поведінці та по-

силення бажаної поведінки. При виборі втручання слід враховувати динамічний характер того, як люди використовують кіберпростір. Люди навряд чи змінять колишню поведінку відразу, зазначають дослідники. Головне – винайти нові способи зберегти стару поведінку в нових обставинах. Тому, на їхню думку, у кіберсфері необхідно розрізнити три основних шляхи поведінки акторів, які впливають на кібербезпеку системи. Такими є рефлекс, звичка та продуманий шлях. Розуміння різниці між ними та правильне використання, констатують вчені, приведе до розроблення успішних втручань у боротьбі з кіберзлочинністю. До біологічних інновацій у сфері безпеки закликають також американські вчені А. Гачиконда, Е. Аль-Шайєр, А. Фарук, М. Райя [22]. Вони зазначають, що разом із широким використанням інтернет-технології зростають ризики кібератак і порушень безпеки, які можуть мати катастрофічні наслідки для атакованої системи. За час свого існування, пишуть дослідники, люди та інші живі істоти розробили різні природні форми захисту для виживання, і ці біологічні інстинкти та схильності можна штучно відтворити та застосувати до систем кібербезпеки для підвищення стійкості системи перед обличчям атаки. Американські вчені М. Гретен, С. Бандія, М. Кукейра, Дж. Дікстраб та А. Гінзера [23], звертаючися до людини, визначають предикатори позитивної поведінки в кіберпросторі. На основі соціологічних досліджень серед студентів та викладачів, вони дійшли висновку, що індивідуальні відмінності спричиняють 5–23% відмінностей у намірах поведінки щодо кібербезпеки. Вони встановили, що такі характеристики, як фінансовий ризик, раціональне прийняття рішень, екстраверсія та стать, є важливими унікальними предикторами хорошої поведінки у сфері безпеки. Також, зазначають вчені, вплив індивідуальних відмінностей на наміри поведінки щодо безпеки може залежати і від середовища. Отже, деякі рішення безпеки також повинні залежати від нього.

На значенні поведінки користувачів для покращання рівня кібербезпеки акцентують увагу й австралійські вчені А. Мустафа, А. Белло та А. Марашет [24]. Інформаційна безпека, відзначають вони, протягом тривалого часу була сферою вивчення інформатики, програмної інженерії та інформаційних комунікаційних технологій. Термін «інформаційна безпека» нещодавно був замінений більш загальним терміном «кібербезпека». Дослідники стверджують, що, окрім досліджень інформатики, поведінкові науки, зосереджені на поведінці користувачів, можуть надати ключові методи, які допоможуть підвищити кібербезпеку та пом'якшити вплив соціальної інженерії зловмисників і методів когнітивного злому (тобто поширення неправдивої інформації). На думку вчених, користувачі комп'ютерної системи володіють різними когнітивними можливостями, які визначають їхню здатність протистояти загрозам інформаційної безпеки. А психологічні методи допоможуть користувачам

комп'ютерної системи дотримуватися політики безпеки і таким чином підвищити безпеку мережі та інформації.

Для підвищення ефективності кібербезпекових заходів, вони повинні реалізовуватись спільно усіма громадянами-користувачами. Такий підхід пропонують науковці з Гонконга та Австралії Л. Чанг, Л. Жонг та П. Грабоскі у своїх спільних дослідженнях [25]. Ураховуючи обмежені ресурси та можливості держав підтримувати кібербезпеку, пишуть вони, окремі особи чи колективи доклали різноманітних зусиль щодо спільного виробництва з різним ступенем організації та координації. Запобіжні заходи та принципи, зазначають вони, пропонуються для сприяння конструктивному спільному створенню кібербезпеки між громадянами та користувачами мережі. Але, відмічають вчені, хоча спільне створення безпеки може сприяти соціальному контролю, слід заохочувати лише ті види діяльності, які перебувають у межах закону.

Наступним важливим елементом, який впливає на підвищення рівня кібербезпеки користувачів, є рівень поінформованості та обізнаності користувачів. Зважаючи на проникнення кіберпростору в життя людини, навіть найбільш досвідчені користувачі не завжди мають необхідний рівень кіберсвіченості. Здавалося б, молодь, яка «сидить» у гаджетах, має бути самою поінформованою, але і тут є певні прогалини. Тому пропонуються різні програми та схеми навчання користувачів залежно від вікової складової, приналежності до тієї чи іншої соціальної групи тощо. Також обізнаність повинна бути не тільки про технічні сторони, а й про законодавчі акти, але рівень її занадто низький. На це звертають увагу малайзійські вчені М. Пітчан та С. Омар [26]. Право, відзначають вони, – це одна з державних політик, створена для блага держави. Закон контролює та регулює суспільство. Однак в ім'я свободи багатьом це не подобається. У контексті розвитку інтернету кіберзакони створено для забезпечення того, щоб користувачі мережі послуговувались кіберпростором належним чином і обережно. Серед кроків для боротьби з кіберзагрозами є створення кіберправоохоронних органів. Однак, констатують вчені, користувачі мережі все ще не знають про існування кіберзакону та збільшення кількості випадків кіберзлочинності. Тож вони провели дослідження, що мало на меті виявити обізнаність інформатора про існування кіберзаконів і проаналізувало виконання закону про загрози кібербезпеці в Малайзії. Для отримання якісних дослідних даних, автори використали якісну методологію, тобто фокус-групи, глибоке інтерв'ю та аналіз документів. Кількість інформантів фокус-групи – 35 користувачів мережі Інтернет, кількість інтерв'юєрів – 6 осіб. Серед основних документів, які вони аналізували в цьому дослідженні, є законодавство, річні звіти, повідомлення для ЗМІ та ін. Отримані ними дані свідчать про те, що інформанти фокус-груп не знають

про існування кіберзаконів, оскільки вважають їх найменш важливими, а також інформанти менш чутливі та не практикують їх.

Особливі умови інформування про питання кібербезпеки та кіберзлочинності пропонують створити для покоління X південноафриканські вчені В. дер Маймер та П. Макдональд [27]. Одне з найбільш вразливих поколінь, зазначають вони, – це покоління X, яке народилося між 1960 і 1985 рр. Це покоління людей, які змушені використовувати комп'ютер у повсякденному житті, але не вирости в технологічно розвиненому середовищі, як наступне покоління. Своєю метою вони бачать виявлення тих факторів обізнаності про кібербезпеку, яких бракує в знаннях покоління X, а потім покращити їхні знання. На статтю та поточний рівень освіти при інформуванні стосовно кібербезпеки пропонують звернути увагу боснійські дослідники С. Баракович та Дж. Хазіч [28]. Вони показують наявність певних зв'язків між статтю та поточним рівнем освіти та знаннями про кібергігієну, обізнаністю та поведінкою, а також взаємодію та зв'язки між цими результатами кібергігієни.

У цілому наукова спільнота вже дійшла висновку, що людина може бути повноправним суб'єктом кібербезпеки. На її користь говорить можливість застосовувати у заходах безпеки звички, навички та можливості, притаманні лише людині, навіть на інстинктивному рівні. Єдине, на що пропонується звернути більшу увагу, – це поінформованість та підвищення рівня освіченості у сфері кібербезпеки користувачів кіберпростору. У цьому аспекті можна звернути увагу на те, що констатується в цілому доволі низький рівень поінформованості людей, незалежно від покоління. Пропонується, залежно від покоління, звертати увагу користувачів на різні аспекти існування кіберпростору та кібербезпеки.

Висновки. Проведений аналіз показує, що прибічники обох проаналізованих напрямків мають сильні аргументи на свою користь. Але все ж їх можна назвати однобічними. Прихильники первинності держави будують свої аргументи на зовнішніх можливостях держави: побудова єдиної державної політики і стратегії кібербезпеки, можливості законодавчого регулювання наявних проблем, міжнародні можливості, створення системи інформування для громадян тощо. Прихильники первинності людини-користувача до свого позитиву включають антропологічні особливості людини, здатність швидше пристосовуватись до нових кіберобставин та сприймати (вивчати) нове. До плюсів навіть відносять і те, що кіберзлочинець – це така ж людина, і інша людина її швидше збагне, знаходячись у схожих обставинах та умовах. Це скоріше допоможе виявити мотив кіберзлочину. Таким чином, на думку автора, для досягнення цілей кібербезпеки доцільно розглядати ці два напрямки в діалектичній взаємодії. Держава створює зовнішні механізми боротьби з кіберзлочинністю, а людина-користувач зможе їх ефективно використати, навіть

у тих сферах, де держава не може ефективно діяти у зв'язку з тим, що не повинна проникати у приватну сферу людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. De Silva J. Cyber security and the Leviathan. *Computers & security*. 2022. Vol. 116. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404822000724?via%3Dihub> (дата звернення 25.09.2022 р.).
2. Khari M., Shrivastava G., Gupta S., Gupta R. Role of Cyber Security in Today's Scenario. *Detecting and mitigating robotic cyber security risks*. Hersey : Igi Global, 2017. P. 177–191.
3. Kovačević A., Putnik N., Tošković O. Factors Related to Cyber Security Behavior. *IEEE Access*. 2020. Vol. 8. P. 125140–125148.
4. Dutton W. Fostering a cyber security mindset. *Internet Policy Review*. 2017. No 6 (1). URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/fostering-cyber-security-mindset> (дата звернення 25.09.2022 р.).
5. Platsis G. The Human Factor: Cyber Security's Greatest Challenge. *International journal of public administration in the digital age*. 2018. No 5 (2). P. 23–39.
6. Ramirez R., Choucri N. Improving Interdisciplinary Communication With Standardized Cyber Security Terminology: A Literature Review. *IEEE Access*. 2016. Vol. 4. P. 2216–2243.
7. Purser S. Standards for Cyber Security. *Best practices in computer network defense: incident detection and response*. 2014. Vol. 35. P. 97–106.
8. Wenhong X. Challenges to cyber sovereignty and response measures. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. 2020. No 64 (2). P. 89–99.
9. Fichtne L. What kind of cyber security? Theorising cyber security and mapping approaches. *Internet policy review*. 2018. No 7 (2). URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/what-kind-cyber-security-theorising-cyber-security-and-mapping-approaches> (дата звернення 30.09.2022 р.).
10. Cavelti M., Wenger A. Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science. *Contemporary Security Policy*. 2020. No 41. P. 5–32.
11. Timur F. The Rise of Cyber Diplomacy ASEAN's Perspective in Cyber Security. *KnE Social Sciences*. 2017. No 2 (4). P. 244–250.
12. Srinivas J., Das A., Kumar N. Government regulations in cyber security: Framework, standards and recommendations. *Future generation computer systems-the international journal of escience*. 2019. No 92. P. 178–188.
13. Orozco P., Alejandro G. Chinese and American cyber security models: a comparative. *Oasis-observatorio de analisis de los sistemas internacionales*. 2021. No 34. P. 107–126.
14. Linnell J., Lehto M. The Importance of Strategic Leadership in Cyber Security: Case of Finland. *18th European Conference on Cyber Warfare and Security (ECCWS)*. Proceedings of the 18th european conference on cyber warfare and security (ECCWS 2019). Coimbra, 2019. P. 288–296.

15. Tatar U., Calik O., Celik M., Karabacak B. A Comparative Analysis of the National Cyber Security Strategies of Leading Nations. *9th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICCWS). Proceedings of the 9th international conference on cyber warfare and security (ICCWS-2014)*. West Lafayette, 2014. P. 211–218.
16. Stitilis D., Pakutinskas P., Malinauskaite I. EU and NATO cybersecurity strategies and national cyber security strategies: a comparative analysis. III. 2017. No 30 (4). P. 1151–1168.
17. Srinivas J., Das A., Kumar N. Government regulations in cyber security: Framework, standards and recommendations. *Future generation computer systems-the international journal of escience*. 2019. No 92. P. 178–188.
18. Corradini I., Nardelli E. Building Organizational Risk Culture in Cyber Security: The Role of Human Factors. *9th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE-2018)* : proceeding of the 9th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE-2018). Orlando, 2019. Vol. 782. P. 193–202.
19. Breda F., Barbosa H., Morais T. Social engineering and cyber security. *11th International Conference on Technology, Education and Development (INTED-2017)* : proceedings of the 11th International Conference on Technology, Education and Development (INTED-2017).Valencia, 2017. P. 4204–4211.
20. Thakar H., Joshi R., Dobariya A. An Analysis on Scope of Cyber Security. *6th International Conference on Computing for Sustainable Global Development (INDIACom-2019)* : proceedings of the 6th international conference on computing for sustainable global development (INDIACom-2019). New Delhi, 2019. P. 612–615.
21. Young H., Van Vliet T., Van de Ven J., Jol S., Broekman C. Understanding Human Factors in Cyber Security as a Dynamic System. *International Conference on Human Factors in Cybersecurity (AHFE-2018)* : proceedings of the International Conference on Human Factors in Cybersecurity (AHFE-2018). Los Angeles, 2018. Vol. 593. P. 244–254.
22. Guthikonda A., Al-Shaer E., Farooq A., Raja M. Bio-Inspired Innovations in Cyber Security. *14th IEEE International Conference on Smart Cities – Improving Quality of Life Using ICT and IoT (HONET-ICT-2017)* : proceedings of the 14th IEEE International Conference on Smart Cities – Improving Quality of Life Using ICT and IoT (HONET-ICT-2017). Irbid, 2017. P. 105–109.
23. Gratian V., Bandi S., Cukier M., Dykstra J., Ginther A. Correlating human traits and cyber security behavior intentions. *Computers & Security*. 2018. Vol. 73. P. 345–358.
24. Moustafa A., Bello A., Maurushat A. The Role of User Behaviour in Improving Cyber Security Management. *Frontiers in Psychology*. 2021. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.561011/full> (дата звернення 15.10.2022 р.).
25. Chang L., Zhong L., Grabosky P. Citizen co-production of cyber security: Self-help, vigilantes, and cybercrime. *Regulation & Governance*. 2018. No 12 (1). P. 101–114.
26. Pitchan M., Omar S. Cyber Security Policy: Review on Netizen Awareness and Laws. *Jurnal komunikasi-malaysian journal of communication*. 2019. № 35 (1). P. 103–119. URL: <https://ejournal.ukm.my/mjc/article/view/30796> (дата звернення 17.10.2022 р.).

27. Van der Vyver C., Mcdonald P. Improving Cyber Security Awareness among Generation X. *32nd Conference of the International-Business-Information-Management-Association (IBIMA-2018)* : proceedings of the 32nd Conference of the International-Business-Information-Management-Association (IBIMA-2018). Seville, 2018. P. 170–181.
28. Barakovic S., Husic J. Cyber hygiene knowledge, awareness, and behavioral practices of university students. *Information security journal*. 2022. No article 2088428. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19393555.2022.2088428?journalCode=uiis20> (дата звернення 17.10.2022 р.).

REFERENCES

1. De Silva, J. (2022). Cyber security and the Leviathan. *Computers & security. Vol. 116*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167404822000724?via%3Dihub>.
2. Khari, M., Shrivastava, G., Gupta S., Gupta, R. (2017). Role of Cyber Security in Today's Scenario. *Detecting and mitigating robotic cyber security risks*. Hersey: Igi Global, 177–191.
3. Kovačević, A., Putnik, N., Tošković, O. (2020). Factors Related to Cyber Security Behavior. *IEEE Acces*, 8, 125140–125148.
4. Dutton, W. (2017). Fostering a cyber security mindset. *Internet Policy Review*, 6 (1). URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/fostering-cyber-security-mindset>.
5. Platsis, G. (2018). The Human Factor: Cyber Security's Greatest Challenge. *International journal of public administration in the digital age*, 5 (2), 23–39.
6. Ramirez, R., Choucri, N. (2016). Improving Interdisciplinary Communication With Standardized Cyber Security Terminology: A Literature Review. *IEEE Access*, 4, 2216–2243.
7. Purser, S. (2014). Standards for Cyber Security. *Best practices in computer network defense: incident detection and response*, 35, 97–106.
8. Wenhong, X. (2020). Challenges to cyber sovereignty and response measures. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*, 64 (2), 89–99.
9. Fichtne, L. (2018). What kind of cyber security? Theorising cyber security and mapping approaches. *Internet policy review*, 7 (2). URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/what-kind-cyber-security-theorising-cyber-security-and-mapping-approaches>.
10. Cavelti, M., Wenger, A. (2020). Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science. *Contemporary Security Policy*, 41, 5–32.
11. Timur, F. (2017). The Rise of Cyber Diplomacy ASEAN's Perspective in Cyber Security. *KnE Social Sciences*, 2 (4), 244–250.
12. Srinivas, J., Das, A., Kumar, N. (2019). Government regulations in cyber security: Framework, standards and recommendations. *Future generation computer systems-the international journal of escience*, 92, 178–188.
13. Orozco, P., Alejandro, G. (2021). Chinese and American cyber security models: a comparative. *Oasis-observatorio de analisis de los sistemas internacionales*, 34, 107–126.

14. Linnell, J., Lehto, M. (2019). The Importance of Strategic Leadership in Cyber Security: Case of Finland. *18th European Conference on Cyber Warfare and Security (ECCWS): proceedings of the 18th european conference on cyber warfare and security (ECCWS 2019)*. Coimbra, 288–296.
15. Tatar, U., Calik, O., Celik, M., Karabacak, B. A (2014). Comparative Analysis of the National Cyber Security Strategies of Leading Nations. *9th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICCWS): proceedings of the 9th international conference on cyber warfare and security (ICCWS-2014)*. West Lafayette, 211–218.
16. Stitilis, D., Pakutinskas, P., Malinauskaite, I. (2017). EU and NATO cybersecurity strategies and national cyber security strategies: a comparative analysis. *Security journal*. 30 (4), 1151–1168.
17. Srinivas, J., Das, A., Kumar, N. (2019). Government regulations in cyber security: Framework, standards and recommendations. *Future generation computer systems-the international journal of escience*, 92, 178–188.
18. Corradini I., Nardelli E. (2019). Building Organizational Risk Culture in Cyber Security: The Role of Human Factors. *9th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE-2018): proceeding of the 9th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics (AHFE-2018)*. Orlando, 782, 193–202.
19. Breda, F., Barbosa, H., Morais, T. (2017). Social engineering and cyber security. *11th International Conference on Technology, Education and Development (INTED-2017): proceedings of the 11th International Conference on Technology, Education and Development (INTED-2017)*. Valencia, 4204–4211.
20. Thakar, H., Joshi, R., Dobariya, A. (2019). An Analysis on Scope of Cyber Security. *6th International Conference on Computing for Sustainable Global Development (INDIACom-2019): proceedings of the 6th international conference on computing for sustainable global development (INDIACom-2019)*. New Delhi, 612–615.
21. Young, H., Van Vliet, T., Van de Ven, J., Jol, S., Broekman, C. (2018). Understanding Human Factors in Cyber Security as a Dynamic System. *International Conference on Human Factors in Cybersecurity (AHFE-2018): proceedings of the International Conference on Human Factors in Cybersecurity (AHFE-2018)*. Los Angeles, 593, 244–254.
22. Guthikonda, A., Al-Shaer, E., Farooq, A., Raja, M. (2017). Bio-Inspired Innovations in Cyber Security. *14th IEEE International Conference on Smart Cities – Improving Quality of Life Using ICT and IoT (HONET-ICT-2017): proceedings of the 14th IEEE International Conference on Smart Cities – Improving Quality of Life Using ICT and IoT (HONET-ICT-2017)*. Irbid, 105–109.
23. Gratian, V., Bandi S., Cukier, M., Dykstra, J., Ginther, A. (2018). Correlating human traits and cyber security behavior intentions. *Computers & Security*, 73, 345–358.
24. Moustafa, A., Bello, A., Maurushat, A. (2021). The Role of User Behaviour in Improving Cyber Security Management. *Frontiers in Psychology*. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.561011/full>.
25. Chang, L., Zhong, L., Grabosky, P. (2018). Citizen co-production of cyber security: Self-help, vigilantes, and cybercrime. *Regulation & Governance*, 12 (1), 101–114.

26. Pitchan, M., Omar, S. (2019). Cyber Security Policy: Review on Netizen Awareness and Laws. *Jurnal komunikasi-malaysian journal of communication*, 35 (1), 103–119. URL: <https://ejournal.ukm.my/mjc/article/view/30796>
27. Van der Vyver, C., McDonald, P. (2018). Improving Cyber Security Awareness among Generation X. *32nd Conference of the International-Business-Information-Management-Association (IBIMA-2018)*: proceedings of the 32nd Conference of the International-Business-Information-Management-Association (IBIMA-2018). Seville, 170–181.
28. Barakovic, S., Husic, J. (2022). Cyber hygiene knowledge, awareness, and behavioral practices of university students. *Information security journal*, article 2088428. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19393555.2022.2088428?journalCode=uiss20>

Трофименко Владимир Анатольевич, кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры философии Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ОСОБЕННОСТИ СОСУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА И ГОСУДАРСТВА В СФЕРЕ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ: ЕДИНСТВО ИЛИ ПРОТИВОРЕЧИЕ?

Публикация посвящена вопросу места государства и гражданина-пользователя в киберпространстве. Рассматриваются два противоположных подхода, каждый из которых основывается на позициях первичности государства или человека в вопросе кибербезопасности. Приводятся аргументы сторонников обоих подходов и делается вывод об эффективности их диалектического взаимодействия с целью повышения эффективности мер кибербезопасности.

Ключевые слова: киберпространство, кибербезопасность, киберпреступность, государство, человек, киберсуверенитет, пользователь.

Trofymenko Volodymyr Anatolevich, candidate of Legal Sciences, assistant professor, Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

CHARACTERISTICS OF INTERACTION BETWEEN MAN AND STATE IN THE FIELD OF CYBER SECURITY: UNITY OR OPPOSITION?

The publication is devoted to the question of the place of the state and citizen-user in cyberspace. Two opposite approaches are considered, each of which is based on the

positions of the primacy of a state or a person in the issue of cybersecurity. The arguments of the supporters of both approaches are given and the conclusion is made about the effectiveness of their dialectical interaction in order to increase the effectiveness of cybersecurity measures.

Keywords: *cyberspace, cybersecurity, cybercrime, states, person, cybersovereignty, user.*

УДК: 141.32:355.01]:159.944.4-053.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.55.268521>

Лугова Марія Сергіївна, аспірантка кафедри філософії,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна
e-mail: sofne.manager1@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-2687-9239

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ НАСЛІДКИ ПЕРЕЖИВАННЯ ДОСВІДУ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ ДЛЯ ДИТИНИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядаються філософські, морально-етичні, психологічні, політичні та соціальні аспекти війни в Україні крізь призму наслідків для дитини. Досліджуючи війну як феномен, що руйнує усталене середовище, у статті проаналізована сутність людини як взаємозв'язок емоційного, духовного, психологічного станів. Акцентовано увагу на деструктивному впливі бойових дій на психіку дитини, а також на її екзистенційний досвід.

Ключові слова: війна, дитинство, діти війни, наслідки, екзистенція, боротьба.

Постановка проблеми. «Війна приємна тільки тим, хто не зазнав її» – цитата римського військового історика Вегеція [1, с. 290].

Сьогодні Україна зіткнулась із глибинним змістом цього висловлювання, адже саме ці слова відображують картину дійсності, що скалась у відносинах українців та росіян. Два народи, які знаходилися поряд протягом багатьох століть, несли в собі схожі звичаї та менталітет, зараз стали по різні сторони барикади. Українці, які борються за свою землю, захищають свою незалежність, починаючи з 24 лютого 2022 р. на собі відчули біль війни та втрат. Росіяни, які підтримали свого лідера у прийнятті рішення щодо збройного нападу на сусідню державу, продовжують підтримувати його і далі в питаннях здійснення військової агресії. Вільні козаки зараз протиставляються російським кріпакам. В Україні відбувається історичний перелом, який слугуватиме розведенню цих двох країн на різні шляхи політичного, економічного та культурного розвитку на довгі роки.

Тісний зв'язок України та Росії мав місце в історичній ретроспективі, зважаючи на територіальне розташування, що також вплинуло на спільне переживання досвіду сусідства, однак після отримання статусу незалежної держави Україна знайшла свій шлях розвитку як демократична, суверенна

держава. Держава, у якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю на конституційному рівні, а носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [2].

Дитинство – унікальний сенситивний період, який закладає основи для всього життя. Кожна дитина – тендітна структура, чистий лист із народження, що наповнюється інформацією про навколишній світ, суспільство та про самого себе.

Протягом першого місяця війни в Україні свої будинки змушені були залишити 4,3 із 7,5 млн українських дітей. Про це повідомив Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) [3].

Серед цих 4,3 млн дітей 1,8 млн виїхали з України, ще 2,5 млн залишили свої будинки, але залишаються всередині країни. Ці дані свідчать про те, що половина дітей України знаходяться у відносній безпеці, а отже їх життя та здоров'ю нічого не загрожує. На відміну від іншої половини, яка знаходиться в підвалах, метро або в себе вдома перед загрозою в будь-який момент стати жертвою ворожого снаряду. Це ті діти, яких пізніше, ймовірно, будуть називати «дітьми війни», за аналогією з особами, які були дітьми в момент Другої світової війни.

Дитина війни – особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення війни було менше 18 років, як це було на прикладі Другої світової війни [4].

Про особливості переживання досвіду військових дій у дитячому віці історики, психологи, соціологи та інші фахівці публікували чимало досліджень. Однак сучасні політичні умови вказують на необхідність звернутися до цієї тематики знову. Війна в Україні, російська агресія наносять непоправні збитки для дитинства сьогодні, впливаючи на майбутнє підростаючого покоління, їх соціальне, фізичне, психологічне здоров'я, тому тема дослідження «Екзистенційні наслідки переживання досвіду військових дій для особистості дитини» є дуже актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У рамках написання статті було проаналізовано роботи фахівців психологічного, соціологічного, філософського та історичного напрямів.

Слід звернути увагу на роботу М. І. Томчук та М. В. Яцюк «Соціально-психологічна підтримка дітей, які переживають батьківську втрату», автори детально зупиняються на кожному віковому етапі та описують особливості переживання дитиною горя від батьківської втрати [5].

Важливою є робота О. Клименко «Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід)», у якій детально описується проблема залучення дітей у військові конфлікти, прово-

диться аналіз моделей і методів вербування неповнолітніх в умовах військово-політичних конфліктів [6].

Особливої уваги заслуговує робота Г. В. Католик та М. М. Стульківської «Сприйняття дітьми смерті: вікові та больові аспекти», де було описано особливості сприйняття смерті дітьми на різних вікових етапах [7].

Варто звернути увагу і на роботи фахівців з напряму екзистенціальних терапевтичних практик, заснованих безпосередньо на філософських концепціях. У цьому контексті проаналізовано роботу А. С. Зіневича під назвою «Погляди послідовників Є. Мінковського, Р. Д. Леінга і Ж. Габеля на екзистенційне відчуження» [8].

У нашому дослідженні також використовується й емпіричний матеріал. Так, у 2020 р. в Україні розпочав свою роботу Музей воєнного дитинства, який своїм виникненням завдячує музею в Боснії. Роботу офісу присвячено документуванню досвіду дітей і підлітків, на життя яких вплинули збройний конфлікт на Донбасі та тимчасова окупація Криму. З 2022 р. галерею музею буде поповнено новими експонатами та новими історіями. Музей збирає історії та особисті речі дітей, які зазнали досвіду війни, для колекції, яку буде представлено під час серії виставок у регіонах України. Цей проєкт, як і багато інших, прагне показати світовому товариству дитячий досвід у сучасних конфліктах, постконфліктних зонах і місцях переселення по всьому світу. Саме такі проєкти допоможуть людям по всьому світу відкрити очі та дати можливість висловитись тим дітям, чиє життя змінила війна [9].

Метою роботи є дослідження екзистенційних наслідків переживання досвіду військових дій для дитини у філософському вимірі. Завданнями, які конкретизують мету роботи є такі: дослідження особливостей психологічного стану дитинства в період війни; дослідження особливостей сприйняття дитячою свідомістю смерті, втрати, травми; опис філософської категорії «екзистенція» та її негативних аспектів для буття людини, яка в дитинстві пережила війну.

Вклад основного матеріалу. 18 березня 2022 р. у Львові на площі Ринок було проведено акцію на згадку про вбитих дітей. Було встановлено 109 порожніх дитячих візків, саме така кількість вбитих дітей була в Україні станом на 18 березня. З кожним днем війни ця цифра продовжує зростати.

Щодня в Україні під час цієї страшної війни народжуються діти в підвалах пологових будинків та навіть у метро. Медичний персонал демонструє героїзм та стійкість у тяжкі часи, забезпечуючи немовлят та їх мам усім необхідним, захищаючи їх життя. Саме таку гірку реальність українцям подарували окупанти.

Тематика війни та її наслідки охоплює потужний масив філософських, психологічних, естетичних, моральних, онтологічних проблем, є невичерпним

джерелом для різного роду досліджень. Філософська система екзистенціалізму як евристична модель пізнання світу видається найбільш продуктивною в сенсі осягнення сутності війни, оскільки пропонує багатий категоріальний понятійний апарат та системи інструментарію, яка дозволяє всебічно осмислити проблематику трагічної екзистенційної особистості в ситуації війни [10].

Поняття «екзистенція» в роботі розуміється як сутність людини, взаємозв'язок емоційного, духовного, психологічного компонентів, які уособлюють особистість. Ці компоненти формуються під впливом досвіду, що його проживає людина.

«Філософія існування» сколихнула весь духовний світ західного суспільства в часи, які можна назвати «темними». Це була доба, коли, ще не повністю оговтавшись від потрясінь Першої світової війни, яка вразила європейців масштабністю та безглуздістю жертв, людство зіткнулось із фашизмом, сталінізмом, Другою світовою війною, що посягнули на ціннісний світ індивіда. Екзистенціалізм – це і спосіб духовно пережити таку кризу, освоїтись з новою ситуацією й навчитися в ній жити, незважаючи ні на що [11].

Сучасна війна в Україні за деякими критеріями схожа на Другу світову війну, тож ресурс для боротьби із кризою вбачається подібним. Війна є переломним моментом у житті кожної людини, у «гомеостазі» її екзистенції. Доросла людина ладна знайти ресурси, знайти сенс боротьби та існування, на відміну від дитини, чий захисні механізми не здатні самостійно функціонувати.

Дитина може зазнати психологічну травму і в наймолодшому віці. Втрата батьків або одного з батьків буде відчутна в дитини вже у віці одного-двох років. Водночас помилково недооцінювати глибину і наслідки втрати для них. Життя дитини підкорено принципу, за яким вона потребує задоволення і уникає болю та дискомфорту. Почуття розчарування накладаються на спогади про втрачену рідну людину та можуть спонукати до витіснення їх з пам'яті. Водночас втрата значущого члена родини змінює життя усієї родини, переживання горя втрати дорослими у сім'ї також накладає відбиток на динаміку психоемоційних станів проживання втрати дитиною [5, с. 8].

Уже у п'ятирічному віці діти переживають значний діапазон почуттів, часом і амбівалентних. Розлука з батьками для дитини є жахливим втіленням страхів, негативних емоцій, переживання яких спричиняє появу почуття провини перед батьками, «гіпертрофує» почуття любові до батьків. Перетворює страждання від розлуки з ними на пристрасне бажання бути з ними, яке дитиною болісно переживається. Якщо в соціальному оточенні виникає хоча б натяк на засудження поведінки чи особистісних якостей батьків, дітей це сильно ображає. Унаслідок сильного потрясіння реальною подією можна спостерігати вдавану байдужість дитини до цього. Помилкове судження

щодо того, що діти забувають про трагічні події. Це не так, адже діти починають говорити, малювати те, що сталося, коли намагаються подолати почуття, виниклі в результаті пережитих подій. Так само травматичні переживання в дітей проявляються в сюжетно-рольових іграх, де вони відтворюють більш знеособлено саму подію, активно програють власну інтерпретацію події. Гра є необхідним засобом для зняття психічної напруги [5, с. 9].

Як зазначають Г. В. Католик та М. М. Стульківська в роботі «Сприйняття дітьми смерті: вікові та больові аспекти», «Концепція смерті формується, відштовхуючись від наявного досвіду дитини, такого, як цикли сну і прокидання, розлука з батьками чи різні страхи. Згодом це розуміння підкріплюється спостереженням за тваринами, якщо такий досвід дитина може засвоїти. Однак старіння людини – це процес, який можливо і спостерігати, і переживати у тривалих міжособистісних стосунках, й тому його простіше інтегрувати. Найскладніше з усіх аспектів зрозуміти дитині причинність смерті, а це залежить від знань і розуміння процесів, які не є очевидними» [7, с. 211].

Також вищезначені автори звертаються до наукового доробку А. Гезелла і Ф. Ілга та перелічують генетично детерміновані етапи розвитку сприйняття смерті протягом дитинства. Розгляньмо їх:

1–3 роки: дитина ще не має уявлення про смерть;

4 роки: ідея смерті не викликає емоційної реакції, але є обмежене використання слова, яке пов'язано з болем і смутком;

5 років: досі немає емоційного сприйняття смерті, але дитина визнає нерухомисть мертвої людини та незворотність смерті;

6 років: дитина починає емоційно реагувати на смерть. Вона стурбована ймовірністю смерті членів сім'ї, насамперед матері. Виникає цікавість до причин смерті та похоронних обрядів, але це не співвідноситься з імовірністю власної смерті;

7 років: зростає цікавість до причин смерті та похоронних обрядів;

8 років: є інтерес до того, що станеться після смерті. Дитина приймає неминучість смерті для всього живого, навіть самої себе;

9 років: страх смерті зменшується поряд із глибшим розумінням незворотності смерті;

10 років: дитина має реалістичне ставлення до факту смерті, але не має особливого інтересу до її біологічних аспектів;

11 років: дитина починає шукати відповідь про сенс смерті й що буде опісля;

12 років: підліток ставить питання про життя після смерті, однак залишається скептичним щодо цього питання [7, с. 211].

Дитина може по-різному реагувати на факт втрати близького дорослого залежно від віку, а відповідно і стану емоційного та психологічного розвитку. Це впливає на тривалість, інтенсивність, глибину почуття горя. Смерть близької людини, особливо одного з батьків, докорінно змінює світогляд дитини, сприйняття особистої безпеки. Соматичними ознаками таких станів можуть бути енурез, розлади сну, розлади харчування. Емоційними проявами виступають агресивність, депресивність, факти тілесного самозаспокоювання (смоктання пальців), прагнення до самотності, ослаблення інтересу до навколишнього світу. Дитина в такому стані потребує соціально-психологічного супроводу для поліпшення емоційного стану та повернення до нормального функціонування.

Ще один разюча втрата для будь-якої дитини – це втрата здоров'я. Сюди можна віднести різні хвороби, починаючи від соматичних захворювань, що були спричинені стресом (нервові тики, заїкання, розлади травлення, порушення сну, енурез тощо), до фізичних вад, що були отримані внаслідок прямого впливу війни (втрата кінцівок, втрата спроможності бачити, чути та інші неповоротні каліцтва). Окрім обмежених можливостей такі вади впливають на емоційний стан, на самооцінку, наявність комплексів та переживань.

У контексті війни та її травмуючих подій варто звернути увагу на екзистенційний підхід до психотерапії. Як стверджує одна з засновниць Британської екзистенціальної терапії, послідовниця Р. Д. Леїнга проф. Е. ван Дорцен, «Екзистенціальна психотерапія – це єдина зі створених форм психотерапії, яка безпосередньо заснована на філософії, а не на психології» [Цит. за: 8].

У такому контексті, підхід до вирішення наслідків, що спричинені дитячій свідомості, є іншим, на відміну від класичного психотерапевтичного підходу. Це яскраво виражено у визначенні психіатричних розладів: «Шизофренія, аутизм, невроз – виявляються лише «нормальною реакцією нормальних людей на ненормальні умови життя» (висловлення Е.-М. Ремарка, що застосовується екзистенціальними терапевтами для пояснення причин психопатологій). Тобто вони є засобами захисту від патогенного середовища. Як стверджує сучасний британський екзистенціальний терапевт С. дю Плок, «Екзистенціально-феноменологічний підхід до шизофренії, на відміну від медичного й психоаналітичного методів, бачить її як зрозумілу людську відповідь на стрес. Шизофренія... повинна бути вивчена з погляду її екзистенційного контексту. Так ми здобуємо здатність побачити в ній знак протесту «проти певного стилю життя» [Цит. за: 8, с. 122]. Саме таким «стилем життя» є війна. Спираючись на фахівців екзистенційної терапії, зазначимо, що усвідомлення наслідків війни для дитини можуть бути більш тяжкими, ніж можна було уявити раніше.

Шоковий стан від досвіду переживання війни дитина може отримати у процесі безпосереднього спостереження за бойовими діями, коли на очах дитини

може статися вибух, загинути людина, запалати будівля або розірватися снаряд. Усвідомлення того процесу може відбуватись або ні, залежно від віку, але у будь-якому разі – воно залишить незабутнє негативне враження у свідомості дитини. Діти відчують емоційні реакції батьків, дитяча реакція залежить від реакції дорослого. Діти до 6–10 років більш тісно пов'язані з батьками та залежать від їх емоційного стану. Стрес посилюватиметься, якщо в батьків немає можливості або бажання поговорити з дитиною, заспокоїти, надати почуття безпеки. Підлітки більш автономні, негативні емоції у них можуть бути трансформовані в агресію або самоагресію.

Важлива категорія дітей – ті, хто стали біженцями, вимушеними переселенцями, або діти, чий будинок постраждав внаслідок бойових дій. Діти раннього віку, молодші дошкільнята швидко звикають до змін, до нового дому, речей, іграшок. Діти старшого віку відчують втрату дещо гостріше, однак головним критерієм розпачу є емоційна реакція батьків, яка безпосередньо формує ставлення дитини до поточної ситуації.

Наведені приклади спираються на реальні історії, героями яких сьогодні є маленькі українці. Такі самі діти, як і ті, що страждали в часи Першої та Другої світових війн, під час війни в Афганістані, під час атак на Перл Харбор у Другу світову, під час збройного конфлікту від 2014 р. в Донецьку та Луганську. Цей список не є вичерпним, адже будь-які бойові дії, які відбуваються на території, де проживає мирне населення, – загрожують життю та безпеці дітей. Сучасні реалії відкривають ще один бік негативного впливу війни на дітей, а саме залучення неповнолітніх до безпосередньої участі у військових процесах.

Незважаючи на те, що міжнародне гуманітарне право забороняє участь у збройних конфліктах осіб, молодших за 15 років, діти-солдати залишаються невід'ємною частиною сучасних війн майже в усіх гарячих точках планети, особливо в країнах Африки, Азії, Латинської Америки, навіть Європи. Найчастіше дітей і підлітків як солдатів використовують нелегальні військові угруповання, повстанські рухи, терористичні організації та екстремістські формування, оскільки урядові війська держав світу в цьому плані дещо обмежені чинними нормами як вітчизняного, так і світового законодавства. Такий високий попит на дітей з боку нелегальних військових організацій зумовлений віковими особливостями зазначеної соціально-демографічної групи, представники якої за «умілого командування» можуть стати безстрашними та легкими в управлінні бійцями, оскільки з ними найменше проблем під час залучення до конфлікту. Завдяки певним віковим особливостям неповнолітні не відчують докорів сумління, не розуміють цінності людського життя, а тому війна для них не має того страшного наповнення, як для дорослих людей, бо сприймається чимось на кшталт гри. Свідоме вербування дітей

у солдати має негативні соціальні наслідки не тільки для самих завербованих, а й суспільства в цілому, оскільки мілітаризація населення в ранньому віці в зоні тривалого військово-політичного конфлікту призводить не просто до зростання фізичних каліцтв та втрати соціального капіталу, а й до морального дисбалансу дитини, яка перебуває в стадії активного розвитку та соціалізації [6, с. 19].

Досліджуючи війну в соціально-філософському контексті як деструктивну силу, що руйнує сталість звичного середовища, слід акцентувати увагу на сутності людини – взаємозв'язку емоційного, духовного, психологічного компонентів та на її екзистенційній складовій. Саме людська екзистенція, яка формується під впливом особистого досвіду, дає відповіді на питання: «Хто я?», «Яке моє місце в житті?», «У чому сенс мого існування?». Війна ставить під сумнів цінність людського життя, що є неприпустимим. Усі цінності, які були вагомими для мирного життя, втрачають свій сенс та виводять на перший план нові. Людина, яка під час дорослішання проходила всі необхідні етапи на шляху свого розвитку, виховувалась у позитивному середовищі, має стійкі життєві орієнтири, уявлення про «добро» та «зло», усвідомлює причинно-наслідкові зв'язки у різних контекстах, здатна брати на себе відповідальність за прийняття важливих рішень, дає власні відповіді на питання свого призначення в духовно-релігійному плані. Дитинство, що було зруйноване війною можна порівняти зі скринькою Пандори, замість добра людина буде спроможна випромінювати печаль та смуток, та десь всередині буде теплитись надія на допомогу, на зцілення.

Починаючи з молодшого віку і до школярства психологи радять допомагати дітям боротися зі стресом за допомогою казок, методів арттерапії. Саме творчість може запустити в дитині адаптаційні процеси та захисні механізми психіки. Старші діти, підлітки добре усвідомлюють реальні події, тому важливою є безпосередня розмова з дитиною, діалог у контакті з дорослим, щира відповідь на запитання, а також робота с фахівцями-психологами. Якщо дитина травмована, у неї падає мотивація до навчання. У дітей, які народились під час війни, багато проблем, пов'язаних із мовою. Страждають когнітивні здібності. Порушується базове відчуття безпеки, у майбутньому постраждалі діти можуть стресувати під час салюту, роботи двигуна машини, раскатів грому або будь-яких різких та гучних звуків.

У період війни діти швидко дорослішають, залишаючи справжнє дитинство в минулому. Діти, які втратили домівку, батьків, здоров'я, назавжди матимуть у своєму серці низку невирішених світоглядно-філософських запитань: «За що?», «Чому це відбулось саме зі мною?». На такі запитання відповідей немає. Навіть подорослішавши, дитина залишається жертвою свого минулого досвіду, своїх комплексів, страхів. Дорослі, які були емоційно та психологічно

травмовані в дитинстві, не матимуть ресурсу для побудови гармонійного суспільства, не вмітимуть виховувати щасливими власних дітей, не зможуть подарувати світу красу та мир. Досягнути внутрішнього розкріпачення та лишити емоційне напруження буде складно, але можливо завдяки психотерапії або філософській дискусії. Якщо проблеми неможливо позбутися, то важливо змінити уявлення про саму проблему. Карл Роджерс, Віктор Франкл, Вільям Саакян ще в минулому столітті розробляли методи та підходи, які сьогодні виходять на перший план як ефективні засоби для корегування внутрішнього стану вже дорослих людей, які в дитячому віці зазнали травм війни. У дитячих душах, які були опалені війною, страх селиться надовго, впливаючи на світосприйняття та систему цінностей вже дорослої особистості.

Висновки. У центрі Європи почалася війна. Абсолютно безглузда за своїми причинами і жахлива за своїми наслідками. Весь світ розуміє, що агресія Росії є злочинною і неспровокованою, страждають безневинні люди, жінки, діти. Усі вони отримують шокуючий досвід війни, який лишить у їх душах відбиток на все життя. Кожна дитина, яка відчула на собі біль та розпач від втрат, назавжди буде болючою раною в українській історії. Кожен агресор повинен понести відповідальність за злочини проти українського народу, українського дитинства.

Якісна підтримка, професійна робота з дітьми війни, демонстрація з боку оточуючих людського ставлення до них допоможе легше впоратися зі стресом, налагодити ланцюг життєво необхідних процесів розвитку, пізнання, конструктивної взаємодії з навколишнім світом. Дитяча психіка більш піддатлива до роботи з негативними станами, якщо вчасно звернути увагу на проблему, що існує. Починаючи з побудови базового почуття безпеки, з'являється робота на багато років для фахівців педагогів та психологів. Людська екзистенція є тендітною структурою, яка внаслідок військових дій, що були присутні в дитячому досвіді, піддається руйнації та не дає змоги вже в дорослому віці жити повноцінним, гармонійним життям, бути продуктивним суб'єктом суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марчук Л. М., Туранська В. Л. Аксиологічна оцінка лінгвокультури «війна» в прозі М. Стельмаха. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. № 31. С. 289–291.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1875-IV. 1996. № 30. Ст 141.
3. Офіційний сайт ЮНІСЕФ. 2022. URL: <https://www.unicef.org> (дата звернення: 07.04.2022).
4. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18.11.2004 № 2195-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 4. Ст. 94.

5. Томчук М. І., Яцюк М. В. Соціально-психологічна підтримка дітей, які переживають батьківську втрату : навч.-метод. посіб. Вінниця : КВНЗ «Вінниц. акад. неперерв. освіти», 2016. 58 с.
6. Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*. 2019. Вип. 2 (15). С. 13–20.
7. Католик Г. В. Стульківська М. М. Сприйняття дітьми смерті: вікові та больові аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 2 (8). С. 210–217.
8. Зіневич А. С. Погляди послідовників Є. Мінковського, Р. Д. Леінга і Ж. Габеля на екзистенційне відчуження. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2018. Вип. 3/4. С. 118–135. URL: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2018.3-4.10> (дата звернення: 07.04.2022).
9. Музей воєнного дитинства в Україні. 2022. URL: <https://warchildhood.org/ua/> (дата звернення: 07.04.2022).
10. Ткачук М., Притолок С. Відгомін війни крізь оптику філософії екзистенціалізму. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство*. 2015. №43. С. 368–374.
11. Бурій А. До проблеми антропологічних вимірів онтології екзистенціалізму. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. Вип. 11. С. 127–138.

REFERENCES

1. Marchuk, L. M., Turans'ka, V. L. (2012). Aksiolohichna otsinka linhvokul'turemy viyna v prozi M. Stel'makha. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka. Filolohichni nauky – Scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko*, 31, 289–291 [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 30, art. 141 [in Ukrainian].
3. Ofitsiyniy sait YuNISEF. (2022). URL: <https://www.unicef.org> [in Ukrainian].
4. Pro sotsialnyi zakhyst ditei viiny. (2005). *Zakon Ukrainy vid 18.11.2004 №2195-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
5. Tomchuk, M. I., Yatsiuk, M. V. (2016). Sotsialno-psykholohichna pidtrymka ditei, yaki perezhyvaiut. batkivsku vtratu. *Navchalno-metodychniy posibnyk Vinnytsia: KVNZ «Vinnytska akademiia neperervnoi osvity»* [in Ukrainian].
6. Klymenko, O. (2019). Zaluchennia ditei do uchasti v zbroinykh konfliktakh: modeli ta metody verbuvannia (ukrainskyi dosvid). *Sotsiolohichni studii – Sociological studies*, 2 (15), 13–20 [in Ukrainian].
7. Katolyk, H. V., Stulkivska M. M. (2020). Spryiniattia ditmy smerti: vikovi ta bolovi aspekty. *Sotsialno-pravovi studii – Social and legal studies*, 2 (8), 210–217 [in Ukrainian].
8. Zinevich, A. (2018). Vzglyady posledovateley E. Minkovskogo, R. D. Lenga i Dzh. Geybelya na ekzistsentsial'noye otchuzhdeniye. *Mul'tiversum. Filosofskiy al'manakh –*

- Multiverse. Philosophical Almanac, issue 3–4, 118–135. URL: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2018.3-4.10> [in Ukrainian].*
9. Muzei voiennoho dytynstva v Ukraini. (2022). Museum of Military Childhood in Ukraine. URL: <https://warchildhood.org/ua/> [in Ukrainian].
 10. Tkachuk, M., Prytoliuk, S. (2015). Vidhomin viiny kriz optyku filosofii ekzystentsializmu. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Literary studies, 43, 368–374 [in Ukrainian].*
 11. Buryi, A. (2012). Do problemy antropohichnykh vymiriv ontolohii ekzystentsializmu. *Naukovi zapysky. Serii «Filosofia». Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Proceedings. «Philosophy» series. Ostroh: Publishing House of the National University «Ostroh Academy», 11, 127–138 [in Ukrainian].*

Луговая Мария Сергеевна, аспирантка кафедры философии, Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, г. Харьков, Украина

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПЕРЕЖИВАНИЯ ОПЫТА ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ДЛЯ РЕБЕНКА: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В статье рассматриваются философские, морально-нравственные, психологические, политические и социальные аспекты войны в Украине сквозь призму последствий для ребенка. Исследуя войну как феномен, разрушающий устоявшуюся среду, в статье проанализирована сущность человека как взаимосвязь эмоционального, духовного, психологического состояний. Акцентировано внимание на деструктивном влиянии боевых действий на психику ребенка, а также на его экзистенциальный опыт.

Ключевые слова: война, детство, дети войны, последствия, экзистенция, борьба.

Luhova Mariia Serhiivna, graduate student of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

EXISTENTIAL CONSEQUENCES OF THE EXPERIENCE OF MILITARY ACTIONS FOR A CHILD: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The article examines the philosophical, moral and ethical, psychological, political and social aspects of the war in Ukraine through the prism of the consequences for the child.

Investigating war as a phenomenon that destroys the stability of an established environment, the article analyzes the essence of a person as a relationship of emotional, spiritual, and psychological states. Attention is focused on the destructive impact of hostilities on the child's psyche, as well as on his existential experience.

Keywords: war, childhood, children of war, consequences, existence, struggle.

Тюлькін Олександр Віталійович, аспірант кафедри філософії та релігієзнавства, Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна
e-mail: o.tiulkin.asp@kubg.edu.ua,
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2713-221X

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ СВОБОДИ ВИБОРУ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

У статті досліджуються окремі аспекти людського життя, вказуючи на різноманіття проблем свободи вибору в сучасному світі. Для прикладів було взято зрозумілі багатьом явища і ситуації, які відповідають реальним обставинам дійсності. У цьому полягає потреба показати, що проблеми свободи вибору у XXI ст. досі актуальні та абсолютно реальні.

Ключові слова: *свобода, свобода вибору, проблема, екзистенційна проблема, буденність, соціум.*

Постановка проблеми. Відповіді на глобальні філософські питання нерідко бувають занадто далекими від буденних реалій, і через те для простого розуму такі відповіді лишаються не до кінця розкритими. І тому люди продовжують жити без необхідної уваги до деяких важливих для них речей.

З часом культура міняється, змінюється спосіб її життя, і досліджені в минулому проблеми стають знов актуальними. Ось тому проблема свободи вибору набуває нових, ключових аспектів. Так само екзистенційні проблеми, які ми переживаємо у процесі свого існування, яка для нас як духовної, психоемоційної особисті певне значення, яке в подальшому буде потенційно набувати більшого масштабу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою свободи вибору, іншою формою свободи або проблемою вибору займалися і продовжують займатися у світі дуже багато дослідників. Найбільшу увагу на ці питання з філософської позиції було звернено ще на початку XVIII ст., і актуальність її зберігається по сьогодні. Виділимо таких учених, як Ж.-П. Сартр, В. Віндельбанд, І. Гофман, І. Кант, Ж. Руссо, Ф. Лейбніц, Є. Фромм та багато інших. Усі вони по-своєму бачили розвиток і втілення зазначених проблем, однак спільною рисою усіх робіт був зв'язок з людиною та її буттям.

У XX–XXI ст. у часи активного розвитку наукової думки, самої науки та культури проблема свободи вибору або її окремих аспектів досі лишається злободенною. Перелічимо дослідників, які зробили певний внесок у розвиток

проблеми свободи минулого і цього століття. Це М. Фрідман та Р. Фрідман, Б. Шварц, Д. Є. Мур, К. Манхейн, Ф. Фукуяма, Л. Фр. Г. Свендсен, М. Альтман та ін.

Загалом учених із різних галузей і всесвітніх філософів у цій галузі за багато, щоб вказати хоча б більшість, але для нашого бачення проблеми свободи вибору саме перелічені вище відзначилися найбільше. Поміж цього необхідно сказати про Ф. Гаєка, Т. Крамар, Д. С. Рахімжанову, Н. В. Коноваленко, Н. В. Шерстюка, Х. М. Титаренко, Н. В. Хамітову, Б. П. Карнауха, Т. П. Жукевича; Є. О. Онопрієнко, які не менше вплинули на написання цієї роботи з сучасного погляду на проблематику. Ці дослідники публікували результати своїх досліджень у різний час, дехто в минулому році або в період останніх десятиріч, а хтось ще більше шістдесяти років назад, однак усі вони доповнили матеріалом дані з проведеного нами аналізу і спостереження за розвитком екзистенційних проблем свободи вибору в сучасному соціумі, бо по-своєму були близькими до теми нашого дослідження.

Формулювання цілей. Метою дослідження є обговорення сучасного втілення проблеми свободи вибору через акцентування нашої уваги на екзистенційних проблемах соціуму, що дозволяють оцінити характерні особливості нашого буденного життя.

Виклад основного матеріалу. Проблема, як ситуація, що потребує свого подальшого вирішення, становить для науковців усього світу особливий інтерес, де серед реального різновиду проблем нараховуються безліч важливих тем залежно від того, як саме підійти до їх визначення. Скажімо, проблеми свободи вибору у філософії, можна окреслити або визначити як проблеми: буття, пізнання, діалектики, вищих цінностей тощо. І всі вони тісно взаємопов'язані між собою.

Задаючись питанням, чим сьогодні зумовлені актуальні проблеми свободи вибору, після первинного аналізу було вирішено, що це частково пов'язано з тим, що сьогодні все більше формується зв'язків між «речами», які раніше мали менший або другорядний вплив (значення) одна на одну. Це результат нашого динамічного розвитку, який уособлює або характеризує цю сучасну епоху і розкриває перед нами актуальні екзистенційні проблеми свободи вибору в сучасному соціумі.

Наприклад, говорячи про зв'язки між речами щодо ціннісної проблеми свободи вибору, слід зазначити, що її не може бути прийнято без урахування ключових проблем, тієї ж діалектики або важливих особливостей буття людини (онтологічно-антропологічні аспекти). Це досить звичайне явище в нашому житті, коли від одних умов, факторів залежить доля інших. Однак які саме аспекти зараз лишаються визначними у процесі нашої життєдіяльності? Відповіді на це запитання з'являться у процесі нашого дослідження.

Паралельно з цим нас більше хвилює питання щодо рівня дослідженості різноманіття проявів цього явища. Для уточнення цього потрібні відповіді щодо того, як формується зв'язок між речами, як саме відбувається цей вплив і що приводить до вищесказаних процесів, пов'язаних зі свободою вибору.

Ось тому наше завдання – дослідити щоденну буденність із філософської точки зору. А цариною цього дослідження є буденний дискурс, особливостями якого є значення емпіричного досвіду, а точніше, емпіричної істини повсякденного життя [1, с. 1–2]. Це пізнавальна цінність буденного знання як екзистенції, про яку ще писали М. Гайдеггер та К. Ясперс у ХХ ст.

Аналізуючи доступний матеріал, виявилось, що багато дослідників сьогодні вбачають у проблемі свободи та всіх її проявах схожі між собою причини. Найбільше набувають популярності серед наукової еліти, наприклад, глобалізація та її процеси, динаміка в розвитку інформатизації, період постмодерну з його особливостями та ін. Чимало авторів пишуть про виразні явища постіндустріальної культури. Це різні методи і цілі застосування реклами в масовому середовищі, розвиток кіно та музики, віртуальна комп'ютерна реальність та ін. [2, с. 32]. На нашу думку, слід більше звернути увагу не на такі загальні світові події (процеси), а окремо дослідити значно менші деталі, що достатньо сильно проявляються у процесі нашого існування, але також мають бути в системі цих світових подій.

Це можуть бути: психологічні випробування через необхідність прийняття рішення в короткий проміжок часу через актуальні життєві обставини (глобальні чи локальні); незалежні від нашої волі потенційні зміни (наприклад культурні трансформації); орієнтовані на контроль над нами програми та системи (маркетингові, політичні, бюрократичні, економічні); необхідність адаптації до нового; перехід до різних етапів життєвого «шляху»; сучасний контакт із навколишнім світом, що знаходиться в постійному еволюційному русі (стандартизація нових способів комунікації та поява відповідних інструментів для цього, трансформації міжособових та професійних відносин) та багато іншого, що доповнить цей перелік. Усі ці наведені приклади гармонійно поєднуються в житті й по-своєму формують кожен наступний день. Залежно від того, як міняється суспільство і як міняємося ми, міняється і проблема свободи вибору, бо світ зіштовхується з новими випробуваннями, які наповнюють собою буденність.

Наведені у прикладі буденні реалії достатньо показують, у яких випадках свобода вибору набуває свого проблемного значення. Це постійний вибір, який ми робимо протягом свого життя в умовах навколишнього середовища. І цей вибір, як пишуть у своїх роботах дослідники, не завжди походить від нас самих [3].

Але перш ніж продовжити, слід визначити, чим для нас є вибір і як він пов'язаний зі свободою. Сам вибір означає будь-яку дію, можливість або наслідки прийнятих рішень, оцінені за критеріями вільного вибору (доступність у реалізації бажаного) і окремо від контексту, наприклад: працювати де і як заманеться, мандрувати світом або вільно проводити свій день не може символізувати справжню свободу вибору, адже тільки поєднавши в сукупність усі ці речі, можна говорити про справжню свободу в межах доступного нам усім вибору.

Так само формулювання дійсної свободи (*Libertas vera*) відбувається за принципом поєднання формальної свободи (*Libertas formalis*) з моральною необхідністю (*Officium moralis*) або моральним обов'язком. У результаті окремі дослідники приходять до висновку, що в житті свобода має визначатися як результат вибору і власного примусу, оснований на моральному самообмеженні (моральний імператив). Таку просту, на перший погляд, формулу отримуємо шляхом складного діалектичного розрахунку і сукупності різних філософських висновків [4, с. 127–134].

Досліджуючи тему вибору, з визначенням реальної свободи вільно розпоряджатися своїм життям (автономія волі) або «відсутності» цієї можливості, ми дійшли висновку, що нині це якраз і залишається одним із ключових моментів у проблемі вибору. Як відомо, раніше цю тему порушували різні філософи (Є. Фромм, В. Є. Франкл, А. Шопенгауер, Ф. Шелінг та ін.), які вже чимало додали інформації про це. Однак з нашої сторони хочеться доповнити, що хоча нашу діяльність і заведено оцінювати на основі природних і штучних процесів, усе ж існують деякі винятки і їх слід розрізняти. Мається на увазі, що сьогодні велику кількість людських діянь з наукової точки зору виправдовують нашими природними задатками, при тому що з гуманістичної позиції певні діяння слід віднести до маніпулятивних, таких, що мають на меті встановити надмірний контроль над людьми. Звісно, це лиш зазначення, а не критика, бо більшість таких мотивів є вимогою тієї чи іншої системи, яка функціонує в суспільстві.

Наприклад, сьогодні настільки розвинутою є суспільна комунікація, що з часом важко розрізнити, коли в суспільстві відбувається процес маніпуляції, що була викликана новими встановленими порядками, а коли дійсно це є результатом тривалої еволюції суспільства. Ці два приклади мають однакові «витоки», але одні важко змінювати (природні), а от інші, навпаки, слід піддавати сумнівам, аналізу, щоб координувати свій процес розвитку. Не можна перекладати на природу наслідки своєї діяльності, коли результат їх повністю лежить на нашій відповідальності. В іншому разі довелося б вважати, що абсолютно вся наша діяльність, наслідки минулих рішень викликані визначеними у природі сценаріями, що по-своєму знищує усяке розуміння свободи чи свободи вибору.

Покажемо на прикладі. Як формується свобода особистості? «У суспільстві свобода особистості формується у складному, діалектичному взаємовпливі особистісних інтересів та інтересів суспільства. Їх узгодження веде до виникнення проблеми необхідності та вибору як внутрішньої передумови свободи» [5, с. 119]. Це якщо описувати з однієї сторони. З іншої – формування особистості відбувається завдяки сукупності наших вад (характеру, принципів), життєвих ситуацій, рефлексії й саморефлексії та ін. У першому випадку існують певні проблеми, у другому – фактично залишається природний процес. Чимало наших проблем з'являються в суспільстві з причини власного впливу на себе. І тому інколи вони тягнуть за собою негативні, деструктивні наслідки.

За своє життя людині доводиться багато з чим зіштовхнутися і багато пережити, починаючи з найменшого до суттєво визначного: дитинство, освіта, робота, сім'я тощо. Кожен період, спосіб життя так чи інакше відрізняється від того, що був раніше, і сучасний період не є винятком. Сьогодні, навпаки, є найбільш важливим, бо воно відбувається конкретно зараз, і тому його сутність понад усе нас цікавить з наукової точки зору. Це стосується і проблеми феномену свободи та свободи вибору.

Феномен свободи історично мінливий і багатоваріантний. Його формування в новому типі суспільства повністю залежить від тлумачення свободи залежно від різних чинників: культури, науки, техніки, впливових цінностей та ін. [6, с. 17]. Дійсно, ще декілька століть назад наше розуміння свободи дуже відрізнялося від нинішнього. По-перше, це пов'язано з суспільством, а конкретніше з його устроєм внутрішніх порядків та звичаїв, по-друге, враховуємо певний рівень обґрунтованої світоглядної позиції щодо свободи як цінності. Розберімо реальні ситуації, які відображають нашу проблему в житті.

Освіта. Сьогодні, на відміну від минулого століття, існує набагато більше спеціальностей. Це дає змогу обирати на власний розсуд десятки варіантів розвитку свого майбутнього, однак, як приклад, значення ціни (коштів, часу, зусиль, можливостей) цієї освіти досі стоїть на першому плані. Виходить, недостатньо проявити своє бажання і докласти певних зусиль для презентації своїх умінь, щоб бути здатним обирати бажаний заклад, а отже, бажане майбутнє.

Зараз, в епоху домінування економічних аспектів, саме проблема знаків (виділених місць, власного бюджету і закладу, рівня економіки країни та ін.) суттєво вирішує долю мільйонів людей. В історії це не нове, але раніше і не було такого «колообігу» грошових одиниць, тому цінність економічних аспектів вийшла на новий рівень в останні десятиліття.

Інша проблема – це надмірне зловживання самоосвітою в системі освіти. Така освіта є дуже популярною серед сучасних систем навчання, вона покла-

дається на свідому частину суспільства (достатньо мотивованого, дисциплінованого), якому під силу займатися за новими правилами, методами.

Результати популяризованої самоосвіти залежать: від спеціальних особистісних якостей (засвоєних знань, умінь втілювати самоосвітню діяльність), продуктивного навчального початку, життєвого самовизначення, стійкості пізнавальних інтересів і практичній діяльності, задоволення пізнавальних інтересів [7, с. 70–72].

З огляду ж на навколишнє оточення якості такої освіти суттєво не зростає, і тому кількість здобувачів освіти залишається поза системою, бо не всім вона підходить, будуючи проміжок між нинішніми спеціалістами та майбутніми.

Ще однією проблемою (а точніше, недостатньо продуманим) є залежність освіти від електронних ресурсів. Технології в останні роки, особливо в часи пандемії, допомагають зберігати освіту, але лишаються беззахисними перед залежністю від інтернету та умінь працювати з ним. У разі якщо доступ до інтернету буде втрачено з різних на те причин, таких як війна, катаклізми, ціна ресурсу, дефіцит технологій у країнах малого світу та ін., буде дестабілізовано переведену на новий рівень освіти.

Робота. Рівень потреб населення у ХХІ ст. експоненційно зростає в кожній країні, і це стає інструментом економічного контролю. Відсутній здебільшого вплив на зростання цін, рівень заробітної плати або рівня валюти. У поєднанні з природними виитоками це ще один приклад характеристики сучасного суспільства, а точніше, напрям його розвитку, який більше показує на залежність від цифр та знаків, ніж від волі народу або окремої людини.

Проблема кількісного і якісного характеру. Це коли для влаштування на роботу необхідно переїжджати за межі зони твого комфорту. Наприклад, за кордон (заробітчани) або до великих міст. Усе це відбувається через зростання чисельності населення; формування працездатного відсотка населення, але непропорційне зростання робочих місць; робота, що не відповідає часу, зусиллям або платні; статичний темп розвитку місцевої міської громади; підвищення цін та збільшення потрібних умов для середньостатистичного громадянина своєї держави.

Проблема професійного характеру. Це коли втрачається попит на фахівців, і професійна приналежність перестає бути об'єктивно оціненою. На момент отримання професії, перед молодим прошарком населення через потребу в роботі з'являється необхідність працювати на сторонніх роботах, що призводить до втрачання інтересу і потреби у своєму фаховому працевлаштуванні. Стабільність та впевненість у майбутньому – це ті дві необхідні умови для свідомого населення, які при своїй відсутності створюють низку нових проблем (деструктивні фактори). Слід додати, що це вибір кожного – шукати

можливість працювати за фахом, але мотиви, що призводять до подібних наслідків, раціонально очевидні.

Сім'я. Щодо сімейних проблем, існує безліч прикладів, але нами був обраний лише один, тільки щоб ще один раз продемонструвати значущість буденних проблем на тлі глобальних. Проблема житла як необхідної умови для формування зрілої, здорової сім'ї (родини). У часи, коли мільярди доларів витрачаються на різні економічні потреби в країні, ціна житла та варіанти вибору лишаються більш статичними. Говорячи про залежність аспектів, умов, факторів одне від одного, для накопичення потрібних грошей необхідна якісна робота, яка в більшості міст не перевищує зарплату, яка необхідна для придбання житла. Крім того, для пошуків потенційно вигідної роботи потрібна освіта, яку важко зіставити з тією, яка доступна чималій кількості людей.

Володіючи можливістю робити вибір, залишається тільки обирати доступні варіанти, які до того ж можуть частково не відповідати реальному становищу. Як проблема політичної свободи (право на вислів особистої свободи), що поряд зі світовими кризовими явищами проводить політику різноманітного управління масами (різного рівня) залежно від країни. У такому разі потрібна ціла практика з розвитку та освоєння навичок із протидії зовнішньому впливу.

«В управлінні особою можна умовно виділити три рівні:

– адміністративний, або авторитарний, тобто такий, що спирається на примус, зовнішній авторитет, нав'язаний людині законом, навіть якщо бажання або інтереси людини суперечать тому, що від неї вимагають;

– стимулюючий рівень, при якому зовнішньо нав'язана людині поведінка поєднується з частковим використанням її інтересів, коли належна поведінка ще не стала для людини її внутрішнім переконанням. Це своєрідний «соціальний контроль», який використовує всі засоби впливу для регулювання зовнішньої поведінки людини;

– мотиваційний, або ціннісний, рівень, суть якого полягає в тому, щоб управляти внутрішніми інтересами та переконаннями особи, зробити суспільно необхідні інтереси й цілі свідомими переконаннями людини, поєднати їх з активною життєвою позицією» [8, с. 17–18].

Звісно, надання корисних культурних орієнтирів є ідеологічно правильним рішенням або навіть вимогою для формування зразкової людини, тільки процес модернізації та інновації систем контролю, завданням яких є розвиток навичок формального впливу на звичайних людей, є трохи бентежним.

Візьмімо до уваги прості приклади. Коли ціла маркетингова система з великою часткою ймовірності аналізує різні людські вади і на основі висновків

будує свою програму, орієнтовану на слабкі місця в людській свідомості, тоді розумієш, що суспільство вже давно регулює варіанти твого вибору. У великому супермаркеті вся продукція знаходиться на місці, позиції, яка над усе наведе відвідувача до бажання придбати товар чи послугу. Або масмедіа та інформаційні ресурси, які за роки свого існування як галузі навчилися доносити до людей певні сили, що в подальшому призводять до популяризації думок, які було сформовано на тих самих силах.

Зауваженням до останнього є надмірний потік інформації, яка з кожного носія цієї інформації передає частку сторонньої волі. Це ознака інформаційного суспільства та його наслідків. Але що більш конкретно можна сказати про ці речі? Так, це необхідність усвідомлення подібних практик у своєму житті й уміння протидіяти їм. Людині зазвичай недоступно контролювати інформаційний потік у соціумі (у цьому і немає потреби), але можна власноруч зменшити контакт із ним.

Крім вказаного зауваження, інформаційне суспільство приносить значно більше користі, ніж шкоди: «Збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства;

- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їхньої частки у валовому внутрішньому продукті;
- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах;
- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, доступ їх до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг» [9, с. 115].

Інший приклад. Мало хто просить упроваджувати в наше життя ті чи інші нововведення, які надалі укоріняться в житті суспільства (технологічно-методологічний прогрес). Так, нерідко визначаються життєві стандарти, які змушують нас робити належним чином, без нашої на це згоди. Наприклад, зменшення кількості рукописної документації внаслідок популяризації цифрових аналогів.

Знов це не проблема в загальному розумінні, бо перехід від одних методів до інших говорить про розвиток цих технологічних аспектів. Однак, як було наведено у прикладі, бувають випадки, коли люди потрапляють у ситуації, де їхній вибір обмежується тільки тим варіантом, який перед ними висуває сучасне суспільство. Це ще один факт відсутності з нашої сторони контролю за рухом цих речей. При тому, що світ можна поділити за трьома рівнями масової свідомості: наднове, сучасне та застаріле.

До першого рівня відносяться люди, які легко адаптуються до нових умов і одночасно з тим ефективно створюють ці умови. До другого належать ті люди, які без надмірного зусилля сприймають нововведення та пам'ятають процес розвитку цих речей. І до третього рівня відносяться люди, які з різних на те причин важко справляються з нинішніми порядками.

У світі відсутня межа між цими трьома рівнями, оскільки ми знаходимося частіше за все поруч одне з одним. Проблема полягає в тому, що світ стрімко розвивається, рухається вперед без відповідної уваги до більш уразливого типу свідомості. Класичним стандартом є перекладання відповідальності за необхідні дії з розв'язання цієї проблеми на сторонніх людей (наприклад залежність батьків від дітей).

Висновки. У часи такого технічно-цифрового зростання лишаються буденні реалії, які показують «недосконалість» нашого соціуму в проблемі свободи та різних її аспектах. Сьогоднішню інтенцію спрямовано на звуження проблеми свободи вибору в житті сучасної людини. І це позитивно відбивається на самій проблемі свободи.

Звичайні побутові речі – це саме ті речі, які відбуваються з нами кожен день, ті, що доводиться шукати попри те, що вони завжди поруч. Насправді вони якраз і визначають чимало первинних і другорядних причин проблеми свободи вибору. Наприклад, зайвий раз спрямовувати увагу суспільства на невіршені, актуальні питання, що є важливими для нас усіх (екологічні, продовольчі, періодично-вікові проблеми) та ін.

Екзистенційні проблеми викликають розуміння або відчуття власної свободи, тим самим сприяючи для аналізу власного існування. І це наводить нас на думку, наскільки невелика частка вагомості нашого впливу на зовнішній світ, але, відповідно, розуміючи, що твою сутність може становити цей зворотний вплив.

Підбиваючи підсумки нашого дослідження, надаємо відповіді на запитання, які було поставлено ще на початку цієї роботи. Між вказаними речами формується взаємозалежний зв'язок, що починається в той момент, коли нові явища з'являються в нашому житті. Чим довше ці явища впливають на навколишні речі, тим сильніші їхні вплив і залежність речей між собою. І тільки у процесі життєдіяльності стає зрозумілим, що саме сучасність визначає формування нових процесів, пов'язаних зі свободою вибору, або продовження пошуків відповідей на класичні філософські питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Титаренко Т. М. Психологічні особливості буденного дискурсу. *Актуальні проблеми психології. Серія: Психологічна герменевтика*. 2001. № 1, т. 2. С. 76–85.

2. Хамітов Н. В. Філософська антропологія як метаантропологія: метатеорія і філософія буденного, граничного та метагранічного буття людини. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*, 2015. №2 (6). С. 27–41. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2015_2_7 (дата звернення: 04.11.2022).
3. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
4. Карнаух Б. П. Діалектика свободи: синтез вибору і необхідності. *Філософські обрії. Серія: Філософська антропологія, філософія культури*. 2010. №23. С. 124–135. DOI: URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/25955> (дата звернення: 07.11.2022).
5. Крамар Т. Свобода як контамінація вибору та необхідності. *Гуманітарний вісник ЗДА. Серія: Філософія*. 2009. №39. С. 116–120. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2009_39_12. (дата звернення: 13.11.2022).
6. Rakhimjanova D. S. Conversion of the Phenomenon of Freedom in the Ancient Philosophy. *International Journal of the Arts, Humanities and Social*. 2021. №6. С. 17–21.
7. Жукевич І. П. Проблеми готовності до самоосвіти студентів вищих навчальних закладів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2011. №13 (224). С. 67–74.
8. Коноваленко Н. В. Інформаційна культура особистості: стан, трансформаційні витоки. *Вісник ДАКККіМ. Серія: Філософія*. 2010. №4. С. 15–20.
9. Онопрієнко Є. О. Роль філософії та розвитку інформаційного суспільства в епоху глобалізації. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (Черкаси, 22 квіт. 2021 р.). Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2021. С. 115–118.
10. Шерстюк Н. В. Постмодерн як особлива ситуація в культурі. *Гілея* : наук. вісн. : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Серія: Філософські науки. 2012. №57 (2). С. 409–412.

REFERENCES

1. Tytarenko, T. M. (2001). *Psikhologichni osoblivosti budennogo diskursu. Aktual'ni problemi psikhologii. Seriya: Psikhologichna germeneytika – Actual problems of psychology. Series: Psychological hermeneutics. 1, 76–85* [in Ukrainian].
2. Khamitov, N. V. (2015). *Filosofs'ka antropologiya yak metaantropologiya: metateoriya i filosofiya budennogo, granichnogo ta metagranichnogo buttya lyudini. Problemi sotsial'noi roboti: filosofiya, psikhologiya, sotsiologiya – Problems of social work: philosophy, psychology, sociology, 2, 27–41*. DOI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2015_2_7 [in Ukrainian].
3. Gaek, F. A. (2002). *Konstitutsiya svobod / Per. z angl. Mirosłavi Oliinik ta Andriya Korolishina: Litopus* [in Ukrainian].

4. Karnaukh, B. P. (2010). Dialektika svobody: sintez viboru i neobkhdnosti [Dialectics of freedom: synthesis of choice and necessity]. *Filosofs'ki obrii, Seriya: Filosofs'ka antropologiya, filozofiya kul'turi – Philosophical horizons. Series: Philosophical anthropology, philosophy of culture*, 23, 124–135. DOI: URI: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/25955> [in Ukrainian].
5. Kramar, T. (2009). Svoboda, yak kontaminatsiya viboru ta neobkhdnosti. *Gumanitarnii visnik ZDIA – Humanitarian journal ZDIA. Series: Philosophy*, 39, 116–120. DOI: URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2009_39_12 [in Ukrainian].
6. Rakhimjanova, D. S. (2021). Conversion of the Phenomenon of Freedom in the Ancient Philosophy. *International Journal of the Arts, Humanities and Social. Seriya: Filozofiya, Vol. 3*, 17–21.
7. Zhukevich, I. P. (2011). Problemi gotovnosti do samoosviti studentiv vishchikh navchal'nikh zakladiv. *Visnik LNU imeni Tarasa Shevchenka – Journal LNU named after Taras Shevchenko. Series: Pedagogical sciences*, 13 (224), 67–74 [in Ukrainian].
8. Konovalenko N. V. (2010). Informatsiina kul'tura osobistosti: stan, transformatsiini vitoki. *Visnik DAKKKiM, Seriya: Pedagogichni nauki. Seriya: Filozofiya – Journal DAKKKiM. Series: Philosophy*, 4, 15–20 [in Ukrainian].
9. Onoprienko, E. O. (2021). Rol' filozofii ta rozvitku informatsiinogo suspil'stva v epokhu globalizatsii. *Gumanitarnii diskurs suspil'nikh problem: minule, suchasne, maibutne: materialy Vseukraïns'koï naukovoï konferentsii z mizhnarodnoyu uchastyu. Cherkasi: ChIPB imeni Geroïv Chornobilya NUTsZ Ukraïni*, 115–118 [in Ukrainian].
10. Sherstyuk, N. V. (2012). Postmodern yak osobliva situatsiya v kul'turi. *Gileya: nauk. visn. : zb. nauk. pr. Nats. ped. un-t im. M. P. Dragomanova. Seriya: Filozofski nauki – Gilea: Sci. journal: Coll. of science Ave. Nats. ped. University named after M. P. Drahomanov. Series: Philosophical sciences*, 57 (2), 409–412 [in Ukrainian].

Тюлькин Александр Витальевич, аспирант кафедры философии и религиоведения, Киевский университет имени Бориса Гринченко, Украина

АКТУАЛИЗАЦИЯ ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СВОБОДЫ ВЫБОРА В СОВРЕМЕННОМ СОЦИУМЕ

В статье исследуются отдельные аспекты человеческой жизни, указывая на разнообразие проблем свободы выбора в современном мире. Для примеров были взяты понятные многим явления и ситуации, отвечающие реальным обстоятельствам действительности. В этом заключается необходимость показать, что проблемы свободы выбора в XXI в. до сих пор актуальны и абсолютно реальны.

Ключевые слова: свобода, свобода выбора, проблема, экзистенциальная проблема, обыденность, социум.

Tiulkin Oleksandr Vitaliyovych, Postgraduate student of the Department
of Philosophy and Religious Studies
Boris Grinchenko Kyiv University, Ukraine

**ACTUALIZATION
OF EXISTENTIAL PROBLEMS OF FREEDOM OF CHOICE
IN MODERN SOCIETY**

The article examines certain aspects of human life, pointing out the variety of problems of freedom of choice in the modern world. For examples, phenomena and situations understood by many, which correspond to the real circumstances of reality, were taken. This is the need to show that the problems of freedom of choice in the 21st century are still relevant and absolutely real.

Keywords: *freedom, freedom of choice, problem, existential problem, everyday life, society.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.01

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.55.268545>

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6864-4425

Вільхівський Владислав Вячеславович, студент 3-го курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: madvlad333@gmail.com

МІЖНАРОДНА ІНТЕГРАЦІЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядається загальна теорія та європейська практика міжнародної інтеграції. Розкривається сучасний контекст європейської інтеграції України. Зазначається, що повномасштабна воєнна агресія Російської Федерації проти України 2022 р. робить процес євроінтеграції Української держави незворотним. Авторитарний фашистський режим Путіна, що встановився в Росії, атакує молоду українську демократію, через що виникає кривава лінія розколу між європейською цивілізацією (роль форпосту виконує Україна) та євразійством (теперішні території РФ). Міжнародна інтеграція являє собою всесвітньо-історичний, світовий об'єднавчий, об'єктивний історичний процес. Об'єктом цього процесу є людське суспільство. Елементами інтеграційного комплексу є суб'єкти міждержавних відносин – національні держави. Інтеграція має декілька рівнів свого розвитку. Головне значення має взаємодія на рівні підприємств та організацій – безпосередніх виробників товарів та послуг. Саме тут виникають інтеграційні зв'язки в основних сферах відтворення, здійснюється структурна перебудова національних економік, що веде до їхнього взаємодоповнення і переплетіння. Робиться висновок, що Європейський Союз являє собою один із найбільш успішних та грандіозних проєктів тривалої міжнародної інтеграції в новітній історії людства. Цей проєкт набуде своєї завершеності тільки тоді, коли до нього як повноправний член доєднається Україна, яка зі зброєю в руках захищає європейські цивілізаційні цінності в жорсткій схватці з євразійськими російськими варварами.

Ключові слова: міжнародна інтеграція, Європейський Союз, геополітика, євроатлантична цивілізація, європейський вибір України.

Постановка проблеми. Набуття Україною статусу кандидата у члени Європейського Союзу влітку 2022 р. стало епохальною подією в новітній історії Української держави. Європейський вибір України, який має закріплення в нашій національній Конституції, отримав контури практичної реалізації. Приєднання України до родини європейських народів має не тільки національне, але й глобальне значення для всього міжнародного співтовариства. Європейська інтеграція України відповідає глобальним трендам розвитку світової спільноти, адже вона вписується в лейтмотив об'єднання світових демократій проти світових автократій. Повномасштабне військове вторгнення Росії на українську територію, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., робить процес євроінтеграції України незворотним. Російська автократія, атакуючи молоду українську демократію, назавжди провела криваву лінію між європейською цивілізацією (форпост Україна) та євразійством (території РФ). Більше того, російська імперсько-шовіністична загроза створює перманентну небезпеку усьому світовому порядку, який опиняється в безперервній загрозі чергової світової війни [1, с. 31]. У цьому контексті представляється доволі актуальним розглянути сутнісні аспекти міжнародної інтеграції в європейській ретроспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми міжнародної інтеграції завжди знаходилися в центрі уваги експертного середовища [2, с. 403–453]. Іноземні та вітчизняні вчені досліджували різноманітні аспекти міжнародних інтеграційних процесів. Виходячи зі своєї наукової спеціалізації, дослідники розкривали ті чи інші боки міжнародного об'єднання. Серед «класиків жанру» варто згадати Збігнева Бжезинського та Генрі Кісінджера. Вони запропонували відповідно панамериканську та багатополярну моделі світової інтеграції [3; 4]. Багато висловлених позицій названих метрів міжнародного аналізу сьогодні значно актуалізувалися у зв'язку з останніми подіями навколо повномасштабної агресії Росії проти України. Проблеми формування нового світового порядку вивчали Р. Арон, Х. Булл, К. Волтц, Р. Купер, Л. Міллер, Г. Моргентау та ін. [5–9]. Сучасні автори теж не обходять цю важливу науково-політичну проблему. Ч. Пентланд у своїх численних роботах розкриває теоретичні аспекти європейської інтеграції в контексті стабілізації системи міжнародних відносин. А. Мілвард розглядає проблеми реконструкції Західної Європи крізь призму загальноєвропейської інтеграції. Д. Мітрані приділяє увагу становленню світової системи поділу праці.

Українські вчені також долучилися до аналізу трансформацій у міжнародних відносинах, які спостерігаються останнім часом. О. Дашевська система-

тизувала основні теоретичні підходи, які утворилися у світовій політичній науці щодо поняття та перспектив розвитку нового світового порядку [10]. М. Фесенко аналізує проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах нестаціонарності [11]. В. Посельський розглядає інституційні основи інтеграції Європейського Союзу [12]. В. Копійка аналізує концепції та доктрини європейської єдності та процес розширення Євросоюзу [13]. Л. Герасіна та М. Требін досліджують геополітичні зсуви як чинники, що зумовили глобальну турбулентність і макроколивання перехідної міжнародної системи [14; 15].

Формулювання цілей. Метою цієї статті є розгляд ретроспективи європейської інтеграції у зв'язку з актуалізацією перспективи набуття повноправного членства України у складі Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інтеграція» походить від латинського «integratio», що перекладається як «возз'єднання, заповнення», і стосовно сфери міждержавних відносин воно означає добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин (суб'єктів) у певну самостійну цілісність (спільність), що являє собою більшу, ніж просто арифметичну, суму складових частин, адже за своїм обсягом вона є набагато змістовнішою і дозволяє отримати такі матеріальні, інтелектуальні та інші засоби, яких жоден з учасників не мав би, діючи автономно [16, с. 130].

Як справедливо зазначає Р. Арон, міжнародні відносини – це політичні відносини, взаємовідносини між державами. Хоча вже наприкінці ХХ ст. суб'єктами міжнародних відносин усе більше стають як регіональні союзи та економічні об'єднання, які, до речі, створюються також і державами, так і недержавні структури, громадські рухи та ініціативи [5, с. 32–33].

Інтеграція являє собою всесвітньо-історичний, світовий об'єднавчий, об'єктивний історичний процес. Об'єктом цього процесу є людське суспільство. Елементами інтеграційного комплексу є суб'єкти міждержавних відносин – національні держави. Щодо міжнародної інтеграції термінологічно більш точно говорити про міждержавну інтеграцію і в якості основних суб'єктів цього процесу розглядати держави [17, с. 292–293]. Саме держава є основним і первинним суб'єктом міжнародного права. Міжнародна правосуб'єктність властива державам завдяки самому факту їх існування. Вступаючи у правовідносини між собою, держави роблять можливим створення міжнародного правопорядку та існування самого міжнародного права. Міжнародно-правовий аспект суверенітету означає, що міжнародне право розглядає в якості свого суб'єкта і учасника міжнародних відносин не державні органи чи окремих посадових осіб, а державу в цілому. Усі міжнародно-правові значущі дії, вчинені уповноваженими на те посадовими особами держави, вважаються здійсненими від імені цієї держави. Разом із тим між-

народні інтеграційні процеси вимагають від держав певних добровільних обмежень їхнього суверенітету, хоча міжнародна інтеграція не повинна призвести до втрати державами як основними суб'єктами міжнародного права свого суверенітету.

Процес міжнародної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються разом для створення ширшого політичного простору. Країни укладають інтеграційні угоди, сподіваючись на певні переваги у світовому політичному процесі, економічний вигравш тощо. На макрорівні розглядають такі основні форми міжнародної регіональної економічної інтеграції: зона преференційної торгівлі; зона (асоціація) вільної торгівлі; митний союз, спільний ринок, економічний та політичний союзи.

Для створення економічного інтеграційного угруповання двох чи декількох країн необхідні певні політико-правові, економічні, соціально-культурні та інфраструктурні умови. З політико-правової точки зору принципове значення мають сумісність політичних режимів та основного законодавства країн, що інтегруються. Ключовими щодо економічних умов інтеграції є такі критерії: рівень розвитку країн, їхні ресурсні та технологічні потенціали; ступінь зрілості ринкових відносин, масштаби та перспективи розвитку економічних взаємозв'язків країн тощо; важливою є також інфраструктурна та соціально-культурна сумісність.

Інтеграція має декілька рівнів свого розвитку. Головне значення має взаємодія на рівні підприємств та організацій – безпосередніх виробників товарів та послуг. Саме тут виникають інтеграційні зв'язки в основних сферах відтворення, здійснюється структурна перебудова національних економік, що веде до їхнього взаємодоповнення і переплетіння. З цієї причини зростання обсягів і розгалуження структур взаємної торгівлі, міжнародний рух капіталу, науково-виробнича кооперація, міграція робочої сили є вирішальними факторами розвитку інтеграційних процесів у цілому. Інтегрування основних ланок економік різних країн доповнюється взаємодією на рівні держав. Така взаємодія здійснюється, по-перше, шляхом утворення умов інтеграційних процесів державними структурами, по-друге, безпосередньою участю державних підприємств та організацій у міжнародному економічному співробітництві. Третій рівень розвитку інтеграційних процесів – взаємодія на рівні партій та організацій, соціальних груп, окремих громадян різних країн – може бути визначено як соціально-політичний. Така взаємодія має суспільний характер, змістом якого є утворення та розвиток політичних, релігійних, культурних, людських та інших передумов міждержавної інтеграції. Нарешті, четвертий рівень – це рівень безпосередньо інтеграційного угруповання як економічної спільності з властивими їй характерними рисами та особливостями. Виступаючи результатом міждержавного об'єднання, інтеграційне

угруповання починає бути якісно новим та відносно самостійним утворенням, що формує свою власну систему відносин як із кожним з учасників об'єднання, так і поза ним. При цьому важливе значення мають чітке розмежування повноважень економічного угруповання як цілого та його окремих учасників, визначення умов взаємодії інтеграційної структури з третіми державами, іншими міждержавними організаціями.

Концепція і практика розбудови Європейського Союзу базується на трьох базових принципах. *Перший принцип* полягає в тому, що інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну користь і є не панацеєю, а важливим інструментом для вирішення соціально-політичних проблем. *Другий принцип* євроінтеграції – поступовість і рух «крок за кроком»: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок – валютний союз з єдиною грошовою одиницею та спільною економічною, грошово-кредитною та валютною політикою країн-учасниць. *Третій принцип* – інтеграція – вимагає адекватного механізму, який дозволяв би, з одного боку, сприймати наявні суперечності як джерело подальшого розвитку об'єднавчих процесів, а з іншого – приймати збалансовані стосовно інтересів різних країн рішення та доводити їх до втілення в життя.

Усі три принципи було задекларовано в концепції європейського будівництва, що була розроблена Ж. Моне і викладена в Декларації Шумана від 9 травня 1950 р. Як ще говорив останній: «Європу не буде створено швидко чи за єдиним планом. Вона буде розбудовуватися через послідовні досягнення, які слугуватимуть основою реальної солідарності» [18, р. 15].

Перший принцип євроінтеграції міститься в цій концепції у вигляді положення про те, що економічна співпраця між членами нової Європи не є самоціллю, однак саме вона найбільш відповідає повсякденним практичним потребам країн-учасниць, сприяє зростанню добробуту народів і, водночас, менше зачіпає такі чутливі питання, як національна безпека, оборонна і зовнішня політика, державний суверенітет.

Другий принцип відображає теза, згідно з якою рух до єдиної Європи може бути лише поетапним – від початкових та обмежених форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних; від митного союзу і спільного ринку товарів – до єдиного внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталів та осіб, а потім – до економічного і валютного союзу. Тільки завершальний етап передбачав створення політичного союзу. (Еволюційну модель поступової, не обмеженої певними рамками чіткої і загальної концепції інтеграції на шляху до європейської єдності прийнято називати «методом Ж. Моне»).

Третій принцип євроінтеграції міститься в концепції Ж. Моне як твердження, що Європу не може бути створено відразу, за єдиним планом. Вона буду-

ватиметься на основі конкретних досягнень, завдяки яким спочатку виникне «солідарність *de facto*». Європейські народи-учасники послідовно розповсюджуватимуть цю солідарність на дедалі нові галузі спільної діяльності, дозволивши кожному вважати, що Європа йде узгодженим власним шляхом.

Відповідно до підстав конституювання спільного європейського простору розрізняють духовний, економічний та політичний аспекти європейської інтеграції. У першому випадку євроінтеграція є індикатором формування певної соціокультурної спільноти, яка має колективну ідентичність; у другому – результатом розрахованої вигоди, коли актори стають частиною більш широкої системи, за якої корисність їхньої спільної діяльності перевершує їхні індивідуальні зусилля; у третьому – наслідком прихильності певним політичним принципам, інститутам і правилам політичного співжиття.

Цікаві ідеї висловлював Ж. Делор у своїй концепції «Європа концентричних кіл». Вона передбачає дедалі вищий рівень інтеграції в напрямку «центру» євроспільноти, яким мали б бути країни ЄС після створення політичного союзу, спільного ринку та господарського й валютного союзів. Далі йдуть країни Європейської асоціації вільної торгівлі, наближені до ЄС у господарському і правничому плані. Зовнішнє коло утворюють країни, асоційовані з ЄС, які претендують на повноправне членство. Четверте, найширше коло – це країни – члени ОБСЄ як спільний простір європейського співробітництва [19, с. 26].

Варто відзначити, що серед впливових рухів за об'єднання Європи в період 1940-х рр. був і федералізм. Як слушно пише в дослідженні «Міжнародна теорія та європейська інтеграція» Ч. Пентланд, кінцевою метою федералісти вважали створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень. Ч. Пентланд також виокремлює дві особливості федералістського підходу: соціологічний, детермінований соціальною активністю людей, та конституційний – встановлення конституційного «проекту» для пом'якшення централізованих дій держави. Він зауважує, що саме з них і почався розвиток різних напрямків в інтеграційній теорії [20, р. 135].

Один з етапів його становлення пов'язано з реакцією на встановлення авторитарних та тоталітарних режимів у Європі напередодні Другої світової війни. У 1941 р., перебуваючи в ув'язненні на острові Вентотене в Італії, Альтієро Спінеллі та Ернесто Россі видають маніфест, закликаючи до створення «Європейської Федерації з суверенними повноваженнями, що розповсюджувалися б на спільні інтереси всіх європейців», а «національна незалежність, свобода, соціалізм будуть панувати, лише коли Федерація... буде їхньою основою, а не їхнім наслідком... Утворення Європейської Федерації, таким чином, є першочерговим завданням, на якому прогресивний європейський рух має сконцентрувати всю свою енергію» [21].

Представлені в Маніфесті федералістські ідеї відіграли мобілізаційну роль у формуванні європейського руху Опору проти нацистської Німеччини. Саме в цей час основним гаслом федералістського руху стали ідеї демократії та свободи, згодом покладені в основу критеріїв членства в ЄС. У грудні 1946 р. на основі руху Опору було створено Європейський союз федералістів (ЄСФ). Союз прийняв Маніфест Вентотене і почав працювати над організацією міжнародної конференції для розроблення федеративної конституції Європи. Ця амбітна пропозиція була спричинена тим, що Алан Мілфорд назвав «хвилиною надії на кращий світ і змінене майбутнє для людської раси, хвилиною, яка прокотилася по Європі і яка дала можливість для незвичайного ентузіазму, для створення європейської федерації» [22, р. 55]. Незважаючи на значну популярність федералістського руху в Європі, перевагу здобув саме варіант інтеграції декількох країн, а не затвердження федерального устрою.

Також є метод функціональної інтеграції, який також передбачав комбінацію негативної (скасування бар'єрів) і позитивної (створення спільних політик) форм інтеграції [12, с. 31].

Заперечуючи ідеї творення федерації та управління континентального масштабу, фундатор ідеї функціоналізму Девід Мітрані не тільки довів нецільність утворення статичного і штучного, територіально обмежувального федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації», але сформулював та обґрунтував ідеї, які вже сьогодні стали реаліями, а саме роль і значення творення нових суб'єктів міжнародних відносин – міжнародних організацій, більше того – формування мережі їх у контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [23, р. 73].

Організаційне оформлення Європейський Союз отримав, пройшовши кілька етапів. У 1958 р. західноєвропейські держави (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург) створили Європейське економічне співтовариство (ЄЕС). Згодом воно розширилося завдяки вступу нових держав, зміцнилося і перетворилося на могутнє економічне угруповання. У 1973 р. до ЄЕС приєдналися Велика Британія, Данія, Ірландія, у 1981 р. – Греція, у 1986 р. – Іспанія, Португалія. У 1990-х рр. у ЄЕС нараховувалося 12 членів. Одночасно з розширенням складу ЄЕС відбувається поглиблення інтеграції, що виразилося в переході від переважно торговельного обміну до інтегрування організаційно-технічних сфер господарства, включаючи організацію спільних досліджень і розробок, створення спільних програм, загального законодавства тощо.

Європейський Союз утворився в 1967 р. на базі злиття органів трьох раніше самостійних регіональних організацій, створених шестіркою провідних європейських країн – ФРН, Францією, Італією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом: 1) Європейського об'єднання вугілля і сталі (договір було

укладено в 1951 р., він набрав чинності в 1952 р.); 2) Європейського економічного співтовариства (Римська угода про створення ЄЕС, укладена в 1957 р., набрала чинності в 1958 р.); 3) Європейського співтовариства з атомної енергії (договір набрав чинності в 1958 р.).

Про значущість цих регіональних організацій якнайточніше сказав Філіп Тоді: «Як найкращий спосіб уникнення четвертого конфлікту було вирішено зв'язати між собою економіки двох країн так міцно, щоб назавжди зробити фізично неможливим напад однієї країни на іншу» [24, с. 21]. Крім того, у 50-х рр. ХХ ст. вугілля задовольняло 70% енергетичних потреб Західної Європи, і жодна країна не могла створити боєздатної армії без сталі. Також Д. Мітрані відзначає беззаперечність успішності утворення спеціалізованих європейських інституцій – Європейського об'єднання вугілля і сталі та Євроатома, що також поглибить європейську інтеграцію [25, р. 70].

До 1 листопада 1993 р. провідне інтеграційне угруповання західноєвропейських країн називалось Європейськими співтовариствами. З 1 листопада 1993 р., після набуття чинності Маастрихтськими угодами, офіційна назва цього угруповання стала Європейський Союз (ЄС). Розвиток інтеграції в рамках ЄС пройшов усі необхідні етапи: від зони вільної торгівлі до економічної і валютної спілки. До ЄС як повноправні члени Союзу входять: Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Австрія, Фінляндія, Швеція (останні три країни – з 1995 р.). У другій половині 90-х рр. до ЄС увійшли Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія, Болгарія, Румунія, Хорватія. На сьогодні ЄС включає 27 країн та веде переговори про укладання асоціації з Україною, Молдовою та ін.

Договір про ЄС розширює сферу дії цього Співтовариства. Ця угода закріпила більш загальну та ідеологічно нейтральну сукупність цілей діяльності Співтовариства, тоді як раніше вони були майже виключно економічними. Метою ЄС визначено запровадження удосконалених стандартів, але в такий спосіб, щоб забезпечити «збалансований та рівномірний розвиток країн-учасниць». При цьому створення економічного та валютного союзу та посилення економічних і соціальних зв'язків розглядаються як ключові елементи в досягненні цієї мети.

Механізм функціонування ЄС базується на політико-правовій системі управління, яку складають наднаціональні або міждержавні органи та елементи національно-державного регулювання. Держави ЄС створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можливо ухвалювати демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні, термін «європейська інтеграція» інколи коротко розшифровують як «усуспільнення суверенітетів».

У цьому сенсі європейську інтеграцію прийнято визначати як зближення на добровільній і мирній основі суспільств, держав і економік, яке виходить за межі наявних до цього часу національних, політичних та економічних кордонів. При цьому характерною рисою співвідношення компетенції Європейського Союзу та його держав-членів є право останніх змінювати правові засади Євросоюзу шляхом внесення необхідних змін у Договори, а за взаємною згодою взагалі скасувати всю систему ЄС як таку. До того ж Лісабонський договір уперше передбачив можливість не лише передачі Євросоюзу нових компетенцій, а й повернення повноважень на національний рівень.

Структура керівних органів ЄС є такою: Європейська комісія, Рада міністрів, Європейський парламент, Суд, Рахункова палата. Крім цього, глави держав і урядів та Голова Європейської комісії проводять регулярні зустрічі (щонайменше двічі на рік) у рамках Європейської Ради для вироблення стратегії розвитку ЄС та визначення спільних політичних принципів. Європейська комісія є вищим органом виконавчої влади ЄС і має також похідні законодавчі повноваження. Єврокомісія складається з 27 членів, по одному від кожної держави-члена. При виконанні своїх повноважень вони мають бути незалежними, діяти лише в інтересах ЄС, не мають права займатися будь-якою іншою діяльністю.

Невипадково визначення нової форми організації європейського політичного простору дедалі більше бере до уваги міждержавні методи прийняття політичних рішень, зокрема так зване «багаторівневе правління» та «управління в мережі». «Багаторівневе правління» передбачає пряме залучення регіональних і локальних органів влади до формування і зміни союзної політики. Феномен «багаторівневого переплетіння» передбачає розподіл політичних компетенцій щодо однієї галузі політики між різними рівнями. Інколи процес прийняття рішень у ЄС порівнюють із лабіринтом [13, с. 31]. Своєю чергою, «управління в мережі» відштовхується від неформальних відносин між національними та наднаціональними елітами і враховує підготовку рішень у перемовинах між представниками всіх рівнів – загальноєвропейського, національного, регіонального та локального – і груп інтересів.

Членство в ЄС під кутом зору політичних стандартів вимагає від країни-кандидата стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу і захист меншин. У ч. 1 ст. 6 Договору про ЄС закріплено, що «Засадничими принципами Союзу є спільні принципи всіх держав-членів – свобода, демократія, шанування прав людини та засадничих свобод, верховенство права». Відповідно до Копенгагенських критеріїв, вимоги до членства у сфері економіки полягають «у наявності як дієвої ринкової економіки, так і здатності витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у рамках ЄС».

Курс України на інтеграцію в ЄС знаходить там розуміння і підтримку. Значним здобутком стало визнання України як держави з перехідною економікою. Між Україною та ЄС укладено угоду про партнерство і співробітництво. Передбачено надання допомоги в галузі енергетики і охорони довкілля. Вирішується питання про створення зони вільної торгівлі. ЄС зобов'язався зробити внесок у зміцнення ролі України як основної транзитної зони, що поєднує Кавказ і Центральну Азію із Західною Європою. Країни ЄС однозначно заявили про готовність підтримувати незалежність України, сприяти становленню демократії, запровадженню економічних реформ та залученню у світову економіку.

Основи економічного співробітництва між Україною і ЄС визначаються цілою низкою угод та інших документів, прийнятих як на двосторонньому рівні, так і кожною зі сторін окремо. У червні 1994 р. Україна і ЄС підписали Угоду про партнерство та співробітництво, яка набрала сили 1 березня 1998 р. Угода визначає 28 сфер, у яких ЄС та Україна прагнуть розширити взаємну співпрацю: промислове співробітництво; сприяння інвестиціям та їхній захист; державні закупівлі; стандарти та оцінка відповідності (сертифікація); виробництво сировини; наука та технології; освіта та професійна підготовка; сільське господарство; енергетика; використання атомної енергії в цивільних цілях; довкілля; транспорт; космічна промисловість; поштовий зв'язок та телекомунікації; фінансові послуги; боротьба з «відмиванням» грошей; грошово-кредитна політика; регіональний розвиток, включаючи контакти на регіональному рівні; співпраця в соціальній сфері (охорона здоров'я та безпека, зайнятість та соціальний захист); туризм; малі та середні підприємства; інформація та зв'язок; захист споживачів; митна справа; статистика; економіка; боротьба з наркотиками; культура. Сторони Угоди надали одна одній режим найбільшого сприяння, причому такий режим може характеризуватися певними винятками, а саме: винятки, пов'язані з участю в митних союзах та зонах вільної торгівлі; привілеї, що надаються окремим країнам згідно з правилами СОТ, а також відповідно до міжнародних домовленостей на користь країн, що розвиваються.

У вересні 1995 р. Україна стала постійним членом Ради Європи. На сьогодні стратегічним позитивом є те, що Україна здобула статус країни з ринковою економікою. Після вступу до СОТ шанси України на вступ до ЄС помітно зросли. Адже принципи СОТ за своєю суттю збігаються з юридичними критеріями, необхідними для членства в ЄС, тобто вони передбачають лібералізацію торговельного режиму, поліпшення умов конкуренції, створення сприятливого інвестиційного клімату. Членство України в СОТ означає лібералізацію режиму торгівлі між Україною та ЄС і сприяло укладанню угоди про асоційоване членство України в Євросоюзі. Агресія РФ проти України

у 2022 р. викликала інтенсифікацію співробітництва між ЄС та Україною. Всебічна підтримка ЄС суверенних прагнень України на відвоювання та відновлення контролю над своїми міжнародно визнаними територіями дозволило прискорити процес євроінтеграції нашої держави. 23 червня 2022 р. країни – члени ЄС проголосували за надання Україні статусу країни – кандидата на вступ до ЄС. У вересні 2022 р. український уряд подав офіційну заявку на вступ до НАТО.

Висновок. Таким чином, Європейський Союз являє собою один з найбільш успішних та грандіозних проєктів тривалої міжнародної інтеграції в новітній історії людства. Цей проєкт набуде своєї завершеності тільки тоді, коли до нього як повноправний член доєднається Україна, яка зі зброєю в руках захищає європейські цивілізаційні цінності в жорсткій схватці з євразійськими російськими варварами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поліщук І. О. Геополітичні ознаки нового світового порядку. *Політичне життя*. 2022. №2. С. 30–35.
2. Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2016. 540 с.
3. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / пер. А. Іщенко. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. 204 с.
4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / з англ. пер. Надія Коваль. Київ : Наш Формат, 2017. 319, [1] с.
5. Арон Р. Мир і війна між націями / пер. з фр. В. Шовкун та ін. Київ : Юніверс, 2000. 686 с.
6. Bull H. The anarchical society : a study of order in World politics / forewords by Stanley Hoffmann and Andrew Hurrell. 4th ed. New York : Columbia University Press, 2012. xxxvii, 329 p.
7. Cooper R. The breaking of nations : order and chaos in the Twenty-first Century. London : Atlantic Books, 2003. xi, 180 p.
8. Morgenthau H. J. Politics among nations : the struggle for power and peace. 7th ed. / revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston : McGraw-Hill Higher Education, 2006. xxxix, 703 p.
9. Waltz K. N. Man, the state, and war : a theoretical analysis / with a foreword by Stephen M. Walt. New York : Columbia University Press, 2018. xviii, 263 p.
10. Дашевська О. Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Vol. 2, Issue 4. P. 59–64.
11. Фесенко М. В. Концептуальна інтерпретація міжнародного та світового порядку. *Науковий Вісник Дипломатичної академії України*. 2014. №21 (2). С. 105–110.
12. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. Київ : Смолоскип, 2002. 168 с.

13. Копійка В. В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Київ. ун-т, 2002. 253 с.
14. Герасіна Л. М., Требін М. П. «Злами світосистеми»: глобальні зрушення та гібридні виклики. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2020. № 4 (47). С. 72–93.
15. Herasina L. M., Trebin M. P., Volianska O. V. Macrofluctuations of the international system under the influence of global turbulence and hybrid wars. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2022. № 2 (53). С. 133–155.
16. Політологія : енцикл. слов. / В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 406 с.
17. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
18. A new idea for Europe. The Schuman declaration 1950–2000. *European Commission. Series: European Documentation.* Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2000. 52 p.
19. Словник-довідник Європейського Союзу / ред. Ю. Марченко. Київ : К. І. С., 2001. 152 с.
20. Pentland C. *International Theory and European Integration.* New York : The Free Press, 1973. 283 p.
21. The Manifesto of Ventotene (1941). *CVCE. EU.* URL: https://www.cvce.eu/en/obj/the_manifesto_of_ventotene_1941-en-316aa96c-e7ff-4b9e-b43a-958e96afbcecc.html (accessed date: 09.10.2022).
22. Milward A. S. *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51.* Berkeley : University of California Press, 1984. xxi, 527 p.
23. Mitrany D. *A Working Peace System* / Introd. by Hans J. Morgenthau. Chicago : Quadrangle Books, 1966. 221 p.
24. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / пер. з англ. Марина Марченко. Київ : К. І. С., 2001. 142 с.
25. Mitrany D. *The Prospect of Integration: Federal or Functional. Functionalism: Theory and Practice in International Relations* / Edited by A. J. R. Groom and P. Taylor. London : University of London Press, 1975. P. 53–78.

REFERENCES

1. Polishchuk, I. O. (2022). Neopolitychni oznaky novoho svitovoho poriadku [Geopolitical signs of the new world order]. *Politychne zhyttia – Political life*, 2, 30–35 [in Ukrainian].
2. Trebin, M. P., Herasina, L. M., & Pohribna, V. L., et al. (2016). *Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn. Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka* [Theory of international relations.

- International relations and world politics]: navch. posib. / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Bzhezynskiy, Z. (2006). *Vybir: svitove panuvannia chy svitove liderstvo* [The choice: world domination or world leadership] / per. A. Ishchenko. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
 4. Kissindzher, H. (2017). *Svitovyi poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti* [World order. Reflections on the nature of nations in a historical context] / z anhl. per. Nadiia Koval. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
 5. Aron, R. (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy* [Peace and war between nations] / per. z fr. V. Shovkun ta in. Kyiv: MP «Iunivers» [in Ukrainian].
 6. Bull, H. (2012). *The anarchical society: a study of order in World politics* / forewords by Stanley Hoffmann and Andrew Hurrell. 4th ed. New York: Columbia University Press.
 7. Cooper, R. (2003). *The breaking of nations: order and chaos in the Twenty-first Century*. London: Atlantic Books.
 8. Morgenthau, H. J. (2006). *Politics among nations: the struggle for power and peace*. 7th ed. / revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston: McGraw-Hill Higher Education.
 9. Waltz, K. N. (2018). *Man, the state, and war : a theoretical analysis* / with a foreword by Stephen M. Walt. New York: Columbia University Press.
 10. Dashevs'ka, O. (2015). Novyi svitovyi poriadok: teoretychni kontseptsiiyi [New world order: theoretical concepts]. *Evropský politický a právní diskurz – European political and law discourse*, 2 (4), 59–64 [in Ukrainian].
 11. Fesenko, M. V. (2014). Kontseptual'na interpretatsiya mizhnarodnoho ta svitovoho poryadku [Conceptual interpretation of the international and world order]. *Naukovyi Visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 21 (2), 105–110 [in Ukrainian].
 12. Poselskiy, V. (2002). *Yevropeyskiy Soiuz: instytutsiini osnovy yevropeiskoi intehratsii* [European Union: institutional foundations of European integration]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
 13. Kopiika, V. V. (2002). *Rozshyrennia Yevropeiskoho Coiuzu. Teoriia i praktyka intehratsiinoho protsesu* [Enlargement of the European Union. Theory and practice of the integration process]: [monohrafiia] / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
 14. Herasina, L. M., & Trebin, M. P. (2020). «Zlamy svitosystemy»: hlobalni zrushennia ta hibrydni vyklyky [«Breaking the World System»: Global Shifts and Hybrid Challenges]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 4 (47), 72–93 [in Ukrainian].
 15. Herasina, L. M., Trebin, M. P., & Volianska, O. V. (2022). Macrofluctuations of the international system under the influence of global turbulence and hybrid wars. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia,*

filosofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology, 2 (53), 133–155.

16. Denysenko, V. M., Uhryn, L. Ya., & Khoma, N. M., et al. (2014). *Politolohiia: entsyklopedychnyi slovnyk* [Political science: an encyclopedic dictionary] / za red. d-ra fil. nauk, prof. V. P. Melnyka. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
17. Levenets, Yu., & Shapoval, Yu. (Eds.) (2011). *Politychna entsyklopediia* [Political encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
18. *A new idea for Europe. The Schuman declaration 1950–2000* (2000). European Commission. Series: European Documentation. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
19. Marchenko, Yu. (Ed.) (2001). *Slovnyk-dovidnyk Yevropeiskoho Soiuzu* [Dictionary-reference of the European Union]. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
20. Pentland, C. (1973). *International Theory and European Integration*. New York: The Free Press.
21. The Manifesto of Ventotene (1941). *CVCE. EU*. Retrieved from https://www.cvce.eu/en/obj/the_manifesto_of_ventotene_1941-en-316aa96c-e7ff-4b9e-b43a-958e96afbecc.html
22. Milward, A. S. (1984). *The Reconstruction of Western Europe, 1945–51*. Berkeley: University of California Press.
23. Mitrany, D. A (1966). *Working Peace System* / Introd. by Hans J. Morgenthau. Chicago: Quadrangle Books.
24. Todi, F. (2001). *Narys istorii Yevropeiskoho Soiuzu* [Essay on the history of the European Union] / Per. z anhl. Maryna Marchenko. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
25. Mitrany, D. (1975). The Prospect of Integration: Federal of Functional. In Groom, A. J. R., & Taylor, P. (Eds.). *Functionalism: Theory and Practice in International Relations*, Pp. 53–78. London: University of London Press.

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Вильхивский Владислав Вячеславович,

студент 3-го курса факультета прокуратуры, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: ЕВРОПЕЙСКИЙ КОНТЕКСТ

В статье рассматривается общая теория и европейская практика международной интеграции. Открывается современный контекст европейской интеграции

Украины. Отмечается, что полномасштабная военная агрессия Российской Федерации против Украины 2022 г. делает процесс евроинтеграции Украинского государства необратимым. Установившийся в России автократический фашистский режим Путина атакует молодую украинскую демократию, из-за чего возникает кровавая линия раскола между европейской цивилизацией (роль форпоста выполняет Украина) и евразийством (нынешние территории РФ). Международная интеграция является собой всемирно-исторический, мировой объединительный, объективный исторический процесс. Объектом этого процесса является человеческое общество. Элементами интеграционного комплекса служат субъекты межгосударственных отношений – национальные государства. Интеграция имеет несколько уровней своего развития. Главное значение имеет взаимодействие на уровне предприятий и организаций – непосредственных производителей товаров и услуг. Именно здесь возникают интеграционные связи в основных областях воспроизводства, осуществляется структурная перестройка национальных экономик, что ведет к их взаимодополнению и переплетению. Делается вывод, что Европейский Союз представляет собой один из наиболее успешных и грандиозных проектов длительной международной интеграции в новейшей истории человечества. Этот проект приобретет свою завершенность только тогда, когда к нему в качестве полноправного члена присоединится Украина, которая с оружием в руках защищает европейские цивилизационные ценности в жесткой схватке с евразийскими российскими варварами.

Ключевые слова: международная интеграция, Европейский Союз, геополитика, евроатлантическая цивилизация, европейский выбор Украины.

Polishchuk Ihor Oleksiiovych, Doctor of Political Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

Vilkhivskiy Vladyslav Vyacheslavovich,
3rd-year student of the Prosecutor's Office Faculty, Yaroslav Mudryi National
Law University, Kharkiv, Ukraine

INTERNATIONAL INTEGRATION: THE EUROPEAN CONTEXT

The article examines the general theory and European practice of international integration. The modern context of the European integration of Ukraine is revealed. It is noted that the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine in 2022 makes the process of European integration of the Ukrainian state irreversible. Putin's autocratic fascist regime, established in Russia, is attacking the young Ukrainian democracy, due to which a bloody dividing line is emerging between European civilization (Ukraine plays the role of an outpost) and Eurasianism (current territories of the Russian Federation).

International integration is a world-historical, world unifying, objective historical process. The object of this process is human society. The elements of the integration complex are the subjects of interstate relations – national states. Integration has several levels of its development. The main importance is the interaction at the level of enterprises and organizations – direct producers of goods and services. It is here that integration ties arise in the main spheres of reproduction, structural restructuring of national economies is carried out, which leads to their mutual complementation and interweaving. It is concluded that the European Union represents one of the most successful and grandiose projects of long-term international integration in recent human history. This project will be completed only when Ukraine joins it as a full member, which defends European civilizational values with arms in hand in a fierce battle with Eurasian Russian barbarians.

Keywords: *international integration, European Union, geopolitics, Euro-Atlantic civilization, European choice of Ukraine.*

Лесняк Віталій Юрійович, кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та соціології, Рівненський державний
гуманітарний університет, Україна
e-mail: lesvit@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3489-6119

СИСТЕМА СПРАВПРАЦІ МІЖ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ, МІСЦЕВИМ САМОВРЯДУВАННЯМ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

Статтю присвячено аналізу системи співпраці між державними органами, місцевим самоврядуванням та громадськими організаціями в сучасній Польщі. У результаті дослідження підтверджено, що основним правовим інструментом співпраці між органами державного і місцевого управління та неурядовими організаціями є Закон про діяльність суспільної користі і волонтаріат, який визначає насамперед механізми взаємодії та правову базу для дотування суспільно корисної діяльності, яку здійснюють громадські організації.

Ключові слова: *владні інститути, місцеве самоврядування, громадські організації, Польща.*

Постановка проблеми. Розвиток демократичних інститутів у світовому контексті засвідчує, що широке залучення як громадян, так і їхніх об'єднань у процес прийняття політичних рішень сприяє більшій ефективності державного та локального управління, підвищує рівень довіри виборців до демократичного устрою загалом.

В умовах російської військової агресії 2022 р. мільйони українських громадян були змушені перетнути кордон України та Європейського Союзу з метою отримання тимчасового притулку. Європейські демократії натомість повинні були ефективно реагувати на нові міграційні виклики. На основі аналізу реакції влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства на міграцію можна робити певні висновки про системний, досить організований комплекс заходів із забезпечення мільйонів українських громадян житлом, харчуванням, фінансовим, транспортним, освітнім та медичним забезпеченням.

Згідно зі статистичними даними Прикордонної служби Польщі, у період 24 лютого – 26 листопада 2022 р. до Польщі в'їхало понад 8,008 млн осіб, на-

томість уже на 26 листопада 2022 р. виїхало на територію України понад 6,196 млн осіб [1]. Мільйони громадян відчули на собі ефективну спільну роботу місцевих громад із поселення українських переселенців, забезпечення харчами та всім необхідним. На центральному рівні було прийнято законодавчі ініціативи з надання дозволів на отримання фінансової допомоги українським переміщеним особам, забезпечення легальних основ для доступу до ринку працевлаштування, освітніх, медичних, транспортних, фінансових послуг. Активно розпочали діяти благодійні, волонтерські громадські організації для адаптації українських тимчасових переселенців у локальних спільнотах.

Підставами такої ефективної роботи стали напрацьовані дієві механізми взаємодії влади та громадського сектору на всіх рівнях територіального поділу Польщі – від столиці до маленьких містечок та сіл, запроваджені у процесі проведення як реформи місцевого самоврядування, так і тривалої інституційної модернізації співпраці публічної адміністрації з третім сектором Польщі. Здобуті польською нацією трансформаційні результати у процесі постсоціалістичної демократизації стали успішними та показовими, як і досвід у реалізації широкої співпраці між різними секторами: адміністрацією, бізнесом, громадськими організаціями.

Вивчення результативних зарубіжних форм взаємодії між інститутами влади та організаціями громадянського суспільства є вкрай необхідним для українського народу, оскільки країна перебуває в умовах системних змін та потребує застосування ефективних практик громадянського діалогу у процесі напрацювання політичних рішень задля національної консолідації та вироблення загальносуспільного консенсусу. Тому для виявлення можливих шляхів удосконалення існуючих українських практик взаємодії влади та суспільства потрібно спиратися на світовий досвід реформування такої співпраці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій за темою дослідження. Загальні теоретичні міркування з приводу сутності взаємодії держави та громадянського суспільства містяться у працях українських дослідників: Н. Гонюкової [2], С. Городецької [3], О. Крутія [4], І. Письменного, Н. Липовської [5], В. Погрібної [6, с. 331–339], М. Требіна [7] та ін. Проте питання дотичні практичних аспектів реалізації механізмів громадянського діалогу в сучасній Польщі розглянуті саме польськими дослідниками. Р. Скіба та Р. Нечіковска у посібнику «Як співпрацювати з адміністрацією публічною» [8] окреслили широкий комплекс порад та практичних прийомів успішної співпраці з інститутами державного управління. Професор В. Міштал аналізує витoki поняття «громадянського діалогу», намагаючись виявити його складові в польських реаліях побудови громадянського суспільства [9]. Я. Косовскі у праці «Співпраця одиниць територіального самоврядування з неурядовими органі-

заціями» [10] детально висвітлив проблему правових аспектів співпраці між владою та третім сектором на регіональному та місцевому рівнях влади. У колективній праці М. Римші, П. Фрончака, Р. Скшипца, З. Веймана «Стандарти співпраці публічної адміністрації з неурядовим сектором» [11] здійснено експертизу існуючих механізмів взаємодії адміністрації з громадськими організаціями в сучасній Польщі. Аналізуючи вказані та інші публікації з проблематики міжсекторальної взаємодії, варто підкреслити необхідність акцентування на успішних зарубіжних практиках побудови громадянського діалогу, що становлять вагомий практичний інтерес для України.

Постановка мети та завдань дослідження стосувалась вивчення польської системи взаємодії органів влади та громадських організацій, з'ясування позитивних елементів досвіду Польської Республіки в налагодженні ефективної комунікації та співпраці між владою та громадянським суспільством.

Виклад основного матеріалу. У рамках взаємодії влади та суспільства досить часто використовують механізми проведення «громадських консультацій» чи «громадських слухань», коли між владними інститутами та організаціями третього сектору відбувається взаємний обмін інформацією, позиціями та думками з приводу цілей, інструментів та стратегій реалізації публічної політики. Загалом прийнято вирізняти ширші форми та техніки співпраці: інформування (виставки, тренінги, звіти), консультування (диспути, громадські слухання, фокус-групи) та спільне прийняття рішень (консультаційно-дорадчі ради, громадянські суди, примирювальні конференції тощо) [9, s. 155–162].

Успішному розвитку системної співпраці влади та громадянського суспільства в Польщі сприяли насамперед: значна ресурсна база громадянського суспільства; загальна демократичність та високий рівень легітимності політичної влади; наявність високого рівня довіри серед громадян як до влади, так і до інститутів громадянського суспільства та самих себе. Крім того, у процесі розроблення державних рішень було вироблено сталу практику залучення до цього процесу як органів державного управління, так і громадських організацій, засобів масової інформації, академічних центрів тощо. У рамках «польського досвіду» реалізуються програми та проекти, спрямовані на поглиблення громадянського діалогу та подолання бар'єрів між владою та суспільством («Громадянський бюджет», «Фонд громадянських ініціатив», «Людський капітал» тощо). Крім того, у структурі громадянського суспільства діють різноманітні контрольні та спостережні громадські організації, що мають на меті проводити моніторинг відкритості та прозорості діяльності представників адміністрації та виборних органів, слідкувати за ефективністю розподілу публічних фінансів, доцільністю реалізації громіздких витратних проектів тощо. Із залученням до багатосторонньої комунікації органами вла-

ди як громадян, так і різноманітних суб'єктів громадянського суспільства формується досвід налагодження громадянського діалогу, досягається практика розроблення політичних рішень на основі узгодження позицій та прийняття консенсусних шляхів розв'язання політичних проблем.

Наприклад, в урядовому документі «Принципи соціального діалогу» зазначається, що неурядові організації можуть брати участь у розробленні й реалізації програм, ініційованих державними органами і доповнювати діяльність адміністрації, де остання не в змозі самостійно виконувати соціально вагомі завдання. Діалог може проявлятися у формі: усупільнення механізмів прийняття рішень; збалансування соціальних інтересів; підготовки якісних рішень у сфері соціально-економічної політики; підготовки суспільства до ефективного здійснення публічної політики; доповнення традиційних форм контролю за процесом державного управління. Результатом громадянського діалогу у такий спосіб стає, з одного боку, соціальний спокій, а з іншого – стійкий і збалансований розвиток країни і суспільства [12]. На думку Войчеха Мішталя, до найістотніших чинників, пов'язаних із функціонуванням громадянського діалогу, належать насамперед правові, політичні та суспільні передумови [9, s. 154].

Органи публічної влади Польщі утворюють розгалужений комплекс центральних та територіальних органів державної та місцевої влади. До центральної урядової адміністрації відносять: уряд, прем'єра та його канцелярію; міністрів та міністерства; керівників центральних державних відомств і комітетів. Структура урядової адміністрації на місцях представлена: воєводою, загальною територіальною адміністрацією; іншими суб'єктами урядової адміністрації на місцях. Самоврядна ж адміністрація з організаційної точки зору є «комплексом інституцій, що займаються публічними справами локальних спільнот». У гміні та повіті самоврядна адміністрація є «самостійним суб'єктом, що виконує публічні функції», а у воєводстві – суб'єктом, що «спільно приймає рішення з урядовою адміністрацією у справах публічних» [13, s. 30].

Громадські організації чи «об'єднання громадян» часто називаються неурядовими організаціями, які займаються неприбутковою діяльністю [14, с. 260]. У Польщі основними правовими формами неурядових організацій є фундації та товариства. Важливим напрямом діяльності громадських організацій є поступове перебирання від владних структур функцій соціальної допомоги та підтримки громадян. Ключовим правовим актом, який регламентує співробітництво між адміністрацією і громадськими організаціями у Польщі, є Закон про діяльність суспільної користі і волонтерат від 24 квітня 2003 р. [15], який перш за все визначає механізми взаємодії і правові межі фінансування діяльності організацій суспільної користі з державних фондів. До ор-

ганізацій суспільної користі належать ті неурядові організації, які, згідно зі статтями 3 і 4 Закону про діяльність суспільної користі і волонтаріат, проводять діяльність у сфері: соціальної допомоги; підтримки родини; професійної реінтеграції осіб, які перебувають на межі суспільного виключення; благодійної діяльності; охорони здоров'я; діяльності в інтересах неповносправних осіб, безробітних, осіб пенсійного віку; розвитку підприємництва; місцевих спільнот; допомоги жертвам катастроф та збройних конфліктів; діяльності з охорони материнства, батьківства, захисту прав дитини; протистояння шкідливим звичкам та суспільним патологіям тощо. Крім того, згідно із Законом органи публічної адміністрації зобов'язані співпрацювати з усіма громадськими організаціями, а не лише з організаціями, що володіють статусом організацій суспільної користі [8, s. 5]. Завдяки регламентованим у Законі правовим основам системного співробітництва попередні практики уряду і місцевих органів влади, що самостійно розподіляли державні кошти, було замінено обов'язком владної адміністрації співпрацювати з організаціями в напрямку забезпечення загальносуспільних інтересів. Так вони створили основу для реальної конкуренції у сфері реалізації суспільних завдань [8, s. 4].

У ст. 5 Закону про діяльність суспільної користі і волонтаріат вказано, що система взаємодії між державними, місцевими органами влади та громадськими організаціями може відбуватися у формі: доручення громадським організаціям реалізації суспільних завдань; взаємного інформування щодо планованих напрямів діяльності; консультування з неурядовими організаціями з приводу узгодження проєктів нормативних актів у сферах, що стосуються їхньої статутної діяльності; консультування щодо розроблення проєктів нормативних актів, що стосуються сфери публічних завдань, спільно з радами суспільно корисної діяльності при відповідних територіальних утвореннях; створення спільних органів дорадчого і консультаційного характеру, що складаються як із представників неурядових організацій, так і з представників відповідних владних інституцій; партнерського договору про виконання місцевої ініціативи [15]. Хоча й дослідниця Марта Жолендовська слушно додає, що такий «перелік форм співпраці... має відкритий характер» [16, s. 18], тобто може не обмежуватись вказаними лише формами співпраці.

У цілому ж до найпоширеніших проявів співпраці адміністрації з громадськими організаціями прийнято відносити фінансову (у результаті якої здійснюється трансфер фінансових засобів – дотацій) і позафінансову співпрацю (інші форми співпраці) [16, s. 18], до яких також можуть відноситись різні форми організаційної підтримки [10, s. 36–37]: адміністративна допомога; безкоштовне надання громадським організаціям приміщень для здійснення діяльності відповідно до статуту; надання для доступу різних матеріалів, технічних засобів та пристроїв на потреби організації; інформування неуряд-

дових організацій про джерела здобуття позабюджетних фінансових ресурсів, наприклад із фондів Європейського Союзу; допомога неурядовим організаціям в опублікуванні інформації у місцевій пресі чи інтернеті; співпраця в рамках реалізації офіційних програм, планування та проведення спільних заходів – наприклад, конференцій, курсів підготовки, майстер-класів; участь представників громадських організацій у засіданнях державних органів та інституцій місцевого самоврядування, допомога у створенні громадських організацій, телефонні консультації, а також дорадча допомога; патронат представників влади над діяльністю громадських організацій, розкручування діяльності громадських організацій; співпраця у сфері громадської оцінки тендерних процедур; допомога в налагодженні міжрегіональних та міжнародних контактів; створення баз даних про неурядові організації; співучасть неурядових організацій у процесі розроблення бюджетів відповідних територіальних одиниць; співробітництво у сфері оцінки реалізації проєктів тощо. Істотне значення щодо вибору форм співпраці владними інституціями спільно з громадськими організаціями має процес підготовки річних програм співпраці. Згідно із законодавством Польщі (ст. 5 а, п. 1 Закону про діяльність суспільної користі і волонтаріат), владні органи зобов'язані приймати до 30 листопада відповідні річні програми співпраці з громадськими організаціями [15]. Саме тому в рамках виконання таких програм здійснюються різноманітні заплановані форми системної співпраці між адміністрацією та неурядовими організаціями.

Також варто підкреслити, що є певні чинники, які можуть негативно впливати на стан взаємодії влади та громадянського суспільства. Так, на думку Дагміра Длугоша, до наявних проблем такої взаємодії належать як ще недостатня культура і низька організаційна ефективність державної служби у сфері співпраці з неурядовими організаціями, так і відсутність (особливо серед деяких соціальних партнерів) репрезентативних та компетентних структур для проведення діалогу з адміністрацією [17, s. 92]. Натомість ключовою проблемою, з якою стикаються у Польщі в ході залучення громадян до прийняття рішень, є інструменталізація відповідних механізмів співпраці [18, s. 8], оскільки часто такі механізми слугують виключно легітимації прийнятих адміністрацією рішень поза межами діалогових процедур.

Висновки дослідження. Система співпраці державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій сприяє зміцненню демократичних практик та допомагає відповідним елітам приймати узгоджені політичні рішення в умовах нових міграційних, безпекових викликів та загроз. Ефективно вибудована співпраця стає запорукою формування консенсусних форм вирішення спільних завдань. У питаннях реалізації органами державної влади та місцевого самоврядування відповідальної публічної політики істот-

не значення мають узгоджені з громадським сектором галузеві та локальні програми розвитку громад, що сприяє забезпеченню прозорості, відкритості політичного процесу. З появою неочікуваних викликів та загроз системна співпраця та узгодженість дій між державною владою, місцевим самоврядуванням та громадськими організаціями сприяє виробленню альтернативних рішень, що сприятимуть адекватному результативному реагуванню на нагальні проблеми та ризики, що зростають.

Саме завдяки злагодженій системі співпраці влади та громадянського суспільства зусиллями численних службовців, політиків, громадських активістів, волонтерів та простих громадян було забезпечено прихисток мільйонам українців, які шукали порятунку від війни за кордоном. За даними Унії польських метрополій розподіл українців у Польщі після початку повномасштабної війни серед найбільших польських міст становив: Варшава – 469 628, Катовіце – 302 963, Вроцлав – 302 467, Краків – 229 938, Гданськ – 223 952, Жешув – 03, Люблін – 87 048 [19]. Більше половини опитуваних мали бажання не залишатись у Польщі довше як на рік, оскільки мали намір повернутися до України [19]. Безпрецедентні заходи з подолання найбільшої міграційної кризи у Східній Європі з початку XXI ст. було ефективно втілено завдяки усталеним та напрацьованим механізмам системної співпраці державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій.

Перспективи використання результатів дослідження та подальшого аналізу наукової проблеми стосуються продовження системного збору та інтерпретації емпіричних даних щодо ефективності упровадження існуючих принципів громадянського діалогу в різних регіонах та місцевостях Польщі з метою узагальнення польського досвіду та можливого його використання в українській практиці реформування системи державного управління. Адже перспективним напрямом для України є розроблення шляхів ефективного діалогу органів влади з громадськістю на принципах партнерства та довіри, зокрема у сфері реалізації державних цільових програм, обласних програм місцевого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Понад 8 млн українців перетнули кордон із Польщею після початку повномасштабного вторгнення. *Espresso.tv*. 2022. 28 листоп. URL: <https://espresso.tv/ponad-8-mln-ukraintsiv-peretnuli-kordon-iz-polshcheyu-vid-pochatku-povnomasshtabnogo-vtorgnennya> (дата звернення: 28.11.2022).
2. Гонюкова Л. В. Основні напрями співпраці влади та громади і необхідні для цього умови. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. №3. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=819> (дата звернення: 28.11.2022).

3. Городецька С. Л. Громадянський діалог: витоки, структура та проблематика дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки* : зб. наук. пр. 2013. Вип. 19. С. 91–96.
4. Крутій О. М. Діалогова взаємодія органів державної влади та громадськості : монографія. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. 302 с.
5. Письменний І. В., Липовська Н. А. Громадянський діалог як форма взаємодії між владою та суспільством. *Аспекти публічного управління*. 2015. №9. С. 5–11.
6. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
7. Требін М. П. Моделі взаємодії держави і суспільства та їх вплив на формування правосвідомості і правової культури громадян. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2011. Вип. 9. С. 204–217.
8. Skiba R., Niecikowska R. Jak współpracować z administracją publiczną? Warszawa : Stowarzyszenie Klon/Jawór, 2005. 28 s.
9. Misztal W. Dialog obywatelski we współczesnej Polsce. Lublin : Wydaw. UMCS, 2011. 246 s.
10. Kosowski J. Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2012. 222 s.
11. Rymśa M., Frączak P., Skrzypiec R., Wejmann S. Standardy współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym. Ekspertyza przygotowana na zlecenie MpiPS. Warszawa : MpiPS, 2007. 69 s.
12. Zasady Dialogu Społecznego. Dokument programowy Rządu przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 października 2002 r. URL: https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Zasady_Dialogu_Spolecznego_dokument_programowy.pdf (дата звернення: 28.11.2022).
13. Zieliński E. Administracja rządowa i samorządowa w Polsce. Warszawa: Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna, 2013. 438 s.
14. Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
15. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn.: Dz.U.2016. Nr 239 z późn. zm.) URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030960873/U/D20030873Lj.pdf> (дата звернення: 28.11.2022).
16. Żołędowska M. Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Praktyczny komentarz, stan prawny 30 maja 2011 r. Warszawa : Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2011. 102 s.
17. Długosz D. W kierunku debaty publicznej? Nowe rozwiązania partycypacyjne a pożądane zmiany w systemie dialogu społecznego i obywatelskiego w Polsce. *Trzeci sektor*. 2006. Nr 4. S. 91–108.
18. Wiktorska-Święcka A. Ku dialogowi obywatelskiemu w Polsce. Rada Działalności Pożytku Publicznego – 10 lat doświadczeń. Warszawa: MpiPS, 2013. 222 s.

19. Bruszkiewicz J. Ukraińcy powiedzieli, w których miastach chcą pozostać na stale. Lublin na ostatnim miejscu. *Wyborcza.pl. Lublin*. 28.11.2022. URL: <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,29190210,ukraincy-powiedzieli-w-ktorych-miastach-chca-zostac-na-stale.html> (дата звернення: 28.11.2022).

REFERENCES

1. Ponad 8 mln ukraintsiv peretnuly kordon z Polshcheyu pislya pochatku povnomashtabnogo vtorgnennya [More than 8 million Ukrainians crossed the border into Poland after the full-scale invasion began]. *Espreso.tv*. 28.11.2022. Retrieved from <https://espreso.tv/ponad-8-mln-ukraintsiv-peretnuli-kordon-iz-polshcheyu-vid-pochatku-povnomashtabnogo-vtorgnennya> [in Ukrainian].
2. Goniukova, L. V. (2015). Osnovni napriamy spivpratsi vlady ta gromady i neobhidni dla tsiogo umovy [The main areas of cooperation between the authorities and the community and the necessary conditions for this]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya i rozvytok – Public administration: improvement and development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=819> [in Ukrainian].
3. Horodets'ka, S. L. (2013). Hromadyans'kyi dialog: vytoky, struktura ta problematyka doslidzhennya [Civil dialogue: origins, structure and issues of research]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky: Zbirnyk naukovykh prats – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy: Collection of scientific papers*, 19, 91–96 [in Ukrainian].
4. Krutii, O. M. (2008). *Dialohova vzaiemodiia orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadskosti* [Dialogic interaction of state authorities and the public]: [monohrafiia]. Kharkiv: Vydavnytstvo KharRI NADU «Mahistr» [in Ukrainian].
5. Pys'mennyi, I. V., & Lypovs'ka, N. A. (2015). Hromadyans'kyi dialog yak forma vzayemodii mizh vladoyu ta suspilstvom [Civil dialogue as a form of interaction between government and society]. *Aspekty publichnogo upravlinnya – Aspects of public administration*, 9, 5–11 [in Ukrainian].
6. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., Volianska, O. V., et al. (2013). *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* [Civil Society: Political and Socio-Legal Problems of Development]: monohrafiia / Trebin, M. P. (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Trebin, M. P. (2011). Modeli vzaiemodii derzhavy i suspilstva ta yikh vplyv na formuvannya pravosvidomosti i pravovoi kultury hromadian [Models of co-operation of the state and society and their influence on formings of legal consciousness and legal culture]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiologiia – Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 9, 204–217 [in Ukrainian].
8. Skiba, R., & Niecikowska, R. (2005). *Jak współpracować z administracją publiczną?* Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawór [in Polish].

9. Misztal, W. (2011). *Dialog obywatelski we współczesnej Polsce*. Lublin : Wydaw. UMCS [in Polish].
10. Kosowski, J. (2012). *Współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska [in Polish].
11. Rymaszka, M., Frączak, P., Skrzypiec, R., & Wejmann, S. (2007). *Standardy współpracy administracji publicznej z sektorem pozarządowym. Ekspertyza przygotowana na zlecenie MpiPS*. Warszawa : MpiPS [in Polish].
12. Zasady Dialogu Społecznego. Dokument programowy Rządu przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 października 2002 r. Retrieved from https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Zasady_Dialogu_Spolecznego_dokument_programowy.pdf [in Polish].
13. Zieliński, E. (2013). *Administracja rządowa i samorządowa w Polsce*. Warszawa: Wyższa Szkoła Administracyjno-Społeczna [in Polish].
14. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)* [Newest political vocabulary (neologisms, occasional and other new discoveries)] / N. M. Khoma (Ed.). Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
15. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (tekst jedn.: Dz.U.2016. Nr 239 z późn. zm.). Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030960873/U/D20030873Lj.pdf> [in Polish].
16. Żołędowska, M. (2011). *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Praktyczny komentarz, stan prawny 30 maja 2011 r.* Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej [in Polish].
17. Długosz, D. (2006). W kierunku debaty publicznej? Nowe rozwiązania partycypacyjne a pożądane zmiany w systemie dialogu społecznego i obywatelskiego w Polsce. *Trzeci sektor*, 4, 91–108 [in Polish].
18. Wiktorska-Święcka, A. (2013). *Ku dialogowi obywatelskiemu w Polsce. Rada Działalności Pożytku Publicznego – 10 lat doświadczeń*. Warszawa: MpiPS [in Polish].
19. Bruszkiewicz, J. (2022). Ukraińcy powiedzieli, w których miastach chcą pozostać na stałe. Lublin na ostatnim miejscu. *Wyborcza.pl. Lublin*. 28.11. Retrieved from <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,29190210,ukraincy-powiedzieli-w-ktorych-miastach-chca-zostac-na-stale.html> [in Polish].

Лесняк Виталий Юрьевич, кандидат политических наук, доцент,
доцент кафедры политологии и социологии, Ровенский государственный
гуманитарный университет, Украина

СИСТЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ОРГАНАМИ, МЕСТНЫМ САМОУПРАВЛЕНИЕМ И ОБЩЕСТВЕННЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛЬШЕ

В статье проанализирована система взаимодействия между государственными органами, местным самоуправлением и общественными организациями в современ-

ной Польше. В результате исследования подтверждено, что основным правовым инструментом сотрудничества между органами государственного, местного управления и неправительственными организациями является Закон о деятельности общественной пользы и волонтерате, который определяет прежде всего механизмы взаимодействия и правовую базу для дотирования общественно полезной деятельности, которую осуществляют общественные организации.

Ключевые слова: властные институты, местное самоуправление, организации гражданского общества, Польша.

Lesnyak Vitaliy Yuriyovych, PhD in Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Science and Sociology, Rivne State University of Humanities, Ukraine

SYSTEM OF COOPERATION BETWEEN STATE BODIES, LOCAL GOVERNMENT AND PUBLIC ORGANIZATIONS IN MODERN POLAND

The article analyzes the system of cooperation between state bodies, local government and public organizations in Poland. During investigation activity we came to the conclusion that the basic legal instrument of cooperation forms between the state administration and non-governmental organizations is the Act of Law on Public Benefit and Volunteer Work. These mechanisms define interaction practice and legal framework for subsidies in the whole range of performance from public activities to the civil society organizations.

Keywords: power institutions, local government, public organizations, Poland.

Фабрика Алла Анатоліївна, кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, політології та психології,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
e-mail: fabryka.alla71@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0882-4798

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ЕТИЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ЗАКОНОДАВЧОМУ ОРГАНІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ДОСВІД США

Пошук шляхів оптимізації процесу етичного регулювання в українському парламенті зумовлює необхідність вивчення досвіду організації такого процесу в складному середовищі законодавців та політиків інших країн. Статтю присвячено аналізу етапів становлення процесу етичного регулювання в законодавчому органі США, його ідейної основи, структурних елементів, проблем функціонування та способів їхнього розв'язання.

Ключові слова: законодавча влада, громадська довіра, легітимність влади, стабільність політичної системи, етичне регулювання, кодекс етики, Конгрес США.

Постановка проблеми. У структурі владних відносин законодавча влада посідає особливе місце. Спираючись на конституцію, вона встановлює правила поведінки, за якими і задля виконання яких працюють інші органи державної влади, здійснюють свою діяльність усі суспільні об'єднання та громадяни. Згідно з дослідженнями, проведеними соціологічною службою Центру Разумкова, у грудні 2019 р. рівень недовіри громадян України до Верховної Ради перевищив рівень довіри до неї і склав 54,2% [1]. У подальшому він мав позитивну динаміку і в серпні 2021 р. вже дорівнював 75,1% [2]. Згідно з опитуванням, проведеним у період з 5 по 12 серпня 2022 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова, Верховна Рада України увійшла до числа державних органів та соціальних інститутів, що мають найменший баланс «довіри – недовіри», розрахований як різниця між часткою тих, хто їм довіряє і тих, хто не довіряє (– 19,3%) [3]. Така ситуація здатна сприяти негативному ставленню громадян до влади взагалі, впливати на характер сприйняття ними політики як такої, її інструментів і технологій. Вона також

містить і значну загрозу стабільності політичної системи країни та добробуту українського суспільства [4, с. 35–36].

Серед факторів, що зумовлюють рівень довіри до законодавчого органу влади, можна назвати: механізм виборів, партійний склад, відповідність роботи депутатів до порядку, встановленого конституцією, спеціальними законами та регламентом, спрямованість прийнятих законів та наслідки їхньої реалізації в різних сферах життя суспільства тощо. Разом із тим значну роль тут відіграє й питання етики: факти корупції серед депутатів, наявність конфлікту інтересів, приховування фінансової інформації, випадки неетичної поведінки під час засідань у залі парламенту та на знімальних майданчиках телевізійних студій, висловлювання аморального характеру, сексизм, скандали та ін. [5, с. 361–362]. Одним із засобів розв'язання проблеми низького рівня довіри громадян до законодавчого органу влади в її етичному аспекті, на нашу думку, має бути належна організація процесу етичного регулювання в парламенті: ухвалення спеціального кодексу поведінки депутатів відповідно до принципів етики та функціонування органів контролю за дотриманням положень кодексу з правом застосування визначених санкцій. Питанню депутатської етики в українському парламенті присвячено ст. 8 Закону України «Про статус народного депутата України». Дисципліна й виконання норм депутатської етики є предметом уваги Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України, у структурі якого знаходиться підкомітет із питань депутатської етики. У цілому можна сказати, що процес етичного регулювання у Верховній Раді України має недостатній рівень організації й потребує внесення змін. У зв'язку з цим науковий і практичний інтерес становлять способи розв'язання цього питання в парламентах різних країн. Зокрема, доцільним, на нашу думку, буде звернути увагу на досвід США, чия парламентська система заснована на стійких демократичних традиціях. Законодавча влада в США на федеральному рівні, відповідно до Конституції, здійснюється двопалатним Конгресом. Діяльність законодавців є предметом особливої уваги з боку американської громадськості, політиків різних рівнів, журналістів. Разом із тим вона перебуває й у полі зору органів контролю над поведінкою в Конгресі щодо відповідності до норм і принципів моралі. Сьогодні процес етичного регулювання в Конгресі США є невід'ємною частиною роботи парламенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням становлення, проблемам організації та функціонування процесу етичного регулювання в Конгресі США присвячено цілу низку праць фахівців у галузі політичної історії, політології, адміністративного права, етики тощо. Так, Дж. Т. Штраус склав кілька звітів, що стосуються дослідження історії процесу етичного регулювання в Конгресі Сполучених Штатів на предмет застосування правил пове-

дінки Конгресу, розвитку і юрисдикції комітетів з етики Сенату та Палати представників. Проблемі необхідності пошуку компромісних рішень для подолання суперечностей між ідеалами етики Конгресу та легітимними потребами політичної системи присвятив свою працю Р. М. Левін. На його думку, етичні аспекти діяльності в Конгресі не є такими простими і породжують складний набір питань. Зокрема, він досліджував функціональність правил, які регулюють парламентську практику, розповсюдження зловживань та наслідків контролю над практикою для політичної системи в цілому [6]. Д. Ф. Томпсон у своїх працях вивчав питання про вроджений конфлікт інтересів, коли одні колеги вимушені судити інших; про те, як складність середовища, у якому працюють члени Конгресу, створює нові можливості для корупції та провокує нові заклики до відповідальності; про способи подолання дисфункцій процесу етичного регулювання в Конгресі (партійний параліч або угода нічого не робити) шляхом створення незалежних або напівзалежних комітетів [7–8]. В українській науковій літературі публікацій, присвячених процесу етичного регулювання в Конгресі США, украй мало. Крім того, у тих працях, що є в наявності, це питання розглядається в контексті проблематики професійної етики, а саме етики державної служби, у розділах про закордонний досвід та світову практику. З одного боку, це надто розширює підхід до проблеми, з іншого – не вистачає дуже важливого її аспекту – політичного. Таким чином, це питання можна вважати недостатньо вивченим.

Формулювання цілей. У зв'язку з усім, сказаним вище, метою цієї статті є вивчення досвіду організації процесу етичного регулювання в законодавчому органі влади США, що включає в себе: аналіз його ідейної, ціннісної основи, структурних елементів та механізмів функціонування, дослідження проблем, що виникали у процесі контролю над поведінкою в Конгресі, та способів розв'язання їх.

Виклад основного матеріалу. Організація процесу етичного регулювання в Конгресі США не відбулася одномоментно, а пройшла низку значущих етапів становлення протягом більше двохсот років. Так, маючи намір гарантувати підтримку високих моральних стандартів у законодавчому органі влади, у 1787 р. Конституція США наділила його широкими повноваженнями дисциплінувати своїх членів. Ст. I, розд. 5, п. 2 Конституції передбачає можливість для кожної палати Конгресу: «...визначати правила своєї роботи, карати своїх членів за хуліганство та за згодою двох третин виключати члена» [9]. Уявлення батьків-засновників США щодо моральних якостей людей у владі як основоположних походять від ідеалів та принципів античних демократій, імітація яких стояла у джерел державного будівництва в Америці. Дж. Медісон у «Федералістських записках» (№ 57) – серії есе, створених для захисту та пояснення нової конституції, – зазначає: «Кожна політична консти-

туція має своєю метою – чи повинна мати своєю метою – насамперед отримати у правителі таких людей, які, володіючи високою мудрістю, розуміють, у чому полягає загальне благо, і, володіючи високою чеснотою, здатні домогтися його, а також, по-друге, вжити всіх дієвих заходів, щоб вони не втратили своєї чесноти протягом того терміну, поки виконуватимуть довірені їм обов'язки» [10]. Таким чином, етика в Конгресі США була значущим питанням з самого початку.

Проте з моменту заснування й упродовж досить тривалого часу формалізованого процесу контролю з питань етики в Конгресі не було ані правил, ані відповідного механізму для послідовного застосування дисциплінарних повноважень: «Протягом майже двох століть існував простий і неформальний кодекс поведінки. Панівні *норми загальної порядності* слугували головними чинниками, що визначали належну поведінку законодавців» [11]. У той час питання етики Конгрес розглядав іноді й лише у зв'язку з найочевиднішими проступками, явно несумісними з довірою та обов'язками члена, як-то: плювок, випадки корупції, напад одного члена Конгресу на іншого або співучасть у нападі, убивство на дуелі одного члена Конгресу іншим через слова, сказані під час дебатів, або участь у цій дуелі як секунданта, участь у змові щодо порушення закону, підбурювання до заколоту тощо [12]. Розслідування порушень часто проводили наявні постійні комітети або тимчасовий спеціальний комітет, створений для цієї мети. Інколи звинувачення розглядалися безпосередньо всією Палатою представників або Сенатом без попереднього рішення комітету. Основними «формами відплати» за неетичну поведінку в Конгресі були розголос і переобрання. Разом із тим Конгрес традиційно покладався й на кримінальне переслідування. Загалом усе це вважалося ефективною стратегією. З 1927 по 1966 рр. жодного рішення з етики винесено не було. Однак у цей період посилювалася критика процедур розслідування в Конгресі та висловлювалися побоювання з приводу відсутності конкретних стандартів поведінки. Водночас відбувалися зміни як у характері порушень, так і у сприйнятті цих порушень громадськістю. Здебільшого підозри в неправомірній поведінці стали вже пов'язувати з інформацією про фінанси та конфліктом інтересів. Зрештою це привело до необхідності реформи процесу дотримання етики в Конгресі та спроб створити формальний кодекс.

Для професій, що мають особливу відповідальність перед суспільством, завжди існує гостра потреба в кодексі етики професійної поведінки. Уже 1958 р. в США було ухвалено Кодекс етики державної служби для нагляду за посадовими особами та службовцями в усіх трьох гілках влади. Він хоча й не прописував жодних покарань та обмежень за недотримання норм і правил, містив низку пунктів, що визначали моральний характер ставлення держслужбовця до роботи та поведінки. Від нього, зокрема, вимагалася: ставити вірність

вищим моральним принципам і країні вище за вірність окремим людям, партії чи державному відомству; неухильно дотримуватися Конституції, законів і правових норм США та всіх урядів в країні; віддавати виконанню своїх обов'язків свої щирі зусилля та найкращі думки; ніколи не допускати несправедливості та дискримінації, надаючи особливі послуги або привілеї за винагороду або безоплатно; ніколи не приймати ні для себе, ні для своєї сім'ї пільги або вигоди за обставин, що можуть бути витлумачені розумними людьми як такі, що впливають на виконання державних обов'язків; ніколи не використовувати будь-яку інформацію, що надійшла до службовця конфіденційно під час виконання ним державних обов'язків, для одержання особистої вигоди; викривати корупцію, хоч де б її було виявлено; підтримувати ці принципи, завжди усвідомлюючи, що *державна посада є громадською довірою*; тощо [13, р. 16297].

Кодекс етики державної служби не мав сили закону. Проте включені до нього стандарти були першими положеннями про етику в масштабах уряду й досі визнаються основою політики Палати представників і Сенату як постійний посібник з етики, що цитується в багатьох розслідуваннях. Сутність Кодексу в цілому виражає ідея громадської довіри. Історія відносить її походження до Т. Джефферсона, який, як вважається, сформулював основний принцип державної служби: «Коли людина приймає на себе громадську довіру, вона повинна вважати себе суспільною власністю» [14]. Ця думка була висловлена багатьма іншими мислителями, політиками, державними діячами і з часом перетворилася на принцип: *«Державна служба – це громадська довіра»*. Разом із тим категорія довіри має важливе значення в політологічному аналізі [15, с. 224]. Зокрема, питання, що стосується зв'язку між феноменом влади та феноменом довіри, розглядав П. Штомпка. На його думку, ця проблематика досліджується в політичній філософії та політичних науках під назвою «легітимність влади», коли довіра до керівників формується або побічно, або напряму як складовий показник визнання, прийняття чи підтримки з боку громадян [16, с. 337]. Довіра до влади є одним із найважливіших чинників, який визначає стабільність, стійкість та ефективність усієї політичної системи [17, с. 506–507]. Уже маючи Кодекс, Конгрес ще певний час продовжував покладатися й на неписані норми поведінки, на існування «клубного духу». На сьогодні кожна палата Конгресу має свій кодекс а також спеціально створені органи для контролю за поведінкою своїх членів щодо питань етики.

Спеціальний комітет Сенату з етики було створено 1964 р. (до 1977 р. – Спеціальний комітет зі стандартів і поведінки). Розслідування, які він почав проводити, привели до розуміння необхідності розвитку процесу етичного регулювання в Сенаті. Нині Спеціальний комітет вирішує як дисциплінарне, так і консультативне завдання. Для процедур комітету характерні об'єднання

слідчих і судових функцій, відсутність обмежень на подання скарги (це можуть зробити не тільки сенатори) та терміну давності для розслідувань імовірних минулих порушень. За порушення правил встановлено єдиний набір санкцій. Це фінансова реституція, направлення питання на партійну конференцію, осуд або виключення. Також допускається видача публічних або приватних застережень. Комітет має право пропонувати й інші покарання. Санкції мають застосовуватися окремо або в поєднанні. Усе це є результатом реформ, які періодично проводяться у відповідь на нові виклики з метою оптимізації процесу етичного регулювання в Сенаті.

Оснovoю забезпечення інституційної дисципліни в Сенаті становить низка джерел, у яких предметом значного зведення правил і законів, пов'язаних з етикою, є як офіційна, так і приватна поведінка членів Сенату, посадових осіб і службовців. Так, Конституція США містить заборону на прийняття подарунків або винагород від іноземних урядів, за винятком випадків, дозволених законом. Конкретні стандарти поведінки в таких галузях, як конфлікт інтересів, розкриття фінансової інформації, зовнішній зароблений дохід і гонорари, прийняття подарунків і клопотання, передвиборча діяльність, державні контракти, зарубіжні поїздки та подарунки від іноземних урядів тощо, також передбачають федеральні закони. Зрештою, дуже конкретні стандарти поведінки щодо розкриття фінансової інформації, подарунків, зовнішнього заробленого доходу та гонорарів, конфлікту інтересів, заборонених неофіційних службових рахунків, поїздок за кордон, використання поштової скриньки та радіо- і телестудій, діяльності політичних фондів, дискримінації під час прийняття на роботу охоплює Кодекс офіційної поведінки Сенату, який міститься у 34–43 правилах Сенату, що перебувають виключно в межах юрисдикції Спеціального комітету Сенату з етики [18].

Разом із тим, коли у 1964 р. було створено Спеціальний комітет, він був уповноважений розслідувати не тільки порушення законів, правил і постанов Сенату, а й заяви «про неналежну поведінку, що можуть відбитися на Сенаті». Спеціальний комітет виходив з очікування того, що члени Сенату «ставитимуться з належною повагою до принципів етики та моралі відповідно до сенаторських звичаїв, заснованих на традиції і з належним урахуванням важливості підтримання доброї репутації Сенату як вищого законодавчого органу країни» [19, р. 24]. Письмові правила, що стосуються всіх можливих сфер неправомірних дій, розробити неможливо. Тому зусилля з написання та реформування Кодексу офіційної поведінки Сенату від самого початку полягали лише у тому, щоб додати правила, а не замінити те величезне зведення неписаних, але загальноприйнятих стандартів, які, звісно, продовжать діяти [19, р. 23]. Це питання було і залишається предметом регулярних змістовних дискусій. Так, сенатор Дж. В. Фулбрайт вважав одним із найтривожніших

аспектів проблеми моральної поведінки в Сенаті одкровення про те, що серед багатьох впливових людей моральність ототожнювалася із законністю. На його думку, якщо загальноприйнятим критерієм, за яким вимірюється чесність людини в громадському житті, є те, що вона дотримується букви закону, то таке становище, безумовно, є трагічним [19, р. 17]. І хоча порушення неписаних правил складно піддавати формальній оцінці та санкціонувати, сьогодні, як і раніше, має значення не тільки те, чи відповідає поведінка в Сенаті писаним нормам, а й те, як її оцінює громадськість.

Відповідні стандарти поведінки, орієнтовані на підтримання довіри громадян до Конгресу, існують і в Палаті представників. Їх викладено в *Кодексі офіційної поведінки Палати представників* (Правило 23 Палати представників). Кодекс висвітлює моральні аспекти професійної діяльності членів палати, пов'язані з такими питаннями, як подарунки, поїздки, акціонерна діяльність, зовнішня зайнятість та доходи, розкриття фінансової інформації тощо. Палата представників також бере до уваги й положення Кодексу етики державної служби 1958 р. Як і в Сенаті, у Палаті представників усвідомлюється необхідність дотримуватися не тільки букви, а й духу закону.

У 1967 р. в Палаті представників було засновано *Комітет Палати представників США з етики* (до 2011 р. – Комітет зі стандартів службової поведінки). Він має повноваження з тлумачення, адміністрування та забезпечення дотримання Кодексу офіційної поведінки. Комітет навчає членів, посадових осіб і співробітників Конгресу правил етики Палати представників і відповідає за розслідування та покарання за порушення цих правил. Правила і процедури, що регламентують роботу Комітету, є публічними. Істотна частина роботи комітету має консультативний та освітній характер. Також здійснюється розгляд поїздок членів палати, спонсорованих приватними особами, оцінюються і засвідчуються всі публічні звіти про розкриття фінансової інформації, подані членами, кандидатами до Палати представників і старшими співробітниками Палати. Решта роботи Комітету охоплює розслідування поведінки членів, посадових осіб і співробітників Палати та розгляд справ проти членів. Серед передбачених санкцій: виключення, осуд, догана, листи з осудом і листи-застереження, фінансова рестрикція. Процес етичного регулювання Палати представників регулярно піддавався аналізу, видавалися рекомендації щодо необхідних змін, проводилися реформи. Найчастіше вони стосувалися процедур. Проте в період з 2013 по 2018 рр. вносилися зміни й до Кодексу офіційної поведінки Палати представників.

Необхідність роботи Комітету Палати представників з етики не підлягала сумніву, проте вона не була безпроблемною. Як зазначають дослідники цього питання, «самодисципліна Комітету з етики в різний час вважалася проблематичною, оскільки члени Комітету залежать один від одного у виконанні

свої роботи, привносять у розслідування індивідуальні погляди на правила палати та зазнають осуду з боку громадськості одночасно із засудженням колег по Конгресу. Це створює складне середовище для проведення розслідувань і часто призводить до закритих розслідувань та заяв ЗМІ про неналежне дотримання правил Палати» [20, р. 5]. У зв'язку з цим до Палати представників раз за разом вносилися численні пропозиції щодо створення незалежної етичної організації, до складу якої не має входити жоден із членів чинного Конгресу. Деякі конгресмени перебували в опозиції до цієї ідеї. Так, за словами Л. Стоукса, голови Комітету з етики в період дії трьох різних каденцій Конгресу, робота в Комітеті не є добровільною, вона не затребувана і викликає жах. І хоча важко зайняти жорстку позицію проти колеги, у цьому, на його думку, і полягає культура Конгресу – щодня займати жорстку позицію з різних питань, зокрема й коли йдеться про дисциплінарні стягнення колег, оскільки члени Конгресу є інституційно відповідальними, і це робота, яку необхідно виконувати [21]. В одному прихильники цих двох протилежних поглядів на ситуацію були згодні – процес етичного регулювання зазнав невдачі і необхідні нові зусилля, спрямовані на його виправлення. Бачення ними найкращих засобів для відновлення як цього процесу, так і довіри громадськості до Конгресу були розбіжні.

І, нарешті, у 2008 р., після кількох корупційних скандалів, Палата представників уперше створила *Управління з етики Конгресу* (ОСЕ – The Office of Congressional Ethics), незалежний орган для розгляду заяв про неправомірні дії за участю членів, посадовців і співробітників Палати і, за необхідності, передання справ до Комітету з етики. Практично в усіх випадках звіт і висновки Ради ОСЕ, включені до звернення до Комітету з етики, зрештою мають бути оприлюднені. Місія ОСЕ та її Правління полягає в наданні допомоги Палаті представників у підтримці високих стандартів етичної поведінки для своїх членів, посадовців і персоналу і, таким чином, служінні американському народові [22, р. 1]. Порушити справу про підозру в неправомірній поведінці члена, співробітника або персоналу Палати може будь-який представник громадськості, а також персонал або член Палати представників. За час існування Управління з етики розслідування проводилися щодо таких дій членів Палати представників: неналежне використання статусу члена Конгресу; приховування фінансової інформації; конфлікт інтересів; в окремо взятому акті: хабарництво, незаконні винагороди та подарунки федеральним службовцям; отримання зовнішнього заробітку, що є більшим від допустимого ліміту; нецільове використання коштів Допомоги члена Палати представників; нецільове використання офіційних ресурсів (для проведення передвиборчої кампанії, для просування бізнесу, для оплати особистої сімейної поїздки тощо); отримання неприпустимого подарунку у вигляді дорожніх витрат;

утримання надлишків добових виплат під час зарубіжних і деяких інших поїздок; використання добових виплат з неприпустимою метою; отримання прибутку від іноземного уряду; розголошення важливої неpubлічної інформації в комерційних цілях; отримання компенсації, що неспіврозмірна роботі; вимагання та прийняття невідповідного подарунка від підлеглого; проведення кампанії чи політичної діяльності з трибуни Палати представників; спроба вплинути на свідчення свідка на попередньому засіданні Федеральної виборчої комісії; спроби перешкодити розслідуванню ОСЕ через неправдиві заяви; нецільове використання кадрових ресурсів; сексуальні домагання чи дискримінація, а також спроба залякати, здійснити репресалії або інша дискримінація за протидію такому поведженню; та ін. [23].

Проте створення Управління з етики не стало тим оптимальним рішенням, яке пододало б усі колізії процесу етичного регулювання в Нижній палаті Конгресу. Узагалі відносини між Комітетом з етики та ОСЕ встановлюються в правилах Палати представників і комітетів. Однак у взаємодії між законодавцями і слідчими існує багаторічна напруженість, кінець якій у січні 2017 р., користуючись нагодою, мали намір покласти республіканці. Напередодні початку роботи нового Конгресу члени Палати представників від цієї партії за зачиненими дверима схвалили пропозицію (119 голосів «за», 74 – «проти») обмежити можливості Управління з етики здійснювати свою діяльність, передавши його під нагляд Комітету з етики та надавши законодавцям більший контроль над незалежним органом, якому доручено розслідування їхньої поведінки. ОСЕ занадто швидко розслідувала скарги, подані зовнішніми зацікавленими групами, проявляючи в цьому надмірну старанність. Крім того, члени Палати представників скаржилися, що не отримували навіть тих прав, які їм гарантує Конституція, – їм не повідомляли, хто їх звинувачує, – і що результати розслідувань набували розголосу [24]. Найважливішою «зброєю» Управління з етики була його здатність оприлюднювати будь-які звіти, які Комітет з етики Палати представників вирішив не розглядати (припускали, що хотів приховати їх від публіки). «Не викликає сумнівів, що деякі з процедур Управління з етики Конгресу можуть і, ймовірно, створили супутні політичні проблеми для невинних членів Конгресу...» [25]. Згідно з новим запропонованим правилом, від Управління вимагалось представляти свої звіти законодавцям, а не публікувати їх безпосередньо для громадськості. Воно мало бути перейменоване в Управління з розгляду скарг Конгресу. Зусилля з нейтралізації ОСЕ частково очолили законодавці, щодо яких останніми роками велося розслідування.

Однак така дія викликала гостру негативну реакцію з боку ЗМІ, громадськості, демократів і консервативних груп. Було сказано, що вона є «ганебною» і безвідповідальною і що «етика стала першою жертвою нового республікан-

ського Конгресу» [26]. А новообраний президент Д. Трамп звернув увагу на те, що ослаблення Управління з етики, хоч би яким несправедливим воно не було, не є першочерговою дією і пріоритетом у роботі Конгресу, і закликав зосередитися на набагато важливіших речах [27]. Так, ухвалення поправок щодо ОСЕ було визнано зовсім незручним для республіканців способом розпочати новий Конгрес: воно кинуло б виклик наміру Д. Трампа «осушити вашингтонське болото», створило б видимість того, що республіканці не цінують контроль за своїми діями, а також порушило б їхній заклик до єдності на «початку справи» в новому Вашингтоні. У результаті мала місце одна-стайна згода відкликати пропозицію і розглянути питання про реформи ОСЕ в майбутньому. Найрадикальніша реформа процесу етичного регулювання Конгресу за останні десятиліття так і не відбулася.

З процесом етичного регулювання в Палаті представників пов'язано ще одне явище, на яке слід звернути увагу, вивчаючи організацію процесу етичного регулювання в політичному середовищі. У 1997–1998 рр. республіканцями і демократами було укладене негласне, але обопільне «етичне перемир'я», під час якого обидві політичні партії не висували етичних претензій до протилежної партії. Вони «замітали етичні проступки під килим», замість того, аби усунути корінь неправомірної поведінки та корупції в Палаті. Лідери обох партій, побоювались, що Палата представників знаходиться на грані нескінченного раунду «партизанських дій» у відповідь, коли звинувачення з боку одних неминуче призводить до звинувачень з боку інших, і погодилися на «припинення вогню». Вважається, що «етичне перемир'я» існувало недовго, лише в зазначений період. Однак і після того члени Палати представників могли утримуватися від подання законних скарг, побоюючись «репресивних скарг проти членів їхньої власної партії» [28].

Висновки. Отже, процес етичного регулювання в законодавчому органі США розглядається як такий, що має важливе значення. Його ідейне підґрунтя закладено в засадах американської державності з метою забезпечити перебування при владі добросовісних управлінців, які дбають про загальне благо і не переслідують особистих цілей, ухвалюючи рішення в інтересах американського народу. Це підтримує довіру громадян до влади і наділяє останню легітимністю, яка забезпечує стійкість політичної системи та збереження динамічної рівноваги в суспільстві в цілому. Процес етичного регулювання в Конгресі постійно перебуває в центрі уваги й під великим тиском з боку громадськості та преси, що є одним із факторів його розвитку шляхом своєчасного проведення необхідних реформ. Змінам піддаються наявні кодекси поведінки, структура процесу етичного регулювання, процедури та санкції. Так, до кодексів поведінки було внесено значущі уточнення й нові правила. Структурні зміни вдалося реалізувати тільки в Нижній палаті, і пов'язані вони

з пошуком незалежного та об'єктивного арбітра для розгляду заяв щодо неетичної поведінки в Конгресі. Поступово, але відносно несуттєво розширився спектр можливих санкцій, які застосовуються до порушника. Найбільша динаміка спостерігалася щодо процедурних змін. Саме вони завжди викликали найгостріші дискусії.

Попри це процес етичного регулювання в Конгресі США так і не став задовільним для всіх зацікавлених сторін. Частота й іноді суперечливі результати проведених реформ є показником не тільки важливості цього процесу, а й його складності, що зумовлена як конкурентною природою політики, так і впливом цілої низки внутрішніх та зовнішніх факторів. Проте вивчення досвіду організації і функціонування процесу етичного регулювання в законодавчому органі влади як такому, його засад і логіки розвитку, проблем і способів подолання їх. Подальшу роботу в цьому напрямі може бути пов'язано з детальним дослідженням окремих аспектів цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (дата звернення: 26.10.2022).
2. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень-серпень 2021 р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 26.10.2022).
3. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. 2022. 15 верес. URL: [https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi?fbclid=IwAR3w6VYPYWk6n6Iy9Rorwdr-vRM9ApV4zNp-hk7D622No4Kj196LxPF_QEaw](https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi) (дата звернення: 26.10.2022).
4. Соціально-гуманітарна сфера України в сучасних дискурсах : монографія / за заг. ред. проф. О. Ю. Панфілова. Харків : ХІФ КНТЕУ, 2019. 284 с.
5. Соціологія права : енцикл. слов. / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2020. 984 с.
6. Levin R. M. Congressional Ethics and Constituent Advocacy in an Age of Mistrust. *Michigan Law Review*. 1996. Vol. 95, Issue 1. P. 1–110. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4567&context=mlr> (accessed date: 26.10.2022).
7. Thompson D. F. Overcoming the Conflict of Interest in Congressional Ethics. Prepared for the Panel on «Congressional Ethics Enforcement». *Woodrow Wilson International Center, Washington, D. C., January 16, 2007*. URL: <https://www.wilsoncenter.org/>

- sites/default/files/media/documents/event/ethics-Thompson%20paper.pdf (accessed date: 26.10.2022).
8. Thompson D. F. Ethics in congress: From individual to institutional corruption. Washington, DC: The Brookings Institution, 1995. xv, 246 p.
 9. The Constitution of the United States of America. *United States Senate*. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#a1_sec5 (accessed date: 26.10.2022).
 10. Madison J. The Alleged Tendency of the New Plan to Elevate the Few at the Expense of the Many Considered in Connection with Representation. *Federalist, No. 57*. New York Packet. February 19, 1788. URL: <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-51-60#s-lg-box-wrapper-25493433> (accessed date: 26.10.2022).
 11. House Committee on Ethics: A Brief History of Its Evolution and Jurisdiction. Updated March 22, 2021. *Congressional Research Service*. 98–15. URL: <https://www.everycrsreport.com/reports/98–15.html> (accessed date: 26.10.2022).
 12. Historical Summary of Conduct Cases in the House of Representatives. Committee on Standards of Official Conduct. 1798–2004. URL: https://ethics.house.gov/sites/ethics.house.gov/files/Historical_Chart_Final_Version%20in%20Word_0.pdf (accessed date: 26.10.2022).
 13. Code of Ethics for Government Service. *Congressional Record – Senate*. Vol. 103, part 12 (August 28, 1957). Pp. 16184–16383. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CRECB-1957-pt12/pdf/GPO-CRECB-1957-pt12-5.pdf> (accessed date: 26.10.2022).
 14. Basic Obligation of Public Service. The Foundation For Ethical Behavior. Executive Order 12674. *Departmental Ethics Office*. URL: <https://www.doi.gov/ethics/basic-obligations-of-public-service> (accessed date: 26.10.2022).
 15. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2011. 808 с.
 16. Sztompka P. *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków : Znak, 2007. 420 s.
 17. Політологія : навч. енцикл. словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.] ; за наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.
 18. The Senate Code of Official Conduct. Select Committee on Ethics United States Senate. One Hundred Seventeenth Congress. First Session. October 2021. URL: https://www.ethics.senate.gov/public/_cache/files/3507e6ae-2525-40ac-9ec8-7c6dbfe35933/2021---red-book---the-senate-code-of-official-conduct.pdf (accessed date: 26.10.2022).
 19. Senate ethics manual. Select Committee on Ethics United States Senate. 108th Congress. 1st Session. 2003 Edition (Supersedes All Prior Editions). S. Pub.108–1. xi, 530 p. URL: https://www.ethics.senate.gov/public/_cache/files/f2eb14e3-1123-48eb-9334-8c4717102a6e/2003-senate-ethics-manual.pdf (accessed date: 26.10.2022).
 20. House Office of Congressional Ethics: History, Authority, and Procedures. Updated February 3, 2022. 30 p. URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R40760.pdf> (accessed date: 26.10.2022).

21. Livingston R. L., Jr., Stokes L., Thompson D., Tumulty K. Congressional Ethics Enforcement: Is Congress Fulfilling Its Constitutional Role? *Wilson Center*. 2007. Jan. 16, URL: <https://www.wilsoncenter.org/event/congressional-ethics-enforcement-congress-fulfilling-its-constitutional-role> (accessed date: 26.10.2022).
22. Office of Congressional Ethics. Fourth Quarter 2021 Report. URL: https://oce.house.gov/sites/congressionaletics.house.gov/files/documents/OCE%20Fourth_Quarter_2021_Report%20Final.pdf (accessed date: 26.10.2022).
23. Office of Congressional Ethics U. S. House of Representatives. All Reports. Apr. 14, 2009 – Oct. 25, 2022. URL: <https://oce.house.gov/reports> (accessed date: 26.10.2022).
24. Конгресс США хочет ограничить вмешательство Комитета по этике в свою работу. *Настоящее время*. 2017. 3 янв. URL: <https://www.currenttime.tv/a/28211092.html> (дата обращения: 26.10.2022).
25. Goldmacher Sh. Jack Abramoff slams GOP over House ethics changes. *Politico*. 01.03.2017. URL: <https://www.politico.com/story/2017/01/house-ethics-panel-jack-abramoff-233126> (accessed date: 26.10.2022).
26. Bade R. House GOP reverses course on gutting ethics panel. *Politico*. 2017. 1 безез. URL: <https://www.politico.com/story/2017/01/gop-congress-ethics-office-233123> (accessed date: 26.10.2022).
27. Griffiths B. Trump tweets disapproval of GOP move to gut congressional ethics office. *Politico*. 2017. 1 безез. URL: <https://www.politico.com/story/2017/01/trump-tweets-disapproval-of-gop-move-to-gut-congressional-ethics-office-233124> (accessed date: 26.10.2022).
28. Babington Ch., Morgan D. Ethics Truce Frays in House. *The Washington Post*. March 17, 2004. URL: https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/03/17/ethics-truce-frays-in-house/562a7556-5715-40e4-b1f9-797f75f6a89e/?utm_term=.142636a4dd60 (accessed date: 26.10.2022).

REFERENCES

1. Otsinka hromadianamy diialnosti vlady, riven doviry do sotsialnykh instytutiv ta politykiv, elektoralni oriientsii hromadian (liutyi 2020 r. sotsiolohiia). *Razumkov Tsentr*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientsii-gromadian-liutyi-2020r> [in Ukrainian].
2. Dovira do instytutiv suspilstva ta politykiv, elektoralni oriientsii hromadian Ukrainy (lypen-serpen 2021 r.). *Razumkov Tsentr*. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy> [in Ukrainian].
3. Dovira do derzhavy: yak zberegty natsionalnu yednist zarady peremohy. *Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva*. 2022. 15 veresnia. Retrieved from https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegty-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi?fbclid=IwAR3w6VYPYWk6n6Iy9Rowdr-vRM9ApV4zNp-hk7D622No4Kj196LxPF_QEaw [in Ukrainian].

4. Panfilov, O. Yu. (Ed.) (2019). *Sotsialno-humanitarna sfera Ukrainy v suchasnykh dyskursakh*: monohrafiia. Kharkiv: KhIF KNTEU [in Ukrainian].
5. Herasina, L. M., Panfilov, O. Yu., & Pohribna, V. L., et al. (2020). *Sotsiologhiia prava: entsyklopedychnyi slovnyk / za red. M. P. Trebina*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Levin, R. M. (1996). Congressional Ethics and Constituent Advocacy in an Age of Mistrust. *Michigan Law Review*, 95 (1), 1–110. Retrieved from <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4567&context=mlr>.
7. Thompson, D. F. (2007). Overcoming the Conflict of Interest in Congressional Ethics. Prepared for the Panel on «Congressional Ethics Enforcement». *Woodrow Wilson International Center, Washington, D. C., January 16*. Retrieved from <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/event/ethics-Thompson%20paper.pdf>.
8. Thompson, D. F. (1995). *Ethics in congress: From individual to institutional corruption*. Washington, DC: The Brookings Institution.
9. The Constitution of the United States of America. *United States Senate*. Retrieved from https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#a1_sec5.
10. Madison, J. (1788). The Alleged Tendency of the New Plan to Elevate the Few at the Expense of the Many Considered in Connection with Representation. *Federalist, No. 57*. New York Packet. February 19. Retrieved from <https://guides.loc.gov/federalist-papers/text-51-60#s-lg-box-wrapper-25493433>.
11. House Committee on Ethics: A Brief History of Its Evolution and Jurisdiction. Updated March 22, 2021. *Congressional Research Service*. 98–15. Retrieved from <https://www.everycrsreport.com/reports/98-15.html>.
12. Historical Summary of Conduct Cases in the House of Representatives. Committee on Standards of Official Conduct. 1798–2004. Retrieved from https://ethics.house.gov/sites/ethics.house.gov/files/Historical_Chart_Final_Version%20in%20Word_0.pdf.
13. Code of Ethics for Government Service. *Congressional Record – Senate*. Vol. 103, part 12 (August 28, 1957). Pp. 16184–16383. Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CRECB-1957-pt12/pdf/GPO-CRECB-1957-pt12-5.pdf>.
14. Basic Obligation of Public Service. The Foundation For Ethical Behavior. Executive Order 12674. *Departmental Ethics Office*. Retrieved from <https://www.doi.gov/ethics/basic-obligations-of-public-service>.
15. Levenets, Yu., & Shapoval, Yu. (Eds.) (2011). *Politychna entsyklopediia*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
16. Sztompka, P. (2007). *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*. Kraków: Znak [in Polish].
17. Denysenko, V. M., Sorba, O. M., & Uhryn, L. Ya., et al. (2014). *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii / za nauk. red. d-ra polit. n. Khomy N. M.* Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
18. The Senate Code of Official Conduct. Select Committee on Ethics United States Senate. One Hundred Seventeenth Congress. First Session. October 2021. Retrieved from https://www.ethics.senate.gov/public/_cache/files/3507e6ae-2525-40ac-9ec8-7c6dbfe35933/2021---red-book---the-senate-code-of-official-conduct.pdf.
19. Senate ethics manual. Select Committee on Ethics United States Senate. 108th Congress. 1st Session. 2003 Edition (Supersedes All Prior Editions). S. Pub.108–1. xi,

- 530 p. Retrieved from https://www.ethics.senate.gov/public/_cache/files/f2eb14e3-1123-48eb-9334-8c4717102a6e/2003-senate-ethics-manual.pdf.
20. House Office of Congressional Ethics: History, Authority, and Procedures. Updated February 3, 2022.. 30 p. Retrieved from <https://sgp.fas.org/crs/misc/R40760.pdf>.
 21. Livingston, R. L., Jr., Stokes, L., Thompson, D., & Tumulty, K. (2007). Congressional Ethics Enforcement: Is Congress Fulfilling Its Constitutional Role? *Wilson Center*. Jan. 16. Retrieved from <https://www.wilsoncenter.org/event/congressional-ethics-enforcement-congress-fulfilling-its-constitutional-role>.
 22. Office of Congressional Ethics. Fourth Quarter 2021 Report. URL: https://oce.house.gov/sites/congressionalethics.house.gov/files/documents/OCE%20Fourth_Quarter_2021_Report%20Final.pdf (accessed date: 26.10.2022).
 23. Office of Congressional Ethics U. S. House of Representatives. All Reports. Apr. 14, 2009 – Oct. 25, 2022. Retrieved from <https://oce.house.gov/reports>.
 24. Kongress SShA khochet ogranichit vmeshatelstvo Komiteta po etike v svoyu rabotu. *Nastoyashchee vremya*. 03.01.2017. Retrieved from <https://www.currenttime.tv/a/28211092.html> [in Russian].
 25. Goldmacher, Sh. (2017). Jack Abramoff slams GOP over House ethics changes. *Politico*. 01.03. Retrieved from <https://www.politico.com/story/2017/01/house-ethics-panel-jack-abramoff-233126>.
 26. Bade, R. (2017). House GOP reverses course on gutting ethics panel. *Politico*. 01.03. Retrieved from <https://www.politico.com/story/2017/01/gop-congress-ethics-office-233123>.
 27. Griffiths, B. (2017). Trump tweets disapproval of GOP move to gut congressional ethics office. *Politico*. 01.03. Retrieved from <https://www.politico.com/story/2017/01/trump-tweets-disapproval-of-gop-move-to-gut-congressional-ethics-office-233124>.
 28. Babington, Ch., & Morgan, D. (2004). Ethics Truce Frays in House. *The Washington Post*. March 17. Retrieved from https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2004/03/17/ethics-truce-frays-in-house/562a7556-5715-40e4-b1f9-797f75f6a89e/?utm_term=.142636a4dd60.

Фабрика Алла Анатольевна, кандидат социологических наук, доцент,
доцент кафедры философии, политологии и психологии,
Центральноукраинский государственный университет
имени В. Винниченко, г. Кропивницкий, Украина

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ЭТИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ ОРГАНЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ: ОПЫТ США

Поиск путей оптимизации процесса этического регулирования в украинском парламенте обуславливает необходимость изучения опыта организации такого

процесса в сложной среде законодателей и политиков в других странах. Статья посвящена анализу этапов становления процесса этического регулирования в законодательном органе США, его идейной основы, структурных элементов, проблем функционирования и способов их решения.

Ключевые слова: законодательная власть, общественное доверие, легитимность власти, стабильность политической системы, этическое регулирование, кодекс этики, Конгресс США.

***Fabryka Alla Anatoliivna**, PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy, Political Science
and Psychology,
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi,
Ukraine*

ORGANISING THE ETHICS PROCESS IN THE ORGAN OF LEGISLATIVE POWER: THE US EXPERIENCE

The search for ways to optimize the process of ethical regulation in the Ukrainian parliament necessitates the study of the experience of organizing such a process in a complex environment of legislators and politicians in other countries. The article is devoted to the analysis of the stages of formation of the process of ethical regulation in the US legislature, its ideological basis, structural elements, problems of functioning and ways to solve them.

Keywords: legislature, public trust, legitimacy of government, stability of the political system, ethical regulation, code of ethics, US Congress.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК: 316.325

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.55.268537>

Погрібна Вікторія Леонідівна, докторка соціологічних наук, професорка, професорка кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5101-0386

ФОРМАТИ СВІТОУСТРОЮ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПОГЛЯД СОЦІОЛОГА

У статті проводиться аналіз процесів, що характеризують зміну форматів світоустрою за часів переходу від SPOD- до VUCA-, а потім і BANI-світу. Оцінюються результати функціонування та перспективи динаміки основних моделей політичної поляризації (моно-, бі-, мультиполярність) світу. Пропонується оригінальний авторський погляд на перспективи подальшого переформатування світоустрою через створення CAMPUS-системи, характеристиками якої є розбудова конкурентного (Competitive), рухливого (Agile), багатовекторного (Multi-vector), прагматичного (Pragmatic), незбалансованого (Unbalanced), егоїстичного (Selfish) світу.

Ключові слова: *світоустрій, монополярність, біполярність, мультиполярність, SPOD-світ, VUCA-світ, BANI-світ, CAMPUS-світ.*

Світ змінився... Я відчуваю це у воді, відчуваю це у землі,
відчуваю у повітрі.

Багато з того, що було, – пішло...
Дж. Р. Р. Толкін. «Володар перснів»

Постановка проблеми. Головною відмінною рисою сучасного світу став його перехід у якісно новий стан, відбулися зміни загальної архітектоніки міжнародного життя. Після закінчення «холодної війни» та завершення ери протистояння двох соціально-політичних систем у міжнародних відносинах розгорнувся дуже складний процес становлення нових пріоритетів і цінностей, сформувалися нові центри міжнародного життя, якісно змінився склад активних членів міжнародної спільноти, ускладнився зміст їхніх взаємин. При цьому, якщо згадати, що залежно від кількості полюсів міжнародної могут-

ності зазвичай вирізняють три системні моделі міжнародних відносин – монополярну, біполярну та мультиполярну, які з об’єктивних обставин час від часу змінюють одна одну, то сьогодні можемо констатувати ситуацію, коли *світ набуває ознак системної невизначеності своєї полярності*. Отже, з огляду на традиційний набір показників, що визначають статус полюсу (військова сила, економічна могутність, внутрішньополітична стабільність, науково-технічний потенціал, демографічна потужність, якість державного управління, ідеологічний вплив [1, с. 236]), бачимо, як зараз знову розпочалося активне балансування на межі моно- та біполярного світів. *Які загрози несе таке балансування? До чого воно може призвести?* Необхідність пошуку відповідей на ці питання визначила **мету** цієї статті: аналіз механізмів, що детермінують трансформацію полярності світоустрою, а також встановлення причинно-наслідкових зв’язків виникнення стану системної невизначеності, у якому опинився сучасний світ, та розроблення прогнозу його подальшої динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема поляризації в сучасному світі останнім часом активно обговорюється представниками вітчизняної та зарубіжної соціологічної і політичної науки і практики. Так, А. Acharya, R. Alcaro, D. Blagden, A. Cooley та D. Nexon, С. J. Dolan, В. Jones, R. Naass, В. Martill та L. ten Brinke, J. Mearsheimer, D. Tizzard та інші досліджували проблеми та перспективи моно-, бі- та мультиполярності [2–14]. Л. Герасіна, М. Гетьманчук, В. Зубов, О. Дашевська, А. Міщенко, І. Поліщук, В. Розумюк, М. Требін, М. Фесенко, О. Штрайхер та інші аналізували особливості світоустрою на зламі епох [1, с. 15–23]. R. Berger, J. Cascio, N. Horney, М. Мельник, Ю. Снисаренко, І. Стегосенко, Ю. Чалюк та інші розробляли проблематику SPOD-, VUCA- та BANI-світу [24–36]. Усі ці дослідження сформувавши потужне джерельне підґрунтя для нашого аналізу заявленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Пошук відповідей на поставлені на початку статті питання визначив логіку наших міркувань. Почнімо з того, що будь-яке балансування розхитує систему, принаймні не сприяє її усталеності. Зрозуміло, кожний із варіантів полярності світоустрою не є ідеальним, має свої переваги і недоліки, утім невизначеність є значно небезпечнішою. Протягом останніх 40 років ми спостерігаємо прискорений транзит від SPOD-світу спочатку до VUCA-світу, а від нього і до BANI-світу.

SPOD-світ – **Steady** (усталений), **Predictable** (передбачуваний), **Ordinary** (простий), **Definite** (визначений) – існував до кінця 1980-х рр. і досить упевнено відчував себе в умовах біполярного світоустрою, навіть незважаючи на «холодну війну» часів протистояння «двох систем – двох способів життя». Проблеми почалися на початку 1980-х рр., коли таке «холодне» протистояння набуло «гарячого» вигляду після вторгнення СРСР до Афганістану в 1979 р. До речі, аналогія з сучасним вторгненням РФ до України напрошується сама

по собі – військове зіткнення держав-полюсів на території «третьої» країни за можливість її залучення та утримання в сфері свого впливу. Невдачі в афганській війні в поєднанні з іншими об'єктивними суспільними процесами поставили крапку в багаторічному біполярному протистоянні – СРСР та вся соціалістична система розпалися, відбулася зміна полярності світоустрою в бік монополярності з центром в США. Підкреслимо, не мультиполярності, як очікувалось, а саме монополярності. Так, зрозуміло, що монополярний світ має свої переваги – передбачуваність розгортання світових подій, можливість соціального розвитку великої кількості держав під прикриттям «глобального лідера» без активних конфліктів між собою. Більше того, можна навіть припустити, що для збереження миру один владно-силовий полюс підходить краще, оскільки мінімізуються конкурентні змагання між великими державами в усіх сферах, зокрема і військовій, згортається гонка озброєнь, а це значно збільшує шанси на збереження миру. Проте латентними наслідками однополярного світоустрою нехтувати не можна – відсутність реального розподілу влади у світі, її монополізація і, як наслідок, відсутність дієвого механізму «стримування та противаг» значно підвищує загрозу появи конкурента, який не бажає миритися з розстановкою сил, що склалася. До речі, такий сценарій почала стрімко реалізовувати РФ у другій половині нульових – на початку 20-х рр. XXI ст. Його розгортання можна відстежити, якщо проаналізувати останні 15 років керівництва В. Путіним Російською Федерацією. Звернімося до кількох його публічних виступів цих років. Так, у відомій Мюнхенській промові на конференції з питань політики безпеки ще в лютому 2007 р. було чітко акцентовано наміри РФ щодо усунення США з лідерських позицій із констатацією кінця монополярного світу, який був охарактеризований як *(мовою оригіналу)* «мир одного хозяина, одного суверена», який «ничего общего не имеет, конечно, с демократией» [37]. Ще більш категорично і жорстко Путін артикулював власне ставлення до однополярного світу в жовтні 2014 р., коли у своїй Валдайській промові зазначив *(мовою оригіналу)*: «Момент однополярности убедительно продемонстрировал, что наращивание доминирования одного центра силы не приводит к росту управляемости глобальными процессами. Напротив, подобная неустойчивая конструкция доказала свою неспособность эффективно бороться с такими подлинными угрозами, как региональные конфликты, терроризм, наркотрафик, религиозный фанатизм, шовинизм и неонацизм. В то же время она открыла широкую дорогу для проявления национального тщеславия, манипулирования общественным мнением, грубого подавления воли слабого волей сильного. По своей сути однополярный мир – это апология, апологетика диктатуры и над людьми, и над странами» [38]. Підкреслимо, це проголошувала людина, яка за кілька місяців до того провела анексію частини території сусідньої держави, фак-

тично демонструючи цілком однозначні наміри просунути на роль саме одноосібного світового лідера свою кандидатуру. А далі бачимо, як у промові – посланні Федеральному зібранню 1 березня 2018 р. Путін оголосив уже всі незалежні країни, які утворилися після розпаду СРСР, втраченими територіями Росії, висуваючи, по суті, територіальні претензії практично до всіх сусідів [39]. І першою «показовою» країною – жертвою цієї реваншистської ідеології мала стати саме Україна, яка, по-перше, була найбільш значущою і в економічному, і в політичному значенні союзною республікою, а по-друге, що, очевидно, стало найбільш значущим для Путіна, Україна була основним каталізатором розпаду СРСР, за яким він відверто ностальгує. Її треба було показово покарати і повернути.

Отже, бачимо, що фактично Путін навряд чи прагнув відновлення біполярності світоустрою, яка, за визначенням В. Розумюка, передбачає «значний відрив двох членів міжнародної спільноти від решти країн за сукупними показниками могутності – наддержавність» [1, с. 237], він просто намагався посунути США, поставивши Росію на їхнє місце на вершині світової піраміди могутності. Але, переконавшись, що «місія нездійсненна», бо глобальні поразки РФ у повномасштабній війні з Україною продемонстрували її реальну «могутність» і, відповідно, марність подібних претензій, Путін, прикриваючись риторикою щодо прагнення багатополарності світоустрою, досить швидко переорієнтувався вбік біполярності, що абсолютно чітко проглядається в його черговій Валдайській промові 27 жовтня 2022 р. (*мовою оригіналу*): «Напомню, что западная цивилизация не является единственной даже на нашем общем евразийском пространстве. Более того, большинство населения сосредоточено именно на востоке Евразии – там, где возникли очаги древнейших цивилизаций человечества. Ценность и значение Евразии в том, что этот материк представляет собой самодостаточный комплекс, обладающий гигантскими ресурсами любого рода и огромными возможностями» [40].

Утім сьогодні питання, чи дійсно на нас чекає повернення до біполярності, залишається відкритим. І не тільки тому, що словам Путіна довіряти не можна. Одна з теорій світового порядку стверджує, що постійні бі- та багатополарні варіанти вже фактично вичерпали свій життєздатний потенціал, і далі однополарність буде перериватися тільки дуже рідкісними «мультиполарними моментами» [19].

Аналізуючи цю промову Путіна, експерти виділили три основних моменти. Перший – президент РФ вже не звертається до Заходу, бо там його давно ніхто не слухає і йому ніхто не вірить. Другий – більшість тез орієнтовано виключно на внутрішнього споживача, що цілком впливає з попереднього моменту. І третій – Путін вирішив спробувати сформувати конфігурацію, у якій є умовний західний світ, який прагне пригнічувати всіх, та інший, схід-

ний, цивілізований – Росія, Китай, Індія з потужними культурними традиціями, який виступає альтернативою першому. І ось цю ідею Путін просуває не лише для внутрішнього споживача, але й для зовнішнього [41]. Отже, Путін на словах лобіює ідею багатополярності (*мовою оригіналу*): «...многополярность – это реальный, а по сути, единственный шанс для той же Европы восстановить свою политическую и экономическую субъектность», артикулює верховенство права (*мовою оригіналу*): «И прежде всего мы считаем, что новый миропорядок должен основываться на законе и праве, быть свободным, самобытным и справедливым» [40], звинувачуючи в усіх сучасних глобальних проблемах людства виключно США і презентуючи Росію як взірць демократії і толерантності, який просто не може не виступати одним із найбільш впливових полюсів сучасного світоустрою. До речі, ця промова яскраво контрастує з виступом Верховного представника ЄС у закордонних справах та політиці безпеки Жозепа Борреля-і-Фонтельєса, що відбувся за два тижні до цього (12 листопада 2022 р.). Головний дипломат Євросоюзу також дав оцінку новій світової реальності, але при цьому не намагався знайти винного ззовні, а, навпаки, продемонстрував суто інтернальний підхід, відверто відповідаючи на два ключових питання: **що** – «що відбувається? що буде далі? що ми повинні робити?» та **як** – «як ми діємо? як ми працюємо? як ЄС може отримати кращі результати?» [42]. Він чітко вказав на помилки, яких припустився ЄС, і визначив шляхи їхнього подолання, не намагаючись, на відміну від президента РФ, перекласти відповідальність на інших.

Таким чином, те, що світ не просто кардинально змінився, але й перейшов у стан системної невизначеності, не викликає сумніву вже ні в кого, проте реакція на такі зміни є відверто запізнілою – це відбулося не вчора. Ще на початку 1990-х американськими військовими була озвучена концепція VUCA-світу. Вона вчила, як діяти в мінливих (*Volatility*), невизначених (*Uncertainty*), складних (*Complexity*) і неоднозначних (*Ambiguity*) ситуаціях, що виникли після закінчення «холодної війни». Головним у цій концепції було те, що на перший план вийшла не можливість розуміти й будувати прогнози та плани, а здатність відчувати зміни і швидко адаптуватися до них [35]. Більше того, бути лідером тепер означало не тільки вміти реагувати на зміни, що лавиноподібно накривають світ, але й управляти ними. Цей акронім став активно використовуватися у 2007–2009 рр. у сфері бізнесу, під час глобальної фінансової кризи, але на той же саме час припадає і проникнення ідеї VUCA-світу в політику. З одного боку, можна було спостерігати, як спроби «колективного Заходу» протистояти нестабільності, невизначеності й неоднозначності нового світоустрою призвели до того, що країни Євросоюзу замість того, щоб посісти проактивну позицію, непомітно для себе опинилися в пастці максимальної залежності від російських енергоносіїв та величезного китайського

експортно-імпортного ринку. Про це відверто сказав Жозеп Боррель-і-Фонтельєс у вже згадуваному нами виступі у Брюсселі 12 жовтня 2022 р.: «Отже, наше процвітання базувалося на Китаї та Росії. Очевидно, сьогодні ми повинні шукати нових шляхів для енергії зсередини Європейського Союзу, наскільки це можливо, тому що ми не повинні міняти одну залежність на іншу... Люди не усвідомлюють цього, але той факт, що Росія і Китай уже не є тими, ким вони були для нашого економічного розвитку, вимагає сильної реструктуризації економіки» [42]. Утім розуміння цього прийшло занадто пізно. Свідомо чи несвідомо залишилися непоміченими (або були просто проігноровані) політичні сигнали, що надходили з РФ як через відверто агресивні дії на світовій арені, так і через публічні виступи її очільника, у тому числі й ті, на які ми вже посилалися.

З іншого боку, з початку 1990-х рр. розгорнулися процеси активної політичної трансформації не тільки на пострадянському, але й на всьому постсоціалістичному просторі. Євросоюз і НАТО значно розширилися за рахунок цих країн, що повинно було забезпечити розбудову нового світоустрою після закінчення «холодної війни». Цей світоустрій мав зберегти свою біполярність з усіма її перевагами, як-то можливість об'єднання держав навколо центрів сили та створення економічних, політичних та військових союзів, але вже в інших умовах, коли протистояння полюсів втрачає антагоністичний (у першу чергу ідеологічний) характер і переноситься виключно в економічну сферу. Проте сталося не так, як гадалося. Як ми вже зазначали, прогнозований і стабільний SPOD-формат остаточно пішов в історію, поступившись спочатку епосі VUCA, а після 2019 р. – взагалі BANI-світоустрою. У результаті мінливість (**V**olatility) перетворилася на крихкість (**B**rittle), невизначеність (**U**ncertainty) обернулася тривожністю (**A**nxious), складність (**C**omplexity) – нелінійністю (**N**onlinear), а неоднозначність (**A**mbiguity) – незбагненністю (**I**ncomprehensible). Крихкість BANI-світу стала означати, що всі узвичаєні способи і методи дій можуть у будь-який момент зруйнуватися, і навіть дрібниця здатна похитнути габітуалізований порядок, тривожність почала засвідчувати постійну напругу, що панує в суспільстві в очікуванні непередбачуваних подій, нелінійність виявилася здатною знищити чіткий зв'язок між причиною та наслідком дій, а незбагненність стала результатом того, що в умовах браку знань та прогнозованих наслідків рішення часто приймаються «наосліп». Отже, не пройшло і трьох років з моменту встановлення BANI-світоустрою, як усі його «неприємні» характеристики створили страшний прецедент – повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. і, як наслідок, потрапляння людства в ситуацію, коли небезпека початку третьої світової війни стала максимальною. Виникає цілком природне питання – що далі?

У вересні 2022 р. було опубліковано вельми цікаві роздуми професора University College of London Володимира Пастухова, у яких він спробував дослідити проміжні результати російсько-української війни та спрогнозувати можливі наслідки того, що відбувається, припускаючи, що ця війна є лише прелюдією до більших історичних зрушень [43]. Ось деякі з його 25 тез (*мовою оригіналу*).

– *«Несмотря на то, что вкрапления и империализма, и национализма в то, что условно можно обозначить как социально-политическая сущность текущих событий, весьма значительны, они остаются в ней всего лишь примесями (impurities) в нечто более значимое, что формирует базовые тенденции».*

– *«В данном конкретном случае вооруженный конфликт происходит в конечном счете между наследниками советского «большевизма» – либерал-большевиками, продвигающими «большой скачок» в модерн («европейский проект»), и национал-большевиками, продвигающими «большой скачок» в архаику («евразийский проект»). Между этими полюсами располагаются многочисленные «промежуточные» движения, которые по мере обострения гражданского конфликта вынуждены присоединяться к одному из крайних течений. Этот водораздел можно наблюдать и в России, и в Украине».*

– *«...в результате такого «территориального» распределения политических предпочтений гражданское (идеологическое) по своей природе противостояние на постсоветском пространстве приобрело внешнюю «превращенную форму» межнационального конфликта. В Украине это противостояние сразу было встроено в более актуальную антиколониальную повестку с соответствующей реакцией со стороны России, где тут же сформировалась проимпериалистическая повестка с четко выраженным антиукраинским профилем. Эта сложность заставляет меня предположить, что дальнейшее развитие ситуации как внутри России, так и внутри Украины будет «нелинейным»».*

– *«Конфликт с Украиной вырос из незамеченной и неоцененной должным образом гражданской войны на постсоветском пространстве, в которой те, кто убежал слишком далеко вперед, схлестнулись с теми, кто застрял в глубоком тылу истории. Пройдя через несколько кругов ада внешних, она неизбежно вернется к своему первобытному состоянию и проявит себя открыто как в России, так и в Украине. И цыплят победы мы будем считать по итогам всего этого, а не по промежуточным итогам военной операции».*

Зрозуміло, що автор намагався прорахувати можливі варіанти розгортання подій, але зробити це було вкрай важко, бо ситуація змінюється нелінійно і незбагненно, тобто в абсолютній відповідності до характеристик BANI-світу. Утім В. Пастухов досить чітко зміг зафіксувати високу ймовірність збереження біполярності на макрорівні суспільних відносин. Погоджуючися в цілому

з цим висновком, додамо, що тенденція тяжіння світоустрою до біполярності збережеться і на мета-, і на мегарівні. І така біполярність, ураховуючи сучасні реалії, буде досить жорсткою, оскільки ґрунтуватиметься на постійних незмінних інтересах, які скріплюються ідеологічними компонентами. З огляду на це можна припустити, що зараз світ стрімко розгортається вбік формату, описаному в класичній концепції національного інтересу Г. Морґентау з її 10 базовими позиціями:

1. Анархізм – у світі не існує актора, що може регулювати взаємодії держав.
2. Самодопомога – в анархії держави не можуть припустити, що інші допоможуть їм вижити, і тому повинні покладатися на самодопомогу.
3. Сила – всі актори захищають свої інтереси через насилля.
4. Захист – учасники міжнародних відносин перш за все переймаються захистом влади.
5. Баланс сил – превентивна гонка озброєнь.
6. Гегемонія – кожна держава прагне до панівного становища у світі.
7. Полярність – поділ контролю над світом між державами.
8. Балансування – держава робить усе для збереження балансу сил.
9. Відхилення – країни можуть дозволити іншій державі компенсувати витрати на балансування.
10. Приховування – країни сподіваються уникнути конфлікту з надією, що їм це вдасться надовго [44].

Висновки. Отже, людство знов опинилося на зламі епох, бо перспективи зміни формату світоустрою найближчим часом виглядають вельми реальними. Аналіз тих процесів, які зараз стрімко розгортаються, дозволяють припустити, що людство опинилося перед цілком реальною небезпекою трансформації BANI-світу у SASI-світ – хиткий (*Shaky*), анархічний (*Anarchic*), егоїстичний (*Selfish*), безвідповідальний (*Irresponsible*). Утім ми впевнені, що світова спільнота має всі шанси уникнути такого вкрай небезпечного сценарію розгортання подій, побудувавши світоустрій, який хоча і не є ідеальним, проте здатен створити оптимальні умови для її виживання та недопущення розгортання третьої світової війни. Такий вихід ми вбачаємо у формуванні **CAMPUS-світу** – конкурентного (*Competitive*), рухливого (*Agile*), багатовекторного (*Multi-vector*), прагматичного (*Pragmatic*), незбалансованого (*Unbalanced*), егоїстичного (*Selfish*). Незважаючи на всі його зрозумілі недоліки, сподіваємося, що саме цей акронім (латин. *campus* – поле, відкритий простір) утримає людство від фатального кроку у прірву, створивши «відкритий простір» для соціального прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розумюк В. Модель багатопольярної системи міжнародних відносин: стабільність і конфліктогенність. *Європейські історичні студії*. 2016. №4. С. 234–248.

2. Acharya A. The Myth of the «Civilization State»: Rising Powers and the Cultural Challenge to World Order. *Ethics & International Affairs*. 2020. Vol. 34, No. 2. P. 139–156.
3. Alcaro R. The West, multipolarity, and the liberal order. *The Brookings Institution*. 2015. 10.04. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/04/10/the-west-multipolarity-and-the-liberal-order/> (accessed date: 30.10.2022).
4. Blagden D. Global Multipolarity, European Security and Implications for UK Grand Strategy: Back to the Future, Once Again. *International Affairs*. 2015. Vol. 91, No. 2. P. 333–350. DOI: 10.1111/1468–2346.12238.
5. Blagden D. Power, polarity, and prudence: the ambiguities and implications of UK discourse on a multipolar international system. *Defence Studies*. 2019. Vol. 19, Issue 3. P. 209–234. DOI: 10.1080/14702436.2019.1643243.
6. Cooley A., Nexon D. Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order. New York, NY : Oxford University Press, 2020. xix, 280 p.
7. Dolan C. J. Obama and the emergence of a multipolar world order : redefining U. S. foreign policy. Lanham, Maryland : Lexington Books, 2018. x, 247 p.
8. Haass R. A World in Disarray : American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order. New York, NY : Penguin Books, 2018. 359 p.
9. Jones B. A Not Quite Multipolar World. *Think Tanks, Foreign Policy and the Emerging Powers* / ed. by M. McGann. Cham : Springer International Publishing : Imprint: Palgrave Macmillan, 2019. P. 61–78.
10. Martill B., ten Brinke L. Europe in a multipolar world. *Strategic Updates*. 2020. June. URL: <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/updates/LSE-IDEAS-Europe-in-a-Multipolar-World.pdf> (accessed date: 30.10.2022).
11. Mearsheimer J. J. Why We Will Soon Miss the Cold War. *The Atlantic Monthly*. August 1990. Vol. 266, No. 2. P. 35–50. URL: <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/A0014.pdf> (accessed date: 30.10.2022).
12. Power relations in the twenty-first century : mapping a multipolar world? / edited by Donette Murray and David Brown. London ; New York : Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. xv, 225 p.
13. The new world disorder : challenges and threats in an uncertain world / edited by J. L. Black, Michael Johns, and Alanda D. Theriault. Lanham : Lexington Books, 2019. x, 284 p.
14. Tizzard D. A. American Unipolarity: The Uneven Distribution of Power. *Global Politics Review*. 2017. Vol. 3, Issue 2. P. 10–25. URL: <https://ideas.repec.org/a/gpr/journal/v3y2017i2p10–25.html> (accessed date: 30.10.2022).
15. Getmanchuk M., Straikher O. Peculiarities of the Concepts of International and World Order Interpretation in Modern International Relations. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* : зб. наук. ст. 2021. Т. 44. С. 9–16.
16. Herasina L. M., Trebin M. P., Volianska O. V. Macrofluctuations of the international system under the influence of global turbulence and hybrid wars. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. №2 (53). С. 133–155.

17. Герасіна Л. М. Історико-політична еволюція міжнародних систем: сутність, закономірності, типи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія. 2016. №2 (29). С. 80–94.
18. Герасіна Л. М., Требін М. П. «Злами світосистеми»: глобальні зрушення та гібридні виклики. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2020. №4 (47). С. 72–93.
19. Дашевська О. Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Vol. 2, Issue 4. P. 59–64.
20. Зубов В. О. Новий світовий порядок: кроскультурний пастиш. *Культурологічний вісник*. 2016. Вип. 35 (1). С. 115–121.
21. Міщенко А. Б. Новий світовий порядок: міжнародний дискурс. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. Вип. 6. С. 44–55.
22. Поліщук І. О. Напад Росії на Україну як претензія на авторитарну зміну світового порядку. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. №2 (53). С. 156–165.
23. Фесенко М. В. Концептуальна інтерпретація міжнародного та світового порядку. *Науковий Вісник Дипломатичної академії України*. 2014. № 21 (2). С. 105–110.
24. After VUCA, the transformation to a BANI world. *LLYC IDEAS*. 16.03.2021. URL: <https://ideasen.llorenteycuencia.com/2021/03/16/after-vuca-the-transformation-to-a-bani-world/> (accessed date: 30.10.2022).
25. BANI: A new framework to make sense of a chaotic world. *Think insights*. URL: <https://thinkinsights.net/leadership/bani/> (accessed date: 30.10.2022).
26. Berger R. How to Survive in the VUCA World. Hamburg: Roland Berger, 2013. 365 p.
27. Cascio J. Facing the Age of Chaos. *Medium*. 29.04.2020. URL: <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d> (accessed date: 30.10.2022).
28. Horney N., Pasmore B., O'Shea T. Leadership Agility: A Business Imperative for a VUCA World. URL: <https://luxorgroup.fr/coaching/wp-content/uploads/Leadership-agility-model.pdf> (accessed date: 30.10.2022).
29. Leading in a VUCA World : Integrating Leadership, Discernment and Spirituality / edited by Jacobus (Kobus) Kok, Steven C. van den Heuvel. Cham : Springer International Publishing : Imprint: Springer, 2019. xvi, 209 p.
30. Managing in a VUCA World / edited by Oliver Mack, Anshuman Khare, Andreas Krämer, Thomas Burgartz. Cham : Springer International Publishing : Imprint: Springer, 2016. xviii, 259 p.
31. Sustainable development goals : lessons and challenges in the VUCA world / editors, Dr. Kavita Indapurkar, Dr. Neeru Sidana. New Delhi : Bloomsbury, 2022. viii, 293 p.
32. Мельник М. Тендітна та неспокійна епоха: як технології змінюють світ і як бути до цього готовим. *HIGHLOAD*. 2022.29.04. URL: <https://highload.today/uk/blogs/tenditna-ta-nespokijna-epoha-yak-tehnologiyi-zminyuyut-svit-i-yak-buti-do-tsogo-gotovim/> (дата звернення: 30.10.2022).

33. Мірошнікова А. Що таке світ BANI та як нам підготувати до нього дітей? *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/experience/shho-take-svit-bani-ta-yak-nam-pidgotuvaty-do-nogo-ditej/> (дата звернення: 30.10.2022).
34. Снисаренко Ю. SPOD – чому цей світ уже пройдено і більше не повернеться? *Без зморшок*. 2022. 25 черв. URL: <https://zmorshki.in.ua/psyholohiya/spod-chomy-sei-svit-yje-proideno-i-bilshe-ne-povernetsia/> (дата звернення: 30.10.2022).
35. Стегостенко І. Нові виклики: прощай, світ VUCA, ласкаво просимо у світ BANI. *Mind*. 2022. 21 січ. URL: <https://mind.ua/openmind/20235173-novi-vikliki-proshchaj-svit-vuca-laskavo-prosimo-u-svit-bani> (дата звернення: 30.10.2022).
36. Чалюк Ю. Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST та BANI світу. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 36. DOI: 10.32782/2524–0072/2022-36-21. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1133/1091> (дата звернення: 30.10.2022).
37. Выступление Владимира Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. Мюнхен, 10 февраля 2007 г. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%9C%D1%8E%D0%BD%D1%85%D0%B5%D0%BD%D0%B5_\(2007\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%9C%D1%8E%D0%BD%D1%85%D0%B5%D0%BD%D0%B5_(2007)) (дата обращения: 30.10.2022).
38. Валдайская речь Путина: Выступление на итоговой пленарной сессии XI заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай» в г. Сочи. Тема заседания – «Мировой порядок: новые правила или игра без правил?». URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_\(2014\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_(2014)) (дата обращения: 30.10.2022).
39. Послание Президента Федеральному собранию, 1 марта 2018 года, Москва. URL: <https://www.prlib.ru/item/761572> (дата обращения: 30.10.2022).
40. Полный текст обращения Владимира Путина на «Валдае» 27 октября 2022. *Комсомольская правда*. 2022. 27 окт. URL: <https://www.kp.ru/daily/27463/4668903/> (дата обращения: 30.10.2022).
41. Катриченко Т. Иллюзия величия. Как Путин хочет разделить мир, снова требуя переговоров с Западом. *Фокус*. 2022. 28 окт. URL: <https://focus.ua/politics/534904-valdajskaya-rech-kak-putin-hochet-razdelit-mir-snova-trebuya-peregovorov-s-zapadom> (дата обращения: 30.10.2022).
42. Нова світова реальність: революційний виступ топдипломата ЄС Жозепа Борреля (12.10.2022 р.). *FREEDOM*. 2022. 12 жовт. URL: <https://uatv.ua/uk/nova-svitova-realnist-revoljutsijnij-vystup-topdyplomata-yes-zhozepa-borrelya/> (дата звернення: 30.10.2022).
43. Когда «победа» – только начало. 25 тезисов политолога Пастухова. *Свободное пространство*. 2022. 12 авг. URL: <https://novaya.media/articles/2022/08/12/kogda-pobeda-tolko-nachalo-25-tezisev-politologa-pastukhova> (дата обращения: 30.10.2022).

44. Morgentau H. J. *Politics among Nations: the struggle for power and peace*. 7th ed. / revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston : McGraw-Hill Higher Education, 2006. xxxix, 703 p.

REFERENCES

1. Rozumyuk, V. (2016). Model' bahatopolyarnoyi systemy mizhnarodnykh vidnosyn: stabil'nist' i konfliktohennist' [The model of the multipolar system of international relations: stability and conflict potential]. *Yevropeys'ki istorychni studiyi – European historical studies*, 4, 234–248 [in Ukrainian].
2. Acharya, A. (2020). The Myth of the «Civilization State»: Rising Powers and the Cultural Challenge to World Order. *Ethics & International Affairs*, 34 (2), 139–156.
3. Alcaro, R. (2015). The West, multipolarity, and the liberal order. *The Brookings Institution*. 10.04. Retrieved from <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2015/04/10/the-west-multipolarity-and-the-liberal-order/>.
4. Blagden, D. (2015). Global Multipolarity, European Security and Implications for UK Grand Strategy: Back to the Future, Once Again. *International Affairs*, 91 (2), 333–350. DOI: 10.1111/1468–2346.12238.
5. Blagden, D. (2019). Power, polarity, and prudence: the ambiguities and implications of UK discourse on a multipolar international system. *Defence Studies*, 19 (3), 209–234. DOI: 10.1080/14702436.2019.1643243.
6. Cooley, A., & Nexon, D. (2020). *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*. New York, NY: Oxford University Press.
7. Dolan, C. J. (2018). *Obama and the emergence of a multipolar world order : redefining U. S. foreign policy*. Lanham, Maryland: Lexington Books.
8. Haass, R. (2018). *A World in Disarray : American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order*. New York, NY: Penguin Books.
9. Jones, B. (2019). A Not Quite Multipolar World. In McGann, M. (Ed.). *Think Tanks, Foreign Policy and the Emerging Powersm*, Pp. 61–78. Cham: Springer International Publishing: Imprint: Palgrave Macmillan.
10. Martill, B., & ten Brinke, L. (2020). Europe in a multipolar world. *Strategic Updates*. June. Retrieved from. <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/updates/LSE-IDEAS-Europe-in-a-Multipolar-World.pdf>.
11. Mearsheimer, J. J. (1990). Why We Will Soon Miss the Cold War. *The Atlantic Monthly*, 266 (2), 35–50. Retrieved from <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/A0014.pdf>.
12. Murray, D., & Brown, D. (Eds.) (2018). *Power relations in the twenty-first century : mapping a multipolar world?* London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
13. Black, J. L., Johns, M., & Theriault, A. D. (Eds.) (2019). *The new world disorder : challenges and threats in an uncertain world*. Lanham: Lexington Books.

14. Tizzard, D. A. (2017). American Unipolarity: The Uneven Distribution of Power. *Global Politics Review*, 3 (2), 10–25. Retrieved from. <https://ideas.repec.org/a/gpr/journal/v3y2017i2p10-25.html>.
15. Getmanchuk, M., & Straikher, O. (2021). Peculiarities of the Concepts of International and World Order Interpretation in Modern International Relations. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statey – Historical and political problems of the modern world: Collection of scientific article*, 44, 9–16.
16. Herasina, L. M., Trebin, M. P., & Volianska, O. V. (2022). Macrofluctuations of the international system under the influence of global turbulence and hybrid wars. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2 (53), 133–155.
17. Herasina, L. M. (2016). Istoryko-politychna evolyutsiya mizhnarodnykh system: sutnist', zakonmironosti, typy [Historical and political evolution of international systems: essence, regularities, types]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2 (29), 80–94 [in Ukrainian].
18. Herasina, L. M., & Trebin, M. P. (2020). «Zlamy svitosystemy»: hlobalni zrushennia ta hibrydni vyklyky [«Breaking the World System»: Global Shifts and Hybrid Challenges]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 4 (47), 72–93 [in Ukrainian].
19. Dashevs'ka, O. (2015). Novyi svitovyi poriadok: teoretychni kontseptsii [New world order: theoretical concepts]. *Evropský politický a právní diskurz – European political and law discourse*, 2 (4), 59–64 [in Ukrainian].
20. Zubov, V. O. (2016). Novyi svitovyi poriadok: kroskulturnyi pastysh [The New World Order: A Cross-Cultural Pastiche]. *Kulturolohichnyi visnyk – Cultural Bulletin*, 35 (1), 115–121 [in Ukrainian].
21. Mishchenko, A. B. (2020). Novyi svitovyi poriadok: mizhnarodnyi diskurs [The New World Order: International Discourse]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International relations: theoretical and practical aspects*, 6, 44–55 [in Ukrainian].
22. Polishchuk, I. O. (2022). Napad Rosiyyi na Ukrayinu yak pretenziya na avtorytarnu zminu svitovoho poriadku [Russia's attack on Ukraine as a claim to an authoritarian change in the world order]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filozofia, filozofia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 2 (53), 156–165 [in Ukrainian].

23. Fesenko, M. V. (2014). Kontseptual'na interpretatsiya mizhnarodnoho ta svitovoho poriyadku [Conceptual interpretation of the international and world order]. *Naukovyi Visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrainy – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 21 (2), 105–110 [in Ukrainian].
24. After VUCA, the transformation to a BANI world. *LLYC IDEAS*. 16.03.2021. URL: <https://ideasen.llorenteycuencia.com/2021/03/16/after-vuca-the-transformation-to-a-bani-world/> (accessed date: 30.10.2022).
25. BANI: A new framework to make sense of a chaotic world. Think insights. Retrieved from <https://thinkinsights.net/leadership/bani/>.
26. Berger, R. (2013). *How to Survive in the VUCA World*. Hamburg: Roland Berger.
27. Cascio, J. (2020). Facing the Age of Chaos. *Medium*. 29.04. Retrieved from <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d>.
28. Horney, N., Pasmore, B., & O'Shea, T. Leadership Agility: A Business Imperative for a VUCA World. Retrieved from <https://luxorgroup.fr/coaching/wp-content/uploads/Leadership-agility-model.pdf>.
29. Kok, J.(K.), & van den Heuvel, S. C. (Eds.) (2019). *Leading in a VUCA World: Integrating Leadership, Discernment and Spirituality*. Cham: Springer International Publishing: Imprint: Springer.
30. Mack, O., Khare, A., Krämer, A., & Burgartz, T. (Eds.) (2016). *Managing in a VUCA World*. Cham : Springer International Publishing: Imprint: Springer.
31. Indapurkar, K., & Sidana, N. (Eds.) (2022). *Sustainable development goals : lessons and challenges in the VUCA world*. New Delhi: Bloomsbury.
32. Mel'nyk, M. (2022). Tenditna ta nespokiynaepokha: yak tekhnolohiyi zminyuyut' sviti yak buty do ts'oho hotovym [Fragile and Unsettled Age: How Technology is Changing the World and How to Be Prepared for It]. *HIGHLOAD*. 29.04. Retrieved from <https://highload.today/uk/blogs/tenditna-ta-nespokijna-epoha-yak-tehnologiyi-zminyuyut-svit-i-yak-buti-do-tsogo-gotovim/> [in Ukrainian].
33. Miroshnikova, A. Shcho take svit BANI ta yak nam pidhotuvaty do noho ditei [What is the world of BANI and how can we prepare children for it]? *Osvitoria*. Retrieved from <https://osvitoria.media/experience/shho-take-svit-bani-ta-yak-nam-pidgotuvaty-do-nogo-ditej/> [in Ukrainian].
34. Snysarenko, YU. (2022). SPOD – chomu tsey svit uzhe proydno i bil'she ne povernetsya [SPOD – why has this world already passed and will not return]? *Bez zmorshok*. 25.06. Retrieved from <https://zmorshki.in.ua/psyholohiya/spod-chomy-cei-svit-yje-proydno-i-bilshe-ne-povernetsia/> [in Ukrainian].
35. Stehostenko, I. (2022). Novi vyklyky: proshchay, svit VUCA, laskavo prosymo u svit BANI [New challenges: goodbye, VUCA world, welcome to the BANI world]. *Mind*. 21.01. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20235173-novi-vikliki-proshchaj-svit-vuca-laskavo-prosimo-u-svit-bani> [in Ukrainian].
36. Chalyuk, Yu. (2022). Hlobal'nyy sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok v umovakh VUCA, SPOD, DEST ta BANI svitu [Global socio-economic development in the conditions of VUCA, SPOD, DEST and BANI world]. *Ekonomika ta suspil'stvo –*

- Economy and society*, 36. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1133/1091> [in Ukrainian].
37. Vystuplenie Vladimira Putina na Mjunhenskoj konferencii po voprosam politiki bezopasnosti. Mjunhen, 10 fevralja 2007 g. [Vladimir Putin's speech at the Munich Conference on Security Policy. Munich, February 10, 2007]. Retrieved from [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%9C%D1%8E%D0%BD%D1%85%D0%B5%D0%BD%D0%B5_\(2007\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%9C%D1%8E%D0%BD%D1%85%D0%B5%D0%BD%D0%B5_(2007)) [in Russian].
38. Valdajskaja rech' Putina: Vystuplenie na itogovoj plenarnoj sessii XI zasedanija Mezhdunarodnogo diskussionnogo kluba «Valdaj» v g. Sochi. Tema zasedanija – «Mirovoj porjadok: novye pravila ili igra bez pravil?» [Putin's Valdai speech: Speech at the final plenary session of the XI meeting of the Valdai Discussion Club in Sochi. The topic of the session is «World order: new rules or a game without rules?»]. Retrieved from [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_\(2014\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B4%D0%B0%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_(2014)) [in Russian].
39. Poslaniye Prezidenta Federal'nomu sobraniju, 1 marta 2018 goda, Moskva [Address of the President to the Federal Assembly, March 1, 2018, Moscow]. Retrieved from <https://www.prlib.ru/item/761572> [in Russian].
40. Polnyy tekst obrashcheniya Vladimira Putina na «Valdaye» 27 oktyabrya 2022 [Full text of Vladimir Putin's address at «Valdai» on October 27, 2022]. *Komsomol'skaja pravda*. 27.10. Retrieved from <https://www.kp.ru/daily/27463/4668903/> [in Russian].
41. Katrichenko, T. (2022). Illyuziya velichiya. Kak Putin khochet razdelit' mir, snova trebuya peregovorov s Zapadom [Illusion of greatness. How Putin wants to divide the world, again demanding negotiations with the West]. *Fokus*. 28.10. Retrieved from <https://focus.ua/politics/534904-valdajskaya-rech-kak-putin-hochet-razdelit-mir-snova-trebuya-peregovorov-s-zapadom> [in Russian].
- Nova svitova real'nist': revolyutsiynnyy vystup topdyplomata YeS Zhozepa Borrelya (12.10.2022 r.) [The new global reality: the revolutionary speech of the top EU diplomat Josep Borrell (October 12, 2022)]. *FREEDOM*. 2022.12.10. Retrieved from <https://uatv.ua/uk/nova-svitova-realnist-revoljutsijnyj-vystup-topdyplomata-yes-zhozepa-borrelya/> [in Ukrainian].
- Kogda «pobeda» – tol'ko nachalo. 25 tezisov politologa Pastukhova [When «victory» is just the beginning. 25 theses of the political scientist Pastukhov]. *SVOBODNOYE PROSTRANSTVO*. 2022.12.08. Retrieved from <https://novaya.media/articles/2022/08/12/kogda-pobeda-tolko-nachalo-25-tezisov-politologa-pastukhova> [in Russian].
42. Morgentau, H. J. (2006). *Politics among Nations: the struggle for power and peace*. 7th ed. / revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston: McGraw-Hill Higher Education.

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ФОРМАТЫ МИРОУСТРОЙСТВА В УСЛОВИЯХ СИСТЕМНОЙ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ: ВЗГЛЯД СОЦИОЛОГА

В статье проводится анализ процессов, характеризующих изменение форматов мироустройства при переходе от SPOD- к VUCA-, а затем и BANI-миру. Оцениваются результаты функционирования и динамики основных моделей политической поляризации (моно-, би-, мультиполярность) мира. Предлагается оригинальный авторский взгляд на перспективы дальнейшего реформатирования мироустройства через создание CAMPUS-системы, характеристиками которой являются развитие конкурентного (Competitive), гибкого (Agile), многовекторного (Multi-vector), прагматичного (Pragmatic), несбалансированного (Unbalanced), эгоистического (Selfish) мира.

Ключевые слова: мироустройство, монополярность, биполярность, мультиполярность, SPOD-мир, VUCA-мир, BANI-мир, CAMPUS-мир.

Pohribna Viktoriia Leonidivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, YaroslavMudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

WORLD ORDER FORMATS UNDER SYSTEMIC UNCERTAINTY: A SOCIOLOGIST'S VIEW

The article analyzes the processes that characterize the change in world order formats during the transition from SPOD- to VUCA-, and then to BANI-world. The results of functioning and dynamics of the main models of political polarization (mono-, bi-, multipolarity) of the world are evaluated. An original author's view is offered on the prospects for further reformatting of the world order through the creation of a CAMPUS-system, the characteristics of which are form a Competitive, Agile, Multi-vector, Pragmatic, Unbalanced, Selfish world.

Keywords: world order, monopolarity, bipolarity, multipolarity, SPOD-world, VUCA-world, BANI-world, CAMPUS-world.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

ЗВИЧАЙНИЙ РАШИЗМ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті досліджується якісно новий феномен сучасного політичного життя Росії – рашизм. Показується його близькість із фашизмом та нацизмом, розглядається різноманітність підходів до осмислення основних ідей фашизму. Пропонується своє трактування цього явища. Автор трактує рашизм як ідеологію російського фашизму, засновану на антилібералізмі, експансіонізмі, реваншизмі, некрофілії, геноциді, тероризмі, етатизмі, ксенофобії, євразійстві, вождизмі, богообраності, мобілізації нації та держави проти ворогів. Розглянуто найважливіші риси ідеології рашизму. Доводиться, що рашизм антилюдська за своєю природою ідеологія, що порушує всі принципи міжнародного права, руйнує світову систему безпеки, завдяки дезінформації та маніпулюванню свідомістю створює спотворений образ світу, де правда – це брехня, а біле є чорним.

Ключові слова: ідеологія, фашизм, нацизм, рашизм, маніпулювання свідомістю, реваншизм, експансіонізм, жорстокість.

Постановка проблеми. Події 24 лютого 2022 р. дозволили усвідомити справжню сутність російського режиму, його іманентну близькість із фашизмом, націонал-соціалізмом. Світ побачив справжнє обличчя Кремля та його власників, побачив рашизм у дії. Термін «рашизм», переконаний Президент України Володимир Зеленський, – «слово, яке ніхто не вигадував, але всі повторюють уже і в Україні, і в Європі» – увійде у світову історію. «Слово нове, а вчинки такі самі, як були 80 років тому в Європі, бо за всі ці 80 років на нашому континенті таких варварств просто не було. Тому рашизм – це поняття, яке буде в історичних книгах, буде в умовних «вікіпедіях», залишиться на уроках. І за партами маленькі дітлахи в усьому світі вставатимуть і відповідатимуть вчителям, коли цей рашизм розпочався, на якій землі, хто переміг у боротьбі за свободу проти саме цього страшного поняття», – заявив Зеленський у ході великої пресконференції в київському метро 23 квітня [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні алітерація «рашизм» (контамінація слів «Russia» («раша») та «фашизм») міцно входить у науковий дискурс. Як пояснює цей термін для західної аудиторії професор Єльського університету Тімоті Снайдер: «Рашизм» звучить як «фашизм», але з «р» замість «ф» на початку, що, грубо кажучи, означає «російський фашизм». Тому він пропонує писати його латиницею як *ruscism*, щоб зберегти для англомовного світу візуальну прив'язку до слів *Russia* та *fascism* [2]. Як підкреслила американська публіцистка та історикиня Енн Епплбаум, авторка книг «Гулаг» та «Червоний голод: сталінська війна проти України», у розмові з *BBC News Україна*: «Мені не подобається термін фашизм у російському контексті лише з однієї причини: бо він нагадує більшості людей у світі про Голокост і масове вбивство євреїв. Це відвертає увагу. Слово «рашизм» тут доречніше, бо воно вказує, що маємо справу з особливою російською версією ідеології винищення – і відтак цей термін конкретніший і корисніший» [3]. На жаль західні дослідники занадто пізно звернули увагу на рашизм як різновид сучасного фашизму, тому ми на цей час практично не маємо досліджень цього феномену світовою науковою спільнотою. Українські вчені почали досліджувати це явище після вторгнення російських військ до Грузії у серпні 2008 р., тоді й з'явилося в науковому дискурсі поняття «рашизм». Феномен «рашизму» в сучасному світі досліджують такі українські вчені, як С. Вовканич, С. Дациук, Б. Дем'яненко, Ю. Дем'янчук, О. Німець, Є. Хан та ін. [4–10]. Оскільки осмислення явища тільки почалося, є ще величезна кількість «білих плям», що вимагають свого трактування.

Метою статті є спроба осмислення феномену «рашизму» та виокремлення його головних ознак.

Виклад основного матеріалу. Одна з перших спроб дослідити явище «рашизму» належить Остапу Кривдику, який писав, що «*Рашизм* – це ідеологія й практика правлячого режиму Російської Федерації, яка базується на ідеї зверхності «російських співвітчизників», їхній «особливій цивілізаційній місії», антидемократизмі й неоколоніалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини, та на геоекономічних інструментах, у першу чергу енергоносіях» [11]. Більш активно до спроби визначення сутності рашизму українські вчені звернулися після анексії Криму та російської агресії на Донбасі. Професор Олександр Костенко у березні 2014 р. відзначав, що «рашизм, як різновид соціопатії, можна визначити таким чином: «Рашизм – це ідеологія, що базується на ілюзіях і обґрунтовує, у свою чергу, припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства». У зовнішній політиці рашизм виявляється, зокрема, у порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові своєї версії історичної правди виключно на користь Росії, у зловживанні правом вето

в Раді Безпеки ООН тощо. У внутрішній політиці проявом рашизму є порушення прав людини на свободу думки, переслідування учасників «руху незгодних», використання ЗМІ для дезінформації свого народу тощо» [12]. Борис Дем'яненко підкреслює, що «рашизм», «як людиноненависницька ідеологія, виступає еклектичною сумішшю імперського неоколоніалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму» [6, с. 39]. Сергій Морфінов пропонує таке тлумачення цього феномену: «“Рашизм” – це дивна постмодерністська суміш, куди увійшли шовіністський «великоросійський» світогляд давно померлої Російської імперії, ностальгія за Радянським Союзом, реваншистські настрої пострадянських силовиків, псевдоісторичні екскурси Путіна, а також православ'я з одночасним ушануванням Миколи II і Сталіна, і на додачу – цитати з фільму «Брат-2», нанесені на шеврони російських військових» [13]. Євген Хан крізь призму політології обґрунтовує, що «рашизм» – «це різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна політична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, призначений для об'єднання земель через проведення гібридних війн або повної руйнації. Це ідея «русского міра», що полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою, їх підкоренні та асиміляції. «Рашизм» є різновидом «фашизму», оскільки має характерні складові саме такої ідеології, що виникає в державах з тоталітарною формою устрою та імперськими амбіціями» [10, с. 88]. З філософських позицій підійшов до визначення поняття Сергій Дацюк. Для нього «рашизм – це імперський фашизм, який має неекзистенційну субонтологію – світозлобу, світоагресію, культ сили над цілим світом, ядерну загрозу знищення світу. ... Рашизм – це антилюдство» [5]. Він звертає увагу на те, що рашизм базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшого братнього народу», великодержавного шовінізму, зверхності й нетерпимості до елементів культури інших народів; в ідейно-політичному плані – на російському імперіалізмі та радянському тоталітаризмі; у духовному – на фундаменталістському православ'ї; в економіко-політичному – на шантажі умовами поставок та рівня цін на енергоносії (газ та нафта); у правничому – на запереченні сили права, браваді правовими порушеннями; в цивілізаційному – на відтворенні поведінкових патернів, успадкованих від Золотої Орди.

З'явилося поняття «рашизму» і в словниках. Так, Марина Козирева в енциклопедичному словнику-довіднику «Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)» пропонує таке визначення цього явища: «Рашизм – російська державницька квазіідеологія, яка є еклектичною сумішшю імперського неоколоніалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму. Ґрунтується переважно на культурі національного лідера, ідеї «особливої цивілізаційної місії», несприй-

нятті західних ліберально-демократичних цінностей та інститутів, яким протиставляє євразійську цивілізацію» [14, с. 456]. Звернули увагу дослідники і на прибічників рашизму. В енциклопедичному словнику-довіднику «Сучасна політична лексика» Ірина Харечко запропонувала таке визначення рашиста: це «прихильник ідеології рашизму, основаної на ідеї зверхності «російських співвітчизників», їхній «особливій цивілізаційній місії», антидемократизмі й неоколоніалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини та на геоекономічних інструментах, насамперед енергоносіях» [15, с. 339].

Як бачимо, термінологічної визначеності поняття «рашизм» на цей час ще не має, що цілком зрозуміло, тому що це перші спроби осмислення цього складного та жахливого явища. На наш погляд, рашизм можна визначити як ідеологію російського фашизму, що базується на антилібералізмі, експансіонізмі, реваншизмі, некрофілії, геноциді, тероризмі, етатизмі, ксенофобії, євразійстві, вождизмі, богообраності, мобілізації нації й держави проти ворогів, пануванні сили над правом.

Спробуємо обґрунтувати ці основні риси рашизму. Взагалі проблема визначення ознак рашизму як різновиду фашизму залишається дуже спірним і складним питанням. У 1995 р. один з визначних європейських інтелектуалів Умберто Еко запропонував визначення Ур-фашизму, або Вічного Фашизму. Його суть проста: попри безліч відмінностей між різними тоталітарними системами з різними назвами, вони мають дещо спільне. Цю спільність Еко демонструє на прикладі чотирьох рядків: abc – bcd – cde – def. Хоча групи один і чотири не мають спільного символу, проте у групі три вони такими будуть (c, d, e), що роблять їх сполучниками між групами. Саме вони і творять «сімейну схожість». «Отож фашизм став терміном на всі такі випадки, бо з будь-якого фашистського режиму можна виелементувати один або більше компонентів, але сам режим залишиться впізнавано фашистським, – підкреслював У. Еко. – Вилучіть із фашизму імперіалізм, і ви маєте Франка й Салазара. Вилучіть колоніалізм – і маєте балканський фашизм усташів. Додайте до італійського фашизму радикальний антикапіталізм (який, до речі, ніколи не захоплював Муссоліні) – і маєте Езру Павнда. Додайте культ кельтської міфології і містики Святого Грааля (зовсім чужу офіційному фашизмові) – дістанете одного з найшанованіших фашистських гуру Юліуса Еволу» [16]. Характерними рисами фашизму, за У. Еко, є: 1) культ традиції; 2) заперечення модернізму; 3) культ акції заради самої акції; 4) незгода є зрадою; 5) страх перед відмінностями; 6) апеляція до фрустрованого середнього класу; 7) перейнятість ідеєю змови, по можливості міжнародної; 8) шляхом постійного зміщення риторичного фокусу, ворог зображується водночас як надто сильний і як надто слабкий; 9) пацифізм зображується як торгування з ворогом; 10) по-

пулістський елітизм, елітизм мас; 11) кожного виховують і навчають так, щоб він став героєм; 12) мачизм (який включає в себе зневагу до жінок, нетерпимість і осуд нестандартних сексуальних практик, від цнотливості до гомосексуалізму); 13) селективний популізм; 14) нова мова. Як підкреслює У. Еко: «Ці елементи не можна організувати в систему. Багато з них суперечать одне одному і є типовими й для інших форм деспотизму чи фанатизму. Та достатньо присутності одного з цих елементів у суспільній системі, щоб навколо нього почав згущуватися фашизм» [16]. І більшість цих рис присутня в рашизмі.

Американський політолог Лоуренс Брітт, проаналізувавши режими А. Гітлера (Німеччина), Б. Муссоліні (Італія), Ф. Франко (Іспанія), А. Салазара (Португалія), Г. Пападопулоса (Греція), А. Піночета (Чилі), Х. М. Сухарто (Індонезія), дійшов висновку, що всі фашистські режими мають також 14 загальних ознак [17]. До речі, усі ці ознаки притаманні рашистському режиму: 1) нав'язлива пропаганда націоналізму; 2) нехтування правами людини; 3) згуртування проти призначених загальних ворогів; 4) домінування силових структур; 5) розгул сексизму; 6) контроль над ЗМІ; 7) одержимість національною безпекою; 8) зрощування релігії з державою; 9) підтримка олігархії; 10) утиск профспілок; 11) презирство до інтелектуалів і мистецтва; 12) одержимість злочинами і покараннями; 13) тотальне кумівство і корупція; 14) фальсифікація виборів [17].

Український політтехнолог Сергій Гайдай виокремлює вісім ознак фашизму: 1) культ вождя; 2) етатизм; 3) заборона, переслідування та терор інакходумців, боротьба з незгодними, оголошення їх зрадниками та ворогами; 4) агресивний націоналізм; 5) агресивний імперіалізм; 6) культ сили та насильства, героїв та воєнщини; 7) реваншизм; 8) державне управління та втручання в економіку та корпоративізм при визнанні приватної власності [18].

Українські дослідники Владлен Мараєв та Юлія Білик запропонували своє бачення загальних ознак рашизму. Для них насамперед це: пропаганда та переписування історії; культ особистості; символіка; геноцид інших народів; ігнорування міжнародного права; однопартійна система; тісний союз держави і церкви; закріплення традиційних гендерних ролей; тотальний контроль над ЗМІ; необмежений вплив апарату примусу (поліція, спецслужби); крахи блицкригів [19]. Основними ознаками рашизму для Т. Снайдера є: культ вождя та культ померлих, корпоративістська держава, міфи про минуле, цензура, популярність теорій змови, централізована пропаганда, ведення війни на руйнування. Т. Снайдер нагадує про інші відмінні особливості рашизму на міжнародній арені: сприяє просуванню ультраправих сил усюди; Путін – кумир прихильників переваги білої раси в усьому світі; під час воєн, включаючи війну з Україною, провідні російські фашисти отримують доступ до медіа;

члени російської еліти, насамперед Путін, дедалі більше покладаються на фашистські концепти; саме «виправдання» Путіним війни в Україні як якогось акту «очищаючого насильства», яке поверне Росії її суть, є християнською формою фашизму [2].

Ми розглядаємо рашизм саме як ідеологію, тому що він є, як підкреслює професор Світлана Денисюк, системою «переконань та ідей, поглядів на суспільство та його політичне життя, що відображає ідеали, світогляд, інтереси, умонастрої людей, класів, соціальних верств, політичних партій, громадських рухів, охоплює цінності, нормативні й цільові схильності та способи їх досягнення» [20, с. 126]. Або, за класичним визначенням ідеології, запропонованим Мартіном Селіджером, це «набір ідей, за допомогою яких люди стверджують, пояснюють чи виправдовують цілі та засоби організованих соціальних дій, особливо політичних, незалежно від того, чи націлені такі дії на збереження, удосконалення, викорінення чи перебудову існуючого соціального порядку» [21, р. 14]. Який же це набір ідей рашизму?

По-перше, це *антилібералізм*. Лібералізм у сучасному світі є характеристикою політичного режиму, що забезпечує гарантовані державою громадянські свободи: багатопартійність, свободу слова, змагальний політичний процес, справедливість, розвиток інфраструктур громадянського суспільства тощо. Е. Фромм писав: «Будучи умовою цілісного розвитку людського організму, свобода є фундаментальною біологічною потребою людини... Серед усіх загроз життєвим інтересам людини загроза її свободі має надзвичайне значення як в індивідуальному, так і в соціальному плані» [22, с. 181–182]. Сучасний путінський режим знищив свободу як явище в російському суспільстві. І це не дивно, тому що сучасна російська так звана «правляча еліта», як справедливо підкреслює російський історик Олександр Скобов, «значною мірою кримінальна за своїм походженням та способом соціального сходження, спочатку була заряджена зневагою та ненавистю до базових цінностей ліберальної цивілізації. Таких як свобода, рівність, верховенство права, гуманізм. Багато її представників дерлися нагору через рекет, рейдерство, викрадення людей, замовні вбивства конкурентів. І вони винесли зі свого життєвого досвіду глибоке переконання в тому, що саме так улаштований і має бути влаштований світ. Завжди і скрізь» [23, с. 35]. Тому замість багатопартійності ми бачимо, що «керівною та спрямовуючою силою» російського суспільства, ядром його політичної системи, державних та громадських організацій є партія «Єдина Росія». У сьогоднішній Держдумі 324 депутати з 450 – представники цієї партії, інші політичні сили лише допомагають їй «розбудувати країну». Про свободу слова казати взагалі не можна: усі демократичні ЗМІ ліквідовано, якщо ти незадоволений ситуацією в країні або «спеціальну воєнну операцію» назвеш її справжнім ім'ям «війною», то опинишся за ґратами.

Самі росіяни вважають своє суспільство влаштованим несправедливо (так думають 69,8% опитаних), але на питання «в правильному чи неправильному напрямку рухається країна» 68% молоді та старшого покоління відповідають сьогодні, що «в правильному» [24]. Ось таке громадянське суспільство побудовано в Росії.

По-друге, *експансіонізм*. Першочерговим завданням рашизму на сучасному етапі постали плани з інтеграції передусім України, Білорусі, Молдови, інших православних регіонів та країв у простір єдиного «російського світу». Це своєрідна ідея Lebensraum Карла Хаусхофера на рашистський манер. Як вважає Олег Баган, сучасний рашистський експансіонізм базується на ментальності російського народу, якій притаманні зверхність, психологічний нахил до вседозволеності й грабіжництва, патологічна терплячість, жорстокість та різноманітні форми соціального експібіціонізму перед владою [25]. До речі, чим вона суттєво відрізняється від ментальності українців, серед базових рис якої слід назвати демократизм, конституціоналізм, екзистенціальний індивідуалізм, егалітаризм [26, с. 318]. Наочно це представив уродженець Чугуєва Ілля Рєпін у своїх картинах «Бурлаки на Волзі» та «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

По-третє, *реваншизм*. 2005 р. президент Росії Володимир Путін заявив, що розпад СРСР став найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст. Травма російської еліти від поразки Росії у Третій світовій холодній війні на розриві між перемогою СРСР у Другій світовій війні спрацювала на творення реваншизму не гірше, ніж травма після Першої світової війни спрацювала на реваншизм націонал-соціалістичної Німеччини часів Другої світової війни. Тому колишню могутність країни потрібно повернути, вернути в лоно нового «СРСР 2.0» усі колишні союзні республіки, а потім узятися за Захід. Тобто повернути собі статус великої держави, у якої немає кордонів. На це і було спрямовано пропаганду путінської Росії останні роки, коли росіянам казали про богообраність та історичну місію в боротьбі із «загниваючим Заходом».

По-четверте, *некрофілія*. Путін як натхненник рашизму неодноразово проповідував некрофільські настанови. У фільмі Володимира Соловйова «Світопорядок» 7 березня 2018 р. він заявив: «Це називається “відповідь – зустрічний удар”. Якщо це рішення знищити Росію, тоді ми маємо законне право відповісти... Так, для людства це буде глобальна катастрофа, для світу буде глобальна катастрофа. Але я як громадянин Росії і глава російської держави хочу поставити запитання: а навіщо нам такий світ, якщо там не буде Росії?» [27]. У тому ж 2018 р. 18 жовтня на Валдайському форумі Путін заявив: «Агресор повинен знати, що відплата неминуча, що його буде знищено. Ми жертви агресії, ми як мученики потрапимо до раю. А вони просто здохнуть. Бо навіть покаяться не встигнуть!» [28]. Тобто це означає таке:

Росія ядерною зброєю готова знищити весь світ, якщо цей світ не готовий визнати її світовим лідером.

По-п'яте, *геноцид*. У Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948) у ст. II «під геноцидом розуміються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню серед такої групи; e) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої» [29]. Масові вбивства, систематичні порушення прав людини, насильницькі депортації та навмисне руйнування цивільної інфраструктури, вчинені російськими військовими, означають, що Москва винна у скоєнні всіх п'яти актів геноциду в Україні. Така поведінка рашистів цілком зрозуміла, ще 6 травня 2014 р. в інтерв'ю агентству Anna-News професор Московського державного університету імені М. В. Ломоносова Олександр Дугін, описуючи нібито звірства українців, закликав їх вбивати. Буквально на 18-й хвилині інтерв'ю він заявив, маючи на увазі українців, таке: «Вбивати, вбивати, вбивати. Більше розмов ніяких не повинно бути. Як професор я так вважаю». Нагадаю, що О. Дугін – один з ідеологів рашизму. Виникає питання: «Звідки така жорстокість?». Згадайте загальні риси російської ментальності, одна з них – жорстокість. На цю рису росіян звернув увагу ще на початку ХХ ст. Максим Горький, який писав: «Я думаю, що російському народу виключно – так само виключно, як англійцю почуття гумору, – властиве почуття особливої жорстокості, холоднокривної і ніби такої, що відчуває межі людського терпіння до болю, ніби вивчає чіпкість, стійкість життя. У російській жорстокості відчувається диявольська витонченість, у ній є щось тонке, вишукане» [30]. Лев Гумільов казав, що «будь-який мордвин, зирянин, мирянин, татарин, прийнявши хрещення, ставав росіянином», тобто жорстокість це не риса етнічних росіян, це риса громадян Росії. Тому не дивно, що Папа Римський Франциск, говорячи про війну в Україні, назвав чеченців і бурятів «найжорстокішою частиною російських військ в Україні», зазначивши, що «якщо є люди-мученики, то мають бути й ті, хто їх мучить» [31].

По-шосте, *тероризм*. Сучасні словники визначають тероризм як «соціальне явище, яке засновано на використанні або загрозі використання насилля у вигляді терористичного акту з метою наростання атмосфери страху та безвиході в суспільстві в ім'я досягнення цілей суб'єктів терористичної діяльності... Сутність тероризму – насилля з метою залякування» [32, с. 891]. Усі дії російського війська на території України свідчать про те, що Росія, осо-

бливо в період, коли наближаються холоди, стала активно використовувати ракетні атаки на знищення критичної інфраструктури України, постійно погрожує тактичною ядерною зброєю, знищує житлові будинки, лікарні, школи тощо, тобто створює нелюдські умови життя для наших громадян без світла, тепла та води. Мета – змусити Україну піти на мирні переговори на умовах РФ. А для досягнення цієї мети усі засоби згодяться, у тому числі терористичні.

Ну й ще декілька ознак рашизму, які достатньо ретельно досліджені українськими науковцями: етатизм, ксенофобія, євразійство, вождизм, богообраність російського народу, мобілізація нації й держави проти ворогів, панування сили над правом тощо.

Висновки. Таким чином, рашизм як суспільно-політичне явище сучасності став об'єктом дослідження для вчених світу. Людство повинне усвідомити, що рашизм є антилюдяним за своєю природою, порушує всі принципи міжнародного права, руйнує світову систему безпеки, завдяки дезінформації і маніпулюванню свідомістю створює перекручений образ світу, де правда – це брехня, а біле є чорним. Людство просто повинне зупинити рашизм, інакше він знищить нашу цивілізацію, а наша планета здобуде долю міфічного Фаєтона.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Будет на уроках». Слово «рашизм» войдет в историю – Зеленский о зверствах оккупантов. *НВ*. 2022. 23 квіт. URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/voyna-v-ukraine-zelenskiy-zayavil-chto-slovo-rashizm-popadet-v-knigi-po-istorii-50236391.html> (дата звернення: 28.11.2022).
2. Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *New York Times Magazine*. 2022. 22 April. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html> (accessed date: 28.11.2022).
3. Епллбаум: західна допомога Україні не ослабне. *BBC News Україна*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jk9-TVVR-Gk> (дата звернення: 28.11.2022).
4. Вовканич С. Й. Попередити світ про небезпеку рашизму. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 254–273.
5. Дацюк С. Що таке рашизм? *Українська правда*. 2022. 8 квіт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fc6e87bb92/> (дата звернення: 28.11.2022).
6. Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 35–40.
7. Дем'янчук Ю. Український погляд на «рашизм» в історичному ракурсі. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11/12. С. 115–124.
8. Німець О. Л. Обережно, рашизм! Косів : Писаний Камінь, 2018. 61 с.

9. Требін М. П. Рашизм: спроба проникнення у сутність. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього* : зб. матеріалів XXIV Всеукр. наук. конф. викладачів, молодих науковців і студентів (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / М-во освіти і науки України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2022. С. 25–31.
10. Хан Є. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній Російській Федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 83–89.
11. Кривдик О. Рашизм. *Українська правда*. 2010. 18 трав. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення: 28.11.2022).
12. Чому ми стали ворогами. Чи зможуть українці «мовою аргументів» достукатися до росіян? *День*. 2014. 18 берез. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/chomu-mi-stali-vorogami> (дата звернення: 28.11.2022).
13. Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC News Україна*. 2022. 1 жовт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 28.11.2022).
14. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
15. Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 396 с.
16. Умберто Еко. Ур-фашизм. *Histor!ans*. 2012. 31 December. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/525-umberto-eko-ur-fashyzm> (дата звернення: 28.11.2022).
17. Britt L. W. Fascism Anyone? *Free Inquiry*. 2003. Vol. 23, No. 2. URL: <https://secularhumanism.org/2003/03/fascism-anyone/> (accessed date: 28.11.2022).
18. Гайдай С. Восемь признаков фашизма. *НВ*. 2022. 10 черв. URL: <https://nv.ua/opinion/vosem-priznakov-fashizma-v-rossii-putin-poslednie-novosti-50248938.html> (дата звернення: 28.11.2022).
19. Мараєв В., Білик Ю. Рашизм, або чому росіяни – нові нацисти. *Вокс Україна*. 2022. 23 берез. URL: <https://voxukraine.org/rashyzm-abo-chomu-rosiyany-novinatysty/> (дата звернення: 28.11.2022).
20. Політологія : енцикл. слов. / В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 406 с.
21. Seliger M. Ideology and politics. London: Allen & Unwin, 1976. 354 p.
22. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности : перевод / вступ. ст. П. С. Гуревича ; примеч. Т. В. Панфиловой. Москва : Республика, 1994. 446, [1] с.
23. Скобов А. Фронт за линией фронта. Ч. I. Санкт-Петербург : Артбург, 2022. 60 с.
24. В России две трети молодежи считают устройство жизни страны несправедливым. *Накануне.Ру*. 2022. 26 авг. URL: <https://www.nakanune.ru/news/2022/08/26/22673487/> (дата звернення: 28.11.2022).

25. Баган О. Російський імперіалізм: джерела і цілі. *Український погляд*. 2020. 8 квіт. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializm-dzherela-i-tsili.html> (дата звернення: 28.11.2022).
26. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
27. Миропорядок 2018. Фільм Володимира Соловйова. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uC2bWSbZdQ4> (дата оброблення: 28.11.2022).
28. «США пилят сук на котрому сидят». Что было сказано на заседании клуба «Валдай» с участием Путина. *Газета.ru*. 2018. 18 окт. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2018/10/18_a_12025723.shtml (дата оброблення: 28.11.2022).
29. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него. Принята резолюцией 260 (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml (дата оброблення: 28.11.2022).
30. Горькій М. О русскомъ крестьянствѣ. Берлинъ : Изд-во И. П. Ладыжникова, 1922. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC_%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5_\(%D0%93%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC_%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5_(%D0%93%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9)) (дата оброблення: 28.11.2022).
31. Exclusive: Pope Francis discusses Ukraine, U. S. bishops and more. *America magazine*. 2022. 28.11. URL: <https://www.americamagazine.org/faith/2022/11/28/pope-francis-interview-america-244225> (accessed date: 28.11.2022).
32. Соціологія права : енцикл. слов. / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2020. 984 с.

REFERENCES

1. «Budet na urokah». Slovo 'rashizm' vojdet v istoriju – Zelenskij o zverstvah okkupantov [«Will be in class». The word 'ruscism' will go down in Zelensky's story about the atrocities of the occupiers]. *NV*. 2022. 23.04. Retrieved from <https://nv.ua/world/geopolitics/voyna-v-ukraine-zelenskiy-zayavil-chto-slovo-rashizm-popadet-v-knigi-po-istorii-50236391.html> [in Russian].
2. Snyder, T. (2022). The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *New York Times Magazine*. April 22. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>.
3. Epplbaum: zakhidna dopomoha Ukraini ne oslabne [Applebaum: Western aid to Ukraine will not weaken]. *BBC News Ukraina*. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=jk9-_TVR-Gk [in Ukrainian].
4. Vovkanych, S. Y. (2014). Poperedyty svit pro nebezpeku rashyzmu [Warn the world about the dangers of ruscism]. *Visnyk Lvivskoi komertsinoi akademii. Serii a*:

- Humanitarni nauky – Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Humanities*, 12, 254–273 [in Ukrainian].
5. Datsiuk, S. (2022). Shcho take rashyzm [What is ruscism]? *Ukrainska pravda*. 08.04. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fc6e87bb92/> [in Ukrainian].
 6. Dem'ianenko, B. (2018). «Rashyzm» yak kvaziideolohiia postradianskoho imperskoho revanshu [«Ruscism» as a quasi-ideology of post-Soviet imperial revenge]. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 8, 35–40 [in Ukrainian].
 7. Demyanchuk, Yu. (2014). The Ukrainian view of «racism» in a historical perspective [The Ukrainian view of «ruscism» in a historical perspective]. *Historical studies of Lesya Ukrainka East European National University – Historical studies of Lesya Ukrainka East European National University*, 11–12, 115–124 [in Ukrainian].
 8. Nimets, O. L. (201). *Oberezhno, rashyzm* [Beware, ruscism]! Kosiv: Pysanyi Kamin [in Ukrainian].
 9. Trebin, M. P. (2022). Rashyzm: sprobna pronyknennia u sutnist [Ruscism: an attempt to penetrate the essence]. *Ukrainskyi sotsium: sotsialno-politychnyi analiz suchasnosti ta prohnoz maibutnoho : zb. materialiv XXIV Vseukr. nauk. konf. vykladachiv, molodykh naukovtsiv i studentiv (m. Kharkiv, 25 lystop. 2022 r.) – Ukrainian society: socio-political analysis of the present and forecast of the future: coll. materials XXIV All-Ukrainian of science conf. teachers, young scientists and students (Kharkov, November 25, 2022)*, Pp. 25–31 / M-vo osvity i nauky Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho; Kharkiv. asots. politolohiv. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 10. Khan, Ye. (2022). Rashyzm yak politychna ideolohiia ta sotsialna praktyka v suchasni Rosiiskii Federatsii [Ruscism as a political ideology and social practice in the modern Russian Federation]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 51, 83–89 [in Ukrainian].
 11. Kryvdyk, O. (2010). Rashyzm [Ruscism]. *Ukraynskaia pravda*. 18.05. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/05/18/5050708/> [in Ukrainian].
- Chomu my staly vorohamy. Chy zmozhut ukraintsi «movoitu arhumentiv» dostukatysia do rosiian [Why we became enemies. Will the Ukrainians be able to reach the Russians with the «language of arguments»]? *Den*. 2014.18.03. Retrieved from <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/chomu-mi-stali-vorogami> [in Ukrainian].
12. Morfinov, S. (2022). «Rashyzm»: istoriia «rosiiskoho fashyzmu» vid teorii Duhina do ideolohii «Brata-2» [«Ruscism»: the history of «Russian fascism» from Dugin's theories to the ideology of «Brother-2»]. *BBC News Ukraina*. 01.10. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> [in Ukrainian].
 13. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)* [The latest political vocabulary (neologisms, occasionalisms and other innovations)] / za zah. red. N. M. Khomy. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
 14. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Suchasna politychna leksyka : entsykloped. slovnyk-dovidnyk* [Modern political vocabulary: an encyclopedic dictionary-reference] / za nauk. red. Khomy N. M. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].

15. Umberto Eko (2012). Ur-fashyzm [Ur-fascism]. *Histor'ans*. 31 December. Retrieved from <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/525-umberto-eko-ur-fashyzm> [in Ukrainian].
16. Britt, L. W. (2003). Fascism Anyone? *Free Inquiry*, 23 (2). Retrieved from <https://secularhumanism.org/2003/03/fascism-anyone/>
17. Gajdaj, S. (2022). Vosem' priznakov fashizma [Eight signs of fascism]. *NV*. 10.06. Retrieved from <https://nv.ua/opinion/vosem-priznakov-fashizma-v-rossii-putin-poslednie-novosti-50248938.html> [in Russian].
18. Maraiev, V., & Bilyk, Yu. (2022). Rashyzm, abo chomu rosiiany – novi natsysty [Ruscism, because why Russians are new Nazis]. *Voks Ukraina*. 23.03. Retrieved from <https://voxukraine.org/rashyzm-abo-chomu-rosiyany-novi-natsysty/> [in Ukrainian].
19. Denysenko, V. M., Uhryn, L. Ya., & Khoma, N. M., et al. (2014). *Politolohiia: entsyklopedychnyi slovnyk* [Political science: an encyclopedic dictionary] / za red. d-ra filos. nauk, prof. V. P. Melnyka. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
20. Seliger, M. (1976). *Ideology and politics*. London: Allen & Unwin.
21. Fromm, Je. (1994). *Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti* [Anatomy of human destructiveness]: [Perevod] / [Vstup. st. P. S. Gurevicha; Primech. T. V. Panfilovoj]. Moskva: Respublika [in Russian].
22. Skobov, A. (2022). *Front za liniej fronta* [Front to front line]. Chast' I. Sankt-Peterburg: Artburg [in Russian].
23. V Rossii dve treti molodjozhi schitajut ustrojstvo zhizni strany nespravedlivym [In Russia, two-thirds of young people consider the country's structure of life unfair]. *Nakanune.Ru*. 2022. 26.08. Retrieved from <https://www.nakanune.ru/news/2022/08/26/22673487/> [in Russian].
24. Bahan, O. (2020). Rosiiskyi imperializm: dzherela i tsili [Russian imperialism: sources and goals]. *Ukrainskyi pohliad*. 08.04. Retrieved from <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializm-dzherela-i-tsili.html> [in Ukrainian].
25. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., & Herasina, L. M., et al. (2019). *Polityko-pravova mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehratsii* [Political and legal mentality of Ukrainian society in the conditions of European integration]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
26. Miroporjadok 2018. Fil'm Vladimira Solov'eva [World order 2018. A film by Vladimir Solovyov]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=uC2bWSbZdQ4> [in Russian].
27. «SShA piljat suk na kotorom sidjat». Chto bylo skazano na zasedanii kluba «Valdaj» s uchastiem Putina [«The United States is sawing the branch they are sitting on». What was said at the meeting of the Valdai Club with the participation of Putin]. *Gazeta.ru*. 18.10.2018. Retrieved from https://www.gazeta.ru/politics/2018/10/18_a_12025723.shtml [in Russian].
28. Konvencija o preduprezhdenii prestuplenija genocida i nakazanii za nego [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide]. Prinjata rezoljuciej 260 (III) General'noj Assamblei OON ot 9 dekabnja 1948 goda. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml [in Russian].

29. Gor'kij, M. (1922). *O russkom krest'janstvѣ* [About the Russian peasantry]. Berlin: Izd-vo I. P. Ladyzhnikova. Retrieved from [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC_%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5_\(%D0%93%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E_%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC_%D0%BA%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5_(%D0%93%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9)) [in Russian].
30. Exclusive: Pope Francis discusses Ukraine, U. S. bishops and more. *America magazine*. 2022.28.11. Retrieved from <https://www.americamagazine.org/faith/2022/11/28/pope-francis-interview-america-244225>.
31. Herasina, L. M., Panfilov, O. Yu., & Pohribna, V. L., et al. (2020). *Sotsiologhiia prava: entsyklopedychnyi slovnyk* [Sociology of law: an encyclopedic dictionary] / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ОБЫЧНЫЙ РАШИЗМ: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статье исследуется качественно новый феномен современной политической жизни России – рашизм. Показывается его близость с фашизмом и нацизмом, рассматривается разнообразие подходов к осмыслению основных идей фашизма. Предлагается своя трактовка данного явления. Автор трактует рашизм как идеологию русского фашизма, основанную на антилиберализме, экспансионизме, реваншизме, некрофилии, геноциде, терроризме, этатизме, ксенофобии, евразийстве, вождизме, богоизбранности, мобилизации нации и государства против врагов, господстве силы над правом. Рассмотрены наиболее важные черты идеологии рашизма. Доказывается, что рашизм античеловечен по своей природе, нарушает все принципы международного права, разрушает мировую систему безопасности, благодаря дезинформации и манипулированию сознанием создает искаженный образ мира, где правда – это ложь, а белое является черным.

Ключевые слова: идеология, фашизм, нацизм, рашизм, манипулирование сознанием, реваншизм, экспансионизм, жестокость.

Trebin Mykhailo Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

USUAL RUSCISM: GENERAL CHARACTERISTICS

The article examines a qualitatively new phenomenon of modern political life in Russia – ruscism. Its proximity to fascism and Nazism is shown, and the variety of

approaches to understanding the main ideas of fascism is considered. We offer our own interpretation of this phenomenon. The author interprets ruscism as the ideology of Russian fascism, based on anti-liberalism, expansionism, revanchism, necrophilia, genocide, terrorism, statism, xenophobia, Eurasianism, leadership, God's chosen people, mobilization of the nation and the state against enemies. The most important features of the ideology of ruscism are considered. It is proven that ruscism is anti-human by its very nature, that violates all principles of international law, destroys the world security system, and thanks to disinformation and manipulation of consciousness, creates a distorted image of the world, where the truth is a lie, and white is black.

Keywords: *ideology, fascism, Nazism, ruscism, manipulation of consciousness, revanchism, expansionism, cruelty*

НАШІ АВТОРИ

АРЕФ'ЄВА <i>Анна Юрійвна</i>	<i>Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидат філософських наук, докторант кафедри етики та естетики</i>
ВИСОЦЬКА <i>Ольга Євгенівна</i>	<i>Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти», доктор філософських наук, професор</i>
ВІЛЬХІВСЬКИЙ <i>Владислав Вячеславович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, студент 3-го курсу факультету прокуратури</i>
ЛЕСНЯК <i>Віталій Юрійович</i>	<i>Рівненський державний гуманітарний університет, кандидат політичних наук, доцент</i>
ЛУГОВА <i>Марія Сергіївна</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірантка кафедри філософії</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, докторка соціологічних наук, професорка</i>
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, професор</i>
ПОХОАТА <i>Габрієла</i>	<i>Християнський університет «Димитрій Кантемир», доктор філософії, професор</i>
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>
ТЮЛЬКІН <i>Олександр Віталійович</i>	<i>Київський університет імені Бориса Грінченка, аспірант кафедри філософії та релігієзнавства</i>
ФАБРИКА <i>Алла Анатоліївна</i>	<i>Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, кандидат соціологічних наук, доцент</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>АРЕФ'ЄВА</i> <i>Анна Юрїївна</i>	33	<i>ПОЛИЩУК</i> <i>Ігор Олексїйович</i>	84
<i>ВИСОЦЬКА</i> <i>Ольга Євгенївна</i>	11	<i>ПОХОАТА</i> <i>Габрієла</i>	23
<i>ВІЛЬХІВСЬКИЙ</i> <i>Владислав Вячеславович</i>	84	<i>ТРЕБІН</i> <i>Михайло Петрович</i>	143
<i>ЛЕСНЯК</i> <i>Вїталїй Юрїйович</i>	100	<i>ТРОФИМЕНКО</i> <i>Володимир Анатолїйович</i>	44
<i>ЛУГОВА</i> <i>Марїя Сергїївна</i>	60	<i>ТЮЛЬКІН</i> <i>Олександр Вїталїйович</i>	72
<i>ПОГРІБНА</i> <i>Вїкторїя Леонїдївна</i>	127	<i>ФАБРИКА</i> <i>Алла Анатолїївна</i>	111

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

ПОДАННЯ РУКОПISУ СТАТТІ ДО РЕДКОЛЕГІЇ

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії (для статей із філософії та філософії права – e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; для статей із політології та соціології – e-mail: kafedrasoc@ukr.net);

– *довідку про автора (-ів)* (українською, російською, англійською): прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, учене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;

– *рецензію* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності або *витяг із протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;

– *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах збірника «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» (<http://fil.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>) (див.: *додаток 2*);

– *квитанцію* (оригінал або електронну копію) про оплату публікації статті (після розгляду рукопису).

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням з редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, із міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробірами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їхні назви слід виділяти жирним шрифтом.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. *додаток 1*):

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
- наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – жирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де знаходиться організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

- нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, із міжрядковим інтервалом 1,0, жирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або за фінансової підтримки інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

- далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

- далі – текст статті, шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

- далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

- далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, жирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де знаходиться організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів із *ключовими словами (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – аналогічна за структурою і обсягом анотація *англійською мовою* з відомостями про автора (авторів), назвою статті та ключовими словами (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний рівень, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;

– *формулювання цілей* статті (постановка завдання);

– *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– *висновки* з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див.: Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний покажчик місця розташування документа в мережі Інтернет).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див.: Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <https://translit.ru> та <https://slovnyk.ua/services/translit.php>).

Слід уникати посилань на навчальну літературу.

При транслітерованому посиланні на «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya» або англійську «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальними є автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються і не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Автор (співавтор) статті є відповідальним (відповідальними) за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Анотація українською мовою

У статті зроблено спробу осмислення кіберпростору в його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю...

Ключові слова: *віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернет-простір, комп'ютерні технології.*

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzeban A., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 27. P. 217–226. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. №2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzeban, A., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga. Vol. 9, issue 27, 217–226*. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostорово-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriiia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 2 (47), 118–126*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [in Ukrainian].

Герасименко Александр Юрьевич, доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И КИБЕРПРОСТРАНСТВО КАК АТРИБУТЫ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Анотація російською мовою

В статье предпринята попытка осмысления киберпространства в его диалектической взаимосвязи с виртуальной реальностью...

Ключевые слова: виртуальная реальность, киберпространство, информационные процессы, интернет-пространство, компьютерные технологии.

Gerasimenko Alexander Yuriiovich, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Assistant Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process.

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛІЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

« » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23523-13363 ПР від 24.05.2018

Підписано до друку __12.2022.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 13,5. Обл.-вид. арк. 11. Тираж 100 прим.
Вид. № 3078

Адреса редакції:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84
E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017